

Inhoud

Woord vooraf	9
1 Inleiding	11
1.1 De wereldeconomie	11
1.2 De Nederlandse economie	15
1.3 Collectieve sector	27
1.4 Slot	32
2 De internationale conjunctuur	35
2.1 Productie, bestedingen, arbeidsmarkt en overheidsfinanciën	35
2.1.1 Verenigde Staten	35
2.1.2 Japan	37
2.1.3 Opkomende economieën	39
2.1.4 Europa	40
2.2 Inflatie	43
2.3 Financiële markten	45
2.3.1 Rentes	45
2.3.2 Wisselkoersen	47
2.4 Wereldhandel	48
2.4.1 Wereldhandelsvolume en uitvoerprestaties	48
2.4.2 Prijzen van grondstoffen exclusief energie	50
2.4.3 Olieprijs	52
2.4.4 Prijs van industrieproducten	55
2.5 Externe data voor Nederland	56
2.6 Onzekerheden	57
3 De Nederlandse conjunctuur	59
3.1 Volumeconjunctuur	59
3.1.1 Particuliere consumptie	59
3.1.2 Woningbouw	66
3.1.3 Investerings	67
3.1.4 Buitenlandse handel	72
3.1.5 Productie en nationaal inkomen	79

3.2	Prijzen en winsten	86
3.2.1	Inflatie	86
3.2.2	Uitvoerprijs en ruilvoet	89
3.2.3	Winstgevendheid	91
4	Arbeid en inkomen	95
4.1	Arbeidsmarkt	95
4.1.1	Loonvoet	95
4.1.2	Werkgelegenheid	98
4.1.3	Arbeidsaanbod, werkloosheid en vacatures	99
4.2	Koopkracht	105
5	De collectieve sector	111
5.1	De collectieve uitgaven	111
5.1.1	Beleidsuitgangspunten	111
5.1.2	De ontwikkeling van de collectieve uitgaven	112
5.1.3	Uitkeringsvolume en <i>i/a</i> -ratio	117
5.1.4	Uitgavenkaders	118
5.2	De collectieve lasten	119
5.2.1	Beleidsuitgangspunten	119
5.2.2	Ontwikkeling belasting- en premieontvangsten	123
5.3	EMU-saldo en schuld	125
6	Speciale onderwerpen	129
6.1	De betekenis van China voor de Nederlandse economie	129
6.1.1	Drie decennia economische hervormingen in China	129
6.1.2	De betekenis van China voor de Nederlandse buitenlandse handel	131
6.1.3	Nederlandse directe investeringen in China	132
6.1.4	De betekenis van China voor de Nederlandse arbeidsmarkt en inkomensverdeling	133
6.1.5	De betekenis van China voor de inflatie en rente	134
6.1.6	China en de Nederlandse economie in de komende jaren	135
6.1.7	Gevolgen voor het Nederlandse economische beleid?	137

6.2	Effectiviteit van de politie: van meer naar beter blauw	139
6.2.1	Nóg eens 10% minder criminaliteit	139
6.2.2	Meer druk van buiten op de politie	140
6.2.3	Druk van buiten vormt katalysator voor verdere professionalisering politie	142
6.2.4	Verbetering van effectiviteit politie	143
6.2.5	Druk om harder en gericht op te treden werkt positief	145
6.2.6	Tot slot: van meer naar beter blauw	147
	Bijlagen	151
	Verklaring van afkortingen	187

Kaders in hoofdstukken

1	Inleiding	11
	• Economische ontwikkeling Nederland in afgelopen tien jaar gunstiger na herziening CBS-cijfers	19
	• Onzekerheidsvarianten: lagere olieprijs, hogere eurokoers en meer duurzame consumptie	23
2	De internationale conjunctuur	35
	• Is Duitsland geworden tot een bazaareconomie?	42
	• Grondstoffenprijzen en speculatie op termijnmarkten	51
	• Wat zeggen de termijnprijzen over toekomstige olie- en koperprijzen?	54
3	De Nederlandse conjunctuur	59
	• Nieuwe definitie voor niet-conjunctuurgevoelige investeringen	69
	• Wederuitvoer: een Nederlands fenomeen?	75
	• Ramingen van andere instellingen	81
	• Onzekerheid in CPB-ramingen: een uitsplitsing in determinanten	83
	• Het nieuwe huurprijsbeleid	88
4	Arbeid en inkomen	95
	• De intergenerationele herverdeling van de doorsneepremie	97
	• Economische effecten van emigratie	101
	• Meer uren werken per week voorkomt verlies van menselijk kapitaal	104
	• Ouderbijdrage kinderopvang daalt naar Scandinavisch niveau	107
5	De collectieve sector	111
	• De werkgelegenheid in de collectieve sector tijdens de kabinetten Kok en Balkenende	115
6	Speciale onderwerpen	129
	• Gaat China ook de wereldmarkten voor hoogwaardige producten domineren?	136
	• Waarom prestatieprikkels voor de politiekorpsen?	141
	• Effectief politieoptreden is resultaat van bepaalde manier van werken	142
	• Hoe schatten we de effectiviteit van de politie?	144
	• Hoe schatten we het effect van harder en gericht optreden?	146
	• Engelse politie effectiever in bestrijden van geweldscriminaliteit dan Nederlandse politie	148

Woord vooraf

De Nederlandse economie vertoont, na enkele moeizame jaren, een krachtig herstel. De economie zal naar verwachting dit en volgend jaar groeien met ruim 3% per jaar. Deze groeicijfers hebben we sinds 2000 niet meer meegemaakt. Gunstig is ook dat het herstel breed wordt gedragen. Naast de export groeien ook de consumptie en investeringen weer sterk. Met name de aantrekkende bestedingen van consumenten zijn een ommekeer. Dit komt onder meer doordat de koopkracht van burgers dit jaar aanzienlijk verbetert. De hogere economische groei is ook zichtbaar op de arbeidsmarkt. De werkloosheid daalt in 2006 en 2007 in totaal met bijna 140 duizend personen. Het totale beroep op de sociale zekerheid ligt volgend jaar naar verwachting op het laagste niveau van de afgelopen decennia. Tegelijkertijd is de begroting in evenwicht en daarmee staan de overheidsfinanciën er ook aanzienlijk beter voor dan enkele jaren geleden.

Deze opleving van de Nederlandse economie is krachtiger dan in veel omringende landen. De aantrekkende wereldeconomie zorgt voor hogere groei in het hele eurogebied. Dat Nederland weer behoort tot de economische kopgroep van Europa laat zien dat het herstel niet louter het gevolg is van de internationale economie. Een gezonde economie kan volop profiteren van een sterkere wereldeconomie. Het gevoerde hervormingsbeleid heeft hieraan een bijdrage geleverd. Zo heeft het kabinet de vennootschapsbelasting substantieel verlaagd, administratieve lasten aangepakt en geïnvesteerd in kennis en innovatie. Samen met sociale partners zijn belangrijke stappen gezet om de sociale zekerheid meer activerend te maken en meer te richten op meedoen. Dit alles draagt bij aan een structurele versterking van de Nederlandse economie. Wat in de afgelopen jaren is gezaaid, kan de economie nu en in de toekomst gaan oogsten.

We moeten vanzelfsprekend oppassen dat deze groei niet voortijdig smooit als gevolg van een opdrogende groei van het arbeidsaanbod. De komende jaren is het daarom cruciaal om zoveel mogelijk mensen voor de arbeidsmarkt te mobiliseren. Daarnaast liggen er belangrijke uitdagingen op het terrein van innovatie, kennis en scholing. Uit de Macro Economische Verkenning 2007 valt echter als belangrijkste conclusie te trekken dat Nederland weer werkt en investeert. Er is daarom reden de toekomst met vertrouwen tegemoet te zien.

De Minister van Economische Zaken,

Mr. drs. J.G. Wijn

1 Inleiding

1.1 De wereldeconomie

In de eerste helft van het jaar bleef de mondiale economische groei hoog en steeg de olieprijs tot een nieuw record. In de Verenigde Staten liep hierdoor de inflatie verder op, waardoor de Amerikaanse centrale bank doorging met het verhogen van de officiële rentetarieven. De ontwikkeling in het eurogebied was gunstig: de economische groei trok aan, de werkloosheid daalde en de inflatie was stabiel, ondanks de sterke stijging van de grondstoffenprijzen. De economische vooruitzichten zijn voor de wereldeconomie positief, ook al zal in de Verenigde Staten de afkoeling van de huizenmarkt leiden tot een wat minder hoge economische groei. Mondiaal zullen naar verwachting de werkloosheid afnemen, de overheidstekorten verminderen en de inflatie teruglopen. Mede door politieke spanningen blijft de ontwikkeling van de olieprijs uiterst onzeker. Het omvangrijke tekort op de Amerikaanse lopende rekening betekent dat het risico bestaat dat de dollarkoers onderuit gaat.

Verenigde Staten

De Amerikaanse economische groei was in het eerste halfjaar hoger dan in de twee voorgaande periodes, mede door het krachtige herstel na de orkanen Katrina en Rita. Hogere olieprijzen dreven de inflatie op. Ook de onderliggende inflatie (prijsstijging exclusief energie en voedingsmiddelen) liep op en kwam ruim boven het niveau te liggen dat de Amerikaanse centrale bank beoogt. Dit leidde tot een verdere verhoging van de rentetarieven, waardoor het monetaire beleid licht restrictief werd. Tegelijkertijd begon in het afgelopen halfjaar een afkoeling van de woningmarkt, die naar verwachting zal voortduren en zal leiden tot een afzwakking van de economische groei. Woningverkoop zullen teruglopen; hetzelfde geldt voor de woningbouw, met een negatieve doorwerking op de duurzame consumptiegoederen. Aan de periode van zeer sterke stijging van huizenprijzen is een einde gekomen, en dit zal de consumptiegroei drukken. Vraagafzwakking en doorwerking van hogere financieringskosten leiden vermoedelijk tot een minder sterke groei van de bedrijfsinvesteringen. Desondanks zal de werkloosheid naar verwachting stabiliseren op het relatief lage niveau van de eerste helft van 2006. De afzwakking van de binnenlandse vraag is onvoldoende krachtig om een verdere stijging van het al enorme tekort op de lopende rekening te voorkomen. Door de groei afzwakking en de verwachte stabilisatie van de olieprijzen zal in 2007 de Amerikaanse inflatie wat kunnen afnemen.

Azië

Dit jaar zijn in Japan de consumentenprijzen gaan stijgen, na een langdurige periode van prijsdaling, en is het nultarief voor de officiële rente verlaten. Daarmee is een tijdperk met veel economische misère afgesloten. Vorig jaar was de economische groei al fors aangetrokken. In de eerste helft van dit jaar is de BBP-groei hoog gebleven, mede door de krachtige toename van

de uitvoer. Tegelijkertijd namen de bedrijfsinvesteringen aanzienlijk toe en werd de consumptiegroei ondersteund door de daling van de werkloosheid en wat oplopende loonstijgingen. De vooruitzichten voor de korte termijn zijn zonder meer gunstig te noemen. De investeringen en de uitvoer zullen de kar blijven trekken.

In de rest van Azië was de groei in het eerste halfjaar nog hoger dan in de voorgaande periode. Dit was met name het geval in China. De Chinese autoriteiten hebben recent nieuwe maatregelen genomen om de exorbitante groei van de investeringen in te tomen. Daarmee beogen zij op korte termijn oververhitting te voorkomen en op langere termijn overcapaciteit en nieuwe problemen in de financiële sector. Deze maatregelen zullen enig dempend effect hebben, maar naar verwachting zal ook volgend jaar de Chinese economische groei zeer hoog blijven. In Zuidoost Azië zal de economische groei wat terugvallen door de economische afzwakking in de Verenigde Staten en in China.

Tabel 1.1		BBP-volume naar regio's, 2003-2007				
	2003	2004	2005	2006	2007	
	mutaties per jaar in %					
Verenigde Staten	2,5	3,9	3,2	3½	2½	
Japan	1,8	2,3	2,6	2¾	2¼	
Eurogebied	0,8	1,9	1,4	2½	2¼	
EU-15	1,2	2,2	1,5	2½	2¼	
Hoogontwikkelde economieën	1,9	3,0	2,4	3	2½	
Opkomende economieën	6,5	7,5	7,0	7¼	6¾	
Wereld	4,2	5,2	4,7	5¼	4½	

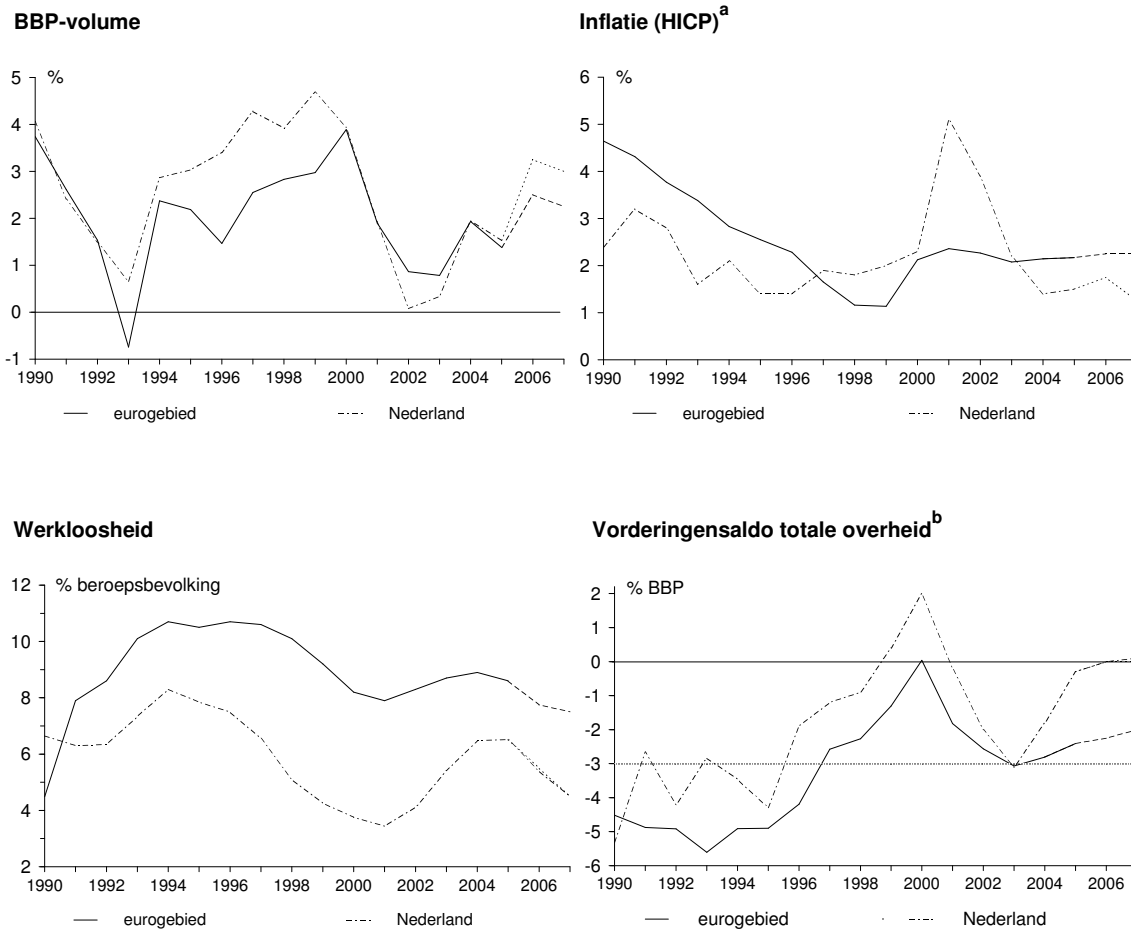
Europa

In het eurogebied zette het conjuncturele herstel in de eerste helft van 2006 door, na in de tweede helft van vorig jaar weer op gang te zijn gekomen. De economische groei is flink aangetrokken door stijgende exportvolumes, maar ook de binnenlandse bestedingen dragen daaraan bij. De investeringen zijn duidelijk aan een opmars begonnen. Dit is zowel het gevolg van het aantrekken van de vraag als van hoge winsten en gunstige financiële condities. Ook de gezinsconsumptie leeft op, mede door de onverwacht sterke daling van de werkloosheid, die het consumentenvertrouwen heeft opgestuwd. Ondanks deze verbetering in de volumeconjunctuur en de verdere stijging van de olieprijs bleef de nominale loonstijging gematigd en was de inflatie in het eerste halfjaar stabiel, zij het enigszins boven de door de ECB beoogde inflatie van dicht onder de 2%.

De vooruitzichten zijn niet ongunstig voor het eurogebied. Het consumentenvertrouwen is sterk verbeterd en het vertrouwen van producenten is in zes jaar niet zo hoog geweest. Volgend jaar zal desondanks de groei naar verwachting iets teruglopen. Dit komt voornamelijk door krap begrotingsbeleid in enkele grote eurolanden (Duitsland en Italië) en door de lichte vertraging van de internationale conjunctuur. De werkloosheid zal naar verwachting evenwel verder dalen.

Het inflatietempo blijft ongewijzigd, doordat het opwaartse effect van de hogere Duitse BTW zal worden geneutraliseerd door het neerwaartse effect van de stabilisatie van de olieprijs.

Figuur 1.1 Kerngegevens eurogebied en Nederland, 1990-2007

^a De Nederlandse prijsstijging in 2001 kwam mede door de BTW-verhoging.

^b Nederland in 1995 gecorrigeerd voor afkoop subsidies aan woningbouwcorporaties (zie bijlage A8).

Financiële markten

Dit jaar hebben alle belangrijke centrale banken hun officiële rentetarieven verhoogd. De Amerikaanse centrale bank was al halverwege 2004 begonnen met tariefsverhoging, terwijl de ECB hiermee eind vorig jaar begon. De Japanse renteverhoging afgelopen juli volgde op een langdurige periode waarin de rente op nul werd gehouden om de deflatie te bestrijden. Eind augustus stond de Amerikaanse beleidsrente op 5¼%, de Europese op 3% en de Japanse op een ¼%. Gezien de doelstellingen van de centrale banken en het geraamde conjunctuurverloop wordt voor het eurogebied en Japan een geleidelijke verdere renteverhoging verwacht, terwijl in de Verenigde Staten de rente in de tweede helft van volgend jaar zal dalen.

De kapitaalmarktrentes stijgen mondiaal sinds halverwege vorig jaar. In de projectie ligt een lichte verdere stijging van de kapitaalmarktrentes besloten op basis van de aanhoudend gunstige mondiale conjunctuur. Historisch gezien blijven de kapitaalmarktrentes echter laag.

Tabel 1.2	Internationale kerngegevens, 2003-2007				
	2003	2004	2005	2006	2007
	mutaties per jaar in %				
BBP-volume hoog ontwikkelde economieën	1,9	3,0	2,4	3	2½
Consumentenprijs G3 (CPI)	1,8	2,1	2,4	2½	2¼
Wereldhandelsvolume goederen	6,5	10,9	7,4	9¼	8¾
Wereldhandelsprijs (dollar)	9,5	9,4	5,8	4½	1¾
Industrieproducten (dollar)	9,0	6,4	2,5	1½	1
Grondstoffen excl. energie (dollar, HWWA)	14,2	20,6	10,1	23	2
Ruwe olie (fob, dollars)	15,4	32,5	42,4	24½	3¼
	niveaus				
Eurokoers (dollar per euro, niveau)	1,13	1,24	1,24	1,24	1,25
Ruwe olieprijs (Brent, dollar per vat)	28,8	38,2	54,4	68	70

Onzekerheden

Er zijn zowel opwaartse als neerwaartse risico's bij deze projectie van de wereldeconomie. De afkoeling van de Amerikaanse economie lijkt een feit, maar het tempo van de vertraging is onzeker. Vooral het verloop van de particuliere consumptie laat zich moeilijk inschatten. In Europa en Japan zou de positieve stemming onder bedrijven, tezamen met de uitgestelde consumptie van gezinnen, tot een sterkere stijging van de binnenlandse vraag kunnen leiden.

De inflatie zou hoger kunnen uitkomen dan hier geraamd doordat de sterke grondstoffenprijsstijging van de afgelopen jaren toch nog substantieel gaat doorwerken op de overige prijzen en op de lonen. Dit zou een reactie van de monetaire autoriteiten uitlokken in de vorm van hogere beleidsrentes, met negatieve gevolgen voor de groei op korte termijn.

De olieprijs zou hoger kunnen uitkomen dan hier geraamd, bijvoorbeeld door een verdere escalatie van de conflicten in het Midden-Oosten. Niet-lineaire effecten zijn niet uitgesloten, zodat zich veel sterkere negatieve effecten op de wereldeconomie zouden kunnen manifesteren dan tot nu toe. Een tegengestelde ontwikkeling is echter eveneens denkbaar: de sterke olieprijsstijging van de afgelopen jaren zou een groter dempend effect op de vraag en een groter opwaarts effect op het aanbod van olie kunnen hebben, waardoor de prijzen zouden kunnen dalen.

Het Amerikaanse tekort op de lopende rekening loopt op naar bijna 7% BBP en deze omvang is op langere termijn onhoudbaar. Een depreciatie van de dollar zal waarschijnlijk deel uitmaken van het aanpassingsproces. In welke mate en wanneer is echter uiterst onzeker. Van een forse dollarval zal in ieder geval een negatief effect uitgaan op het eurogebied.

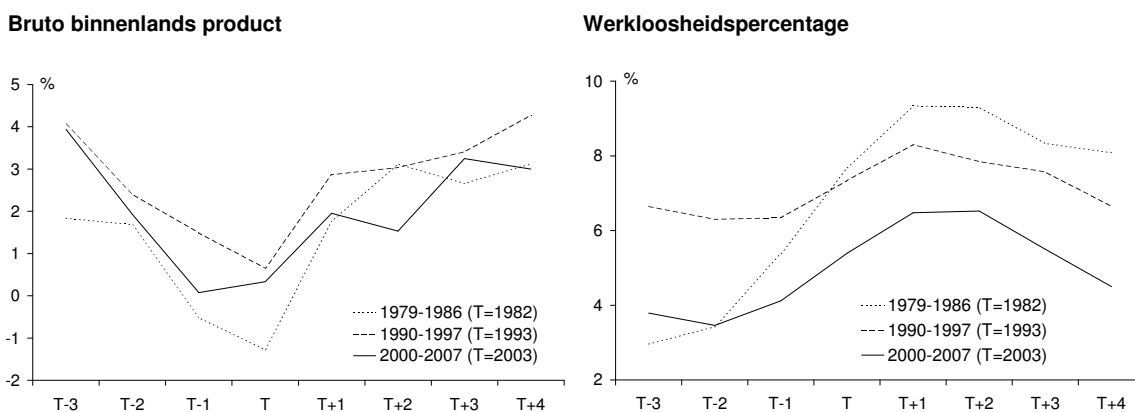
1.2 De Nederlandse economie

Voor dit jaar wordt een economische groei voorzien van 3¼%, die volgend jaar iets afvlakt, tot 3%. Daarmee treedt de tweede fase van het groeiherstel in, nadat de BBP-groei in de afgelopen twee jaar al beduidend hoger lag dan in de magere jaren 2002 en 2003. Op meerdere terreinen markeert 2006 een verdere wending ten goede. Zo is sprake van groeiherstel bij de particuliere consumptie, de bedrijfsinvesteringen en de binnenslands geproduceerde uitvoer. Ook op de arbeidsmarkt is sprake van een omslag. Dit jaar neemt de werkgelegenheid weer toe, terwijl de werkloosheid sterk daalt. Omvang en samenstelling van de economische groei in 2007 komen in grote mate overeen met die in dit jaar. Na een gematigde stijging van de loonvoet dit jaar, trekt deze volgend jaar wat aan. De inflatie blijft naar verwachting beperkt. De koopkracht stijgt in 2006 met 2%, waarbij de spreiding overigens fors is, en in 2007 met 1%.

Historisch perspectief

De Nederlandse economie presteert dit jaar met een geraamde groei van 3¼% aanzienlijk beter dan de afgelopen vijf jaar, toen de economische groei gemiddeld 0,8% per jaar bedroeg. Ten opzichte van het tempo van 1,5% waarmee volgens de voorlopige cijfers van het CBS het BBP-volume vorig jaar toenam, is sprake van een verdubbeling. De economische ontwikkeling in zowel de afgelopen jaren als de ramingsjaren vertoont veel overeenkomsten met soortgelijke conjuncturele perioden halverwege de jaren tachtig en negentig, met uitzondering van vorig jaar (zie figuur 1.2). De terugval van de economische groei in 2005 hing vooral samen met een vertraging van de internationale economische groei. Daarnaast speelt mee dat het reëel beschikbaar loon- en uitkeringsinkomen vorig jaar substantieel daalde en dat er incidentele effecten waren die de groei drukten, zoals een relatief laag aantal werkdagen.

Figuur 1.2 BBP-volume en werkloosheidspercentage in drie vergelijkbare conjuncturele perioden, 1979-1986, 1990-1997 en 2000-2007

Vanuit historisch perspectief bezien is het opmerkelijk dat komend jaar de BBP-groei licht terugvalt, aangezien in dezelfde fase tijdens eerdere conjunctuurcycli de economische groei juist wat verder aantrok. De voornaamste verklaring hiervoor is wederom gelegen in het verschil in de voorziene internationale economische ontwikkeling in komend jaar en de ontwikkeling toentertijd. Volgend jaar valt de groei van de relevante wereldhandel naar verwachting met 1%-punt terug, tot 6¾%, terwijl in de in conjunctureel opzicht vergelijkbare jaren tijdens eerder cycli juist sprake was van een groeiversnelling van de relevante wereldhandel.

Het verloop van het werkloosheidspercentage in de periode 2000-2007 vertoont eveneens grote overeenkomsten met dat in de twee voorgaande conjunctuurcycli. Het actuele verloop lijkt vooral sterk op het verloop gedurende de conjunctuurcyclus van tien jaar terug, zij het dat het niveau lager ligt dan destijds. Onder invloed van gedaalde relatieve kapitaalkosten en replacement rates ligt het niveau van de evenwichtswerkloosheid dit decennium beduidend lager dan in de jaren negentig.¹

Het meest recente omslagpunt van neergaande naar opgaande conjunctuur lag, afgaande op kwartaalcijfers van het BBP, in het eerste kwartaal van 2005.² Daarmee kwam een einde aan de langste periode van conjuncturele neergang in de na-oorlogse geschiedenis. Telkens wanneer het herstel van de economie zich leek aan te dienen kwam er door uiteenlopende oorzaken, zoals terroristische aanslagen, boekhoudschandalen, oplopende geopolitieke spanningen en forse schommelingen in de eurokoers en de olieprijs, een kink in de kabel. Gerekend vanaf het dieptepunt begin vorig jaar en uitgaande van de huidige raming tot eind 2007, duurt de actuele periode van conjuncturele opgang minstens 11 kwartalen.

Tabel 1.3 Perioden van opgaande conjunctuur, 1973-2007			
Dal	Top	Duur in kwartalen	BBP-groei ^a
1972 - IV	1974 - I	5	5
1975 - IV	1979 - IV	16	3¼
1982 - IV	1986 - I	13	3½
1987 - I	1990 - IV	15	4
1993 - IV	2000 - III	27	3½
2005 - I	2007 - IV of later	≥ 11	3
Gemiddeld in de periode 1973 - 1990		12	4

^a Driekwartaals voortschrijdend gemiddelde van de BBP-groei ten opzichte van voorafgaand kwartaal op jaarbasis.

¹ Zie ook CPB, Het groeipotentieel van de Nederlandse economie tot 2011, CPB Document 117, juni 2006.

² De toppen en dalen van de conjunctuur zijn hierbij bepaald aan de hand van de afwijking tussen het feitelijke en trendmatige niveau van het BBP-volume. Voor deze analyse is de trend berekend met een statistische methode die gebruik maakt van het Christiano-Fitzgerald filter.

Tabel 1.4 Enkele kerngegevens voor Nederland, 2003-2007

	2003	2004	2005 ^a	2006 ^a	2007
Internationaal					
Relevante wereldhandel	5,2	7,6	5,5	7¼	6¾
Prijspeil goederenimport	- 2,4	0,6	3,3	4¾	1
Concurrentenprijs	- 4,9	0,3	1,6	1¾	1
Olieprijs (Brent, niveau in dollars per vat)	28,8	38,2	54,4	68	70
Eurokoers (dollar per euro)	1,13	1,24	1,24	1,24	1,25
Arbeidskosten p.e.p. industrie concurrenten	- 5,7	- 4,5	0,0	- 1½	- ¾
Volume bestedingen en productie					
Bruto binnenlands product (BBP)	0,3	2,0	1,5	3¼	3
Particuliere consumptie	- 0,2	0,6	0,7	- 1¼ (2)	2
Bruto investeringen bedrijven (exclusief woningen)	- 1,8	- 2,2	3,1	5¾	4¾
Investeringen in woningen	- 3,6	6,5	5,3	5½	4
Goederenexport (exclusief energie)	2,6	9,8	6,8	7¾	7½
w.v. binnenslands geproduceerd	- 2,2	6,5	1,9	4¼	3½
wederexport	8,8	13,6	12,4	11¾	11½
Goederenimport	3,1	8,8	6,0	7¾	7
Productie marktsector ^b	0,0	2,2	2,3	3½	3¾
Prijzen en lonen					
Consumentenprijsindex (CPI)	2,1	1,2	1,7	1¼	1½
Prijs nationale bestedingen	2,3	1,1	1,7	1¾	1¾
Prijspeil goederenexport (exclusief energie)	- 2,1	- 0,5	0,6	1	½
Prijsconcurrentiepositie	- 4,3	- 0,2	- 1,3	- ¼	0
Contractloon marktsector	2,7	1,5	0,8	1¾	2
Loonsom per werknemer marktsector	4,5	3,9	1,3 (1,6)	1¼ (1¾)	2½
Arbeidskosten p.e.p. verwerkende industrie	1,9	- 1,5	- 0,8	- 2¾	- 1½
Arbeidsmarkt					
Werkloze beroepsbevolking (niveau in %)	5,4	6,5	6,5	5½	4½
Werkloze beroepsbevolking (niveau x 1000)	399	479	483	400	345
Werkgelegenheid in arbeidsjaren	- 1,1	- 1,4	- 0,3 (- 0,6)	1¾ (1¼)	1½
Werkzame beroepsbevolking	- 0,5	- 1,2	0,0 (- 0,3)	2 (1½)	1¾
Beroepsbevolking	0,9	0,0	0,0 (- 0,2)	¾ (½)	1
Collectieve sector					
EMU-saldo collectieve sector (niveau in % BBP)	- 3,1	- 1,8	- 0,3	- 0,1	0,0
Bruto schuld coll. sector (niveau ultimo jaar, % BBP)	52,0	52,6	52,7	50,2	47,9
Collectieve lastendruk (niveau in % BBP)	37,4	37,7	38,2	39,6 (38,1)	39,1
Diversen					
Koopkracht, mediaan alle huishoudens	- 1,2	0,1	- 1,7	1¾	1¼
Individuele spaarquote (niveau % besch. inkomen)	- 1,2	- 1,6	- 2,8	- 3	- 2½
Arbeidsproductiviteit marktsector ^b	2,5	4,5	2,9 (3,1)	1¾ (2¼)	2¼
Prijs toegevoegde waarde marktsector ^b	2,1	- 0,3	- 0,1	- 1¾	1
Reële arbeidskosten marktsector ^b	2,3	4,2	1,4 (1,7)	3¼ (3½)	1½
Arbeidsinkomensquote marktsector ^b (niveau in %)	80,3	80,1	79,0	80¼	79¼
Uitvoersaldo (niveau in % BBP)	6,3	7,2	7,7	7½	7½
Lange rente (niveau in %)	4,1	4,1	3,4	3¾	4¼

^a Cijfers tussen haakjes zijn gecorrigeerd voor de financieringsverschuivingen als gevolg van de invoering van de wet VLZ in 2005 en 2006 en de ZVW in 2006.

^b Exclusief delfstoffenwinning en verhuur van en handel in onroerend goed.

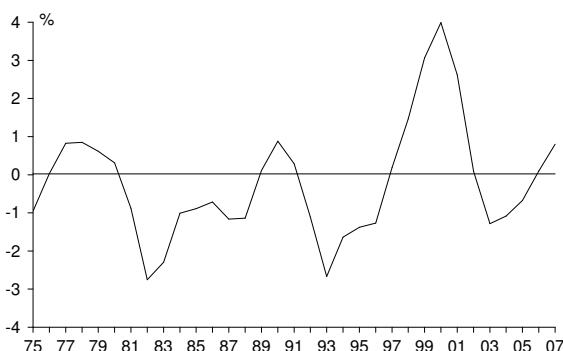
Indien de lengte deze keer zou overeenkomen met de gemiddelde lengte van een hausse in de jaren zeventig en tachtig, dat wil zeggen zonder de uitzonderlijk lange hausse in het vorige decennium, dan zou deze nog wat langer duren. Uit tabel 1.3 blijkt echter dat de ene periode van conjuncturele opgang aanzienlijk langer kan zijn dan de andere en dat hier geen vast patroon in te ontdekken valt. Toevallige gebeurtenissen, zoals het uitbreken van een epidemie of een andere natuurramp, kunnen het moment van de conjuncturele omslag in belangrijke mate beïnvloeden.

Spanningsindicatoren

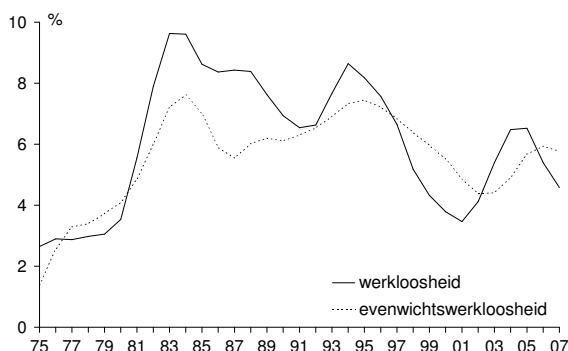
Voor een analyse van de mate van (ont-)spanning in de economie kan niet worden volstaan met een technische exercitie op BBP-cijfers. Daarvoor moet de feitelijke productie worden afgezet tegen de potentiële productie op basis van de productiecapaciteit en de situatie op de arbeidsmarkt. De geschatte output gap, als maatstaf voor de spanning in de economie, was vorig jaar nog negatief, maar wordt in 2006 en 2007 naar verwachting positief (zie figuur 1.3). Dit wordt veroorzaakt door oplopende spanning op zowel de arbeidsmarkt als de goederenmarkt. Omdat de werkzame beroepsbevolking in 2006 en 2007 substantieel sneller stijgt dan het arbeidsaanbod, neemt de werkloosheid in rap tempo af. Gemiddeld bedraagt de werkloosheid volgend jaar waarschijnlijk 4½%, oftewel circa 1%-punt onder de geschatte evenwichtswerkloosheid. Maar ook de bezettingsgraad in de marktsector, de indicator voor de spanning op de goederenmarkt, loopt naar verwachting in de ramingsperiode op. De voorziene uitbreiding van de kapitaalgoederenvoorraad is onvoldoende om de capaciteitsontwikkeling in de pas te laten lopen met de productiegroei. Gemiddeld bedraagt de (volgens de CPB-methode) geschatte output gap volgend jaar ongeveer ¾%.

Figuur 1.3 Spanningsindicatoren, 1975-2007

Geschatte output gap (CPB-methode)

Werkloosheid en geschatte evenwichtswerkloosheid

Economische ontwikkeling Nederland in afgelopen tien jaar gunstiger na herziening CBS-cijfers

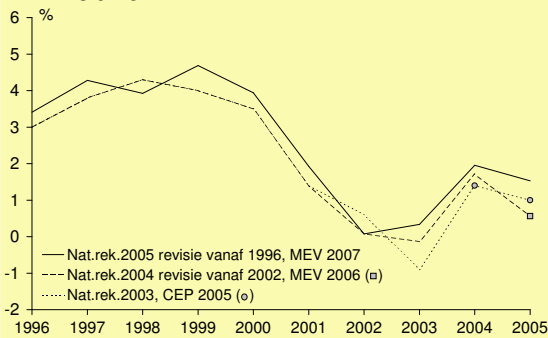
Ieder jaar past het CBS bij het verschijnen van de Nationale rekeningen de voorlopige jaarcijfers van de afgelopen drie jaren aan. Deze jaarlijkse reguliere aanpassingen in de zomer worden veroorzaakt doordat het CBS met het verstrijken van de tijd steeds meer informatie beschikbaar krijgt over de voorlopige jaren. Hoewel deze aanpassingen zowel neerwaarts als opwaarts kunnen zijn, is gemiddeld genomen voor wat de groei van het BBP-volume betreft de afgelopen jaren sprake geweest van een bijstelling naar boven. Afgelopen zomer heeft het CBS in de Nationale rekeningen 2005 de BBP-groei voor de jaren 2003 t/m 2005 met gemiddeld 0,4% per jaar verhoogd ten opzichte van de cijfers die tot dan toe in de boeken stonden. Hierdoor is het beeld over de economische ontwikkeling in afgelopen drie jaren een stuk positiever.

De CBS-cijfers voor het (recente) verleden zijn het startpunt voor de ramingen van het CPB. Bijstellingen van deze cijfers beïnvloeden daarmee de trefzekerheid van de prognoses. In een kader in paragraaf 3.1.5 wordt toegelicht dat de onzekerheid rond de korte-termijnraming van de economische groei voor ongeveer een kwart is toe te schrijven aan bijstellingen van cijfers over het verleden.

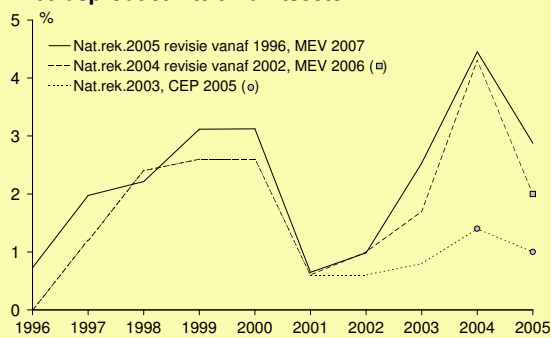
Naast de bovengenoemde reguliere aanpassingen voert het CBS eens in de 5 à 10 jaar een revisie van de Nationale rekeningen door. Hierdoor zijn ook de eerder als definitief aangemerkte cijfers nog aan verandering onderhevig. Zo heeft het CBS vorig jaar het waardeniveau van het BBP in 2001 met 18 mld euro (ruim 4%) opwaarts bijgesteld. Hiervan was 6 mld euro het gevolg van conceptuele wijzigingen. Deze raakten vooral de berekening en toerekening van de financiële dienstverlening door banken, de introductie van de zogenoemde Bijzondere Financiële Instellingen (BFI's) en een nieuwe berekening van computerprijzen.^a Deze conceptuele bijstellingen hebben in grote lijnen geleid tot vergelijkbare niveau-aanpassingen van het BBP in eerdere jaren. De overige 12 mld euro kwam voor rekening van verbeterde statistische informatie. Onlangs heeft het CBS gemeld dat dit laatste echter niet of nauwelijks heeft geleid tot een aanpassing van het BBP-niveau in 1995, zodat de verhoging van 12 mld euro in 2001 zich volledig vertaalt in een hogere nominale groei.^b De volumegroei van het BBP is in deze periode met gemiddeld 0,4%-punt per jaar opwaarts bijgesteld.

Op grond van deze nieuwe cijfers moet het beeld over de ontwikkeling van de Nederlandse economie in de afgelopen tien jaar in positieve zin worden herzien. Met uitzondering van 1998 is de BBP-groei achteraf gezien in alle jaren hoger geweest dan eerder in de boeken stond. Aangezien de gemiddelde groei van de werkgelegenheid (in arbeidsjaren) in die periode niet of nauwelijks is aangepast, is volgens de nieuwe inzichten van het CBS de ontwikkeling van de arbeidsproductiviteit in dezelfde mate gunstiger geweest dan waar tot voor kort van werd uitgegaan. Hierdoor is ook de concurrentiepositie ten opzichte van concurrenten binnen en buiten het eurogebied in de afgelopen tien jaar aanzienlijk minder verslechterd dan eerder gedacht (zie paragraaf 3.1.4). Onderstaande figuren brengen de aanpassingen in beeld voor de groei van het BBP-volume en de arbeidsproductiviteit in de marktsector.

BBP-volume

Arbeidsproductiviteit marktsector

^a CBS, *Nationale rekeningen 2004 - Revisie 2001, Beschrijving en uitkomsten revisiejaar 2001*, augustus 2005.

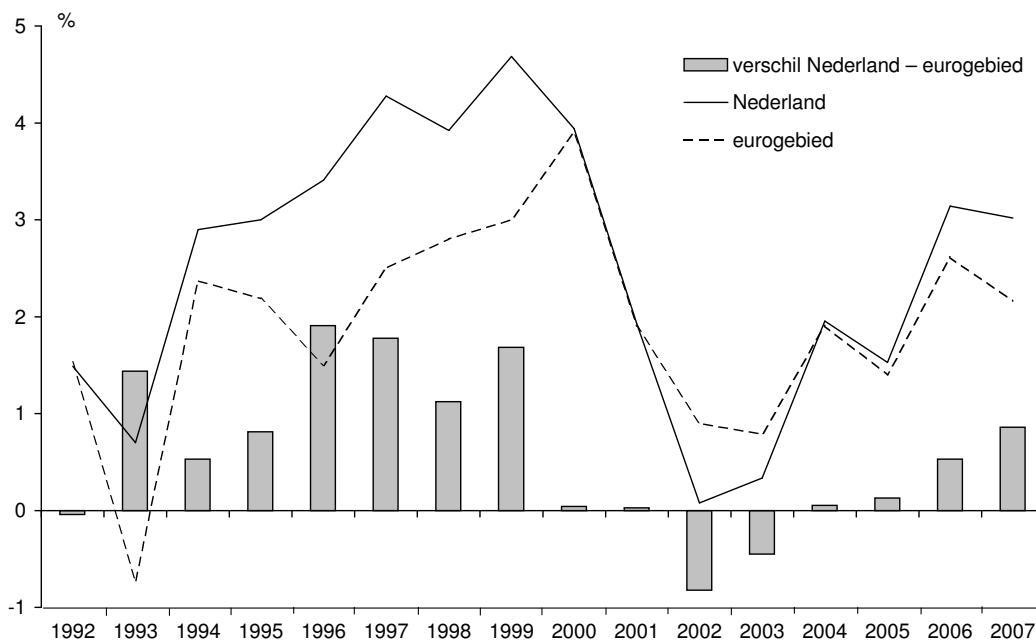
^b CBS, *Revisie Nationale rekeningen: nieuwe tijdreeksen 1995-2000*, april 2006, www.cbs.nl.

Europees perspectief

Het CBS heeft onlangs niet alleen nieuwe economische cijfers gepubliceerd voor de voorlopige jaren 2003 t/m 2005, maar ook de cijfers voor de jaren 1995 t/m 2000 herzien naar aanleiding van de laatste revisie van de Nationale rekeningen. Op grond van deze nieuwe cijfers moet het beeld over de ontwikkeling van de Nederlandse economie in de afgelopen tien jaar opwaarts worden bijgesteld. Een kader gaat hier dieper op in. Een en ander heeft ook gevolgen voor de relatieve ontwikkeling van de Nederlandse economie in vergelijking met die in het eurogebied. Zo blijkt de groeivoorsprong van de Nederlandse economie gedurende de tweede helft van de jaren negentig nog wat groter te zijn geweest dan eerder gedacht. Belangrijker is echter dat achteraf gezien de groeiachterstand in de daarop volgende periode 2000-2005 geringer is geweest. In drie van de zes jaren (2000, 2001 en 2005) is een bescheiden lagere groei omgeslagen in een licht hogere groei, terwijl in de jaren 2003 en 2004 de vermeende groeiachterstand meer dan gehalveerd is. Wel beschouwd is volgens de nieuwe inzichten alleen in 2002 de economische groei in Nederland noemenswaardig achtergebleven bij die in het eurogebied, voornamelijk door fors lagere investeringen. De prijs die ons land betaald heeft voor de relatief sterke economische groei – en de daarmee samenhangende krapte op de arbeidsmarkt – aan het eind van de vorige eeuw is al met al beperkt gebleven.

Dit en komend jaar groeit de Nederlandse economie naar verwachting circa $\frac{3}{4}$ %-punt per jaar harder dan die van het eurogebied. Een van de redenen hiervoor is dat in tegenstelling tot de meeste andere Europese landen in Nederland sprake is van een expansief overheidsbeleid.

Figuur 1.4 BBP-groei in Nederland en het eurogebied, 1992-2007

Onzekerheden

Het gunstige economische beeld in 2006 en 2007 is met aanzienlijke onzekerheden omgeven. Zoals hiervoor beschreven zijn belangrijke internationale risico's gelegen in de ontwikkeling van de olieprijs en de dollarkoers. Van een gemiddeld lagere dan geprojecteerde olieprijs gaat een stimulerend effect uit op de economische groei in Nederland, terwijl van een depreciatie van de dollar een drukkend effect uitgaat. Een kader schetst de gevolgen van deze varianten voor de Nederlandse economie in de ramingsperiode.

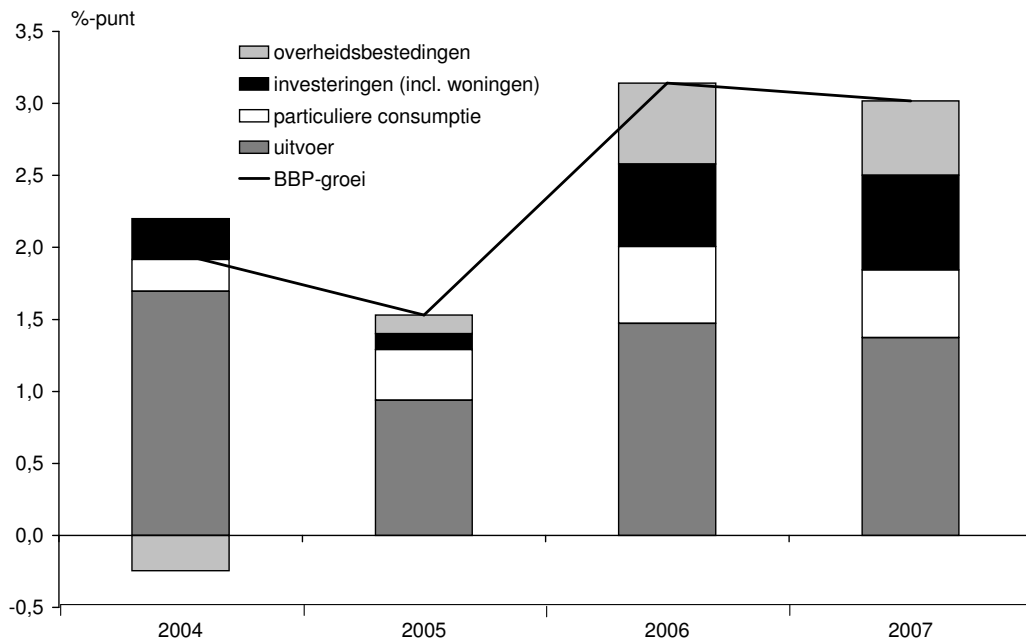
Daarnaast bestaat ook onzekerheid omtrent de ontwikkeling van de particuliere consumptie, zowel internationaal als nationaal. In de eerste helft van dit jaar was in Nederland sprake van een opmerkelijk fors herstel van de particuliere consumptie, met name van duurzame goederen. Onduidelijk is in welke mate sprake is van uitgestelde aankopen. In de raming ligt besloten dat in de komende anderhalf jaar de groei van de duurzame consumptie gematigder zal zijn dan in het afgelopen half jaar. Dit wordt mede veroorzaakt doordat in de raming rekening is gehouden met een vlak verloop van aandelenkoersen en de huizenprijs. Het is heel wel denkbaar dat de aandelenkoersen en huizenprijzen – en in het kielzog daarvan het consumentenvertrouwen – zich gunstiger ontwikkelen dan is voorzien en dat de inhaalslag van gezinnen op het gebied van duurzame goederen zich ook de komende tijd voortzet. Het kader met onzekerheidsvarianten schetst de gevolgen van een verdubbeling van de voor dit en komend jaar geraamde volumegroei van de duurzame consumptie (zie tabel 3.1), waardoor de totale consumptiegroei in beide jaren circa $\frac{3}{4}$ %-punt hoger zou uitkomen dan in de centrale projectie.

Bijdragen aan de groei

In de eerste fase van het economisch herstel (2004 en 2005) werd zoals gebruikelijk de BBP-groei voornamelijk gedragen door meer afzet in het buitenland. In de projectie ligt besloten dat in de tweede fase (2006 en 2007) de bijdrage van de binnenlandse bestedingen aanzienlijk toeneemt, zodat de binnenlandse en buitenlandse afzet allebei grofweg de helft van de geraamde BBP-groei voor hun rekening nemen (zie figuur 1.5).

Particuliere consumptie en besparingen

Gecorrigeerd voor de invoering van het nieuwe zorgstelsel komt de consumptiegroei dit jaar naar verwachting uit op 2%. Dit is de hoogste groei dit decennium en tevens een substantiële versnelling ten opzichte van de gematigde consumptieontwikkeling van 0,7% vorig jaar. In 2005 had de daling van het reëel beschikbaar loon- en uitkeringsinkomen een drukkend effect op de consumptie, maar dit jaar neemt dit inkomen naar verwachting juist toe door de gunstiger ontwikkeling van de werkgelegenheid en de koopkracht. Daarnaast ligt in de raming een bescheiden positief vermogenseffect op de consumptiegroei besloten, voornamelijk als gevolg van de gestegen huizenprijzen. Vergeleken met de toename van het beschikbaar inkomen van gezinnen is de voor dit jaar verwachte consumptiegroei relatief fors, zodat de individuele spaarquote dit jaar iets verder afneemt, tot -3%.

Figuur 1.5 Bijdragen van bestedingscategorieën aan de BBP-groei, 2004-2007^a

^a De finale en gecumuleerde intermediaire invoer zijn in mindering gebracht op de onderscheiden afzetcategorieën.

Volgend jaar komt de consumptiegroei naar verwachting eveneens uit op 2%. Het reëel beschikbare inkomen van gezinshuishoudingen ontwikkelt zich weliswaar nog wat gunstiger dan dit jaar, maar hier staat tegenover dat het vervroegd vrijvallen van het spaarloon in september vorig jaar komend jaar niet langer een opwaarts effect heeft op de consumptiegroei. Bovendien ligt in de raming besloten dat het opwaartse effect van de uitgestelde aankopen volgend jaar minder omvangrijk zal zijn dan dit jaar. Als gevolg hiervan loopt de individuele spaarquote komend jaar waarschijnlijk wat op, maar blijft met $-2\frac{1}{2}\%$ voor het vijfde jaar achtereen negatief.

Bedrijfsinvesteringen en arbeidsinkomensquote

Na vijf achtereenvolgende jaren van krimp kon vorig jaar de eerste stijging van de bedrijfsinvesteringen in dit decennium worden genoteerd. Dit jaar is de geraamde groei van de totale investeringen nog wat sterker en nemen naar verwachting voor het eerst sinds 1999 de investeringen in machines toe. Door de hogere productie en het gunstige winstgevendheidsniveau is het producentenvertrouwen flink gestegen en zijn ondernemers meer geneigd om hun kapitaalgoederenvoorraad uit te breiden. Ook komend jaar vormen deze factoren de reden voor de groei van de bedrijfsinvesteringen, die echter – door een scherpe terugval van de investeringsgroei in de delfstoffenwinning – naar verwachting 1%-punt lager uitvalt dan dit jaar. De investeringsquote kruipt daarmee in beide ramingsjaren weliswaar $\frac{1}{4}\%$ -punt op, naar $14\frac{3}{4}\%$ in 2007, maar vergeleken met een quote van gemiddeld 18,6% in de jaren negentig is nog altijd sprake van een relatief laag investeringsniveau.

Onzekerheidsvarianten: lagere olieprijs, hogere eurokoers en meer duurzame consumptie

In de raming is gerekend met een olieprijs van 70 dollar per vat (Brent) gedurende de tweede helft van dit jaar en het gehele volgende jaar. Onder invloed van een sterkere doorwerking van de prijsstijging van de afgelopen jaren op de vraag en het aanbod van olie dan wel enige politieke ontspanning in het Midden-Oosten zou zich echter ook een daling kunnen voordoen. Indien de olieprijs na het derde kwartaal van dit jaar geleidelijk daalt tot gemiddeld 60 dollar in 2007, komt de economische groei volgend jaar 0,4%-punt hoger uit dan in de huidige projectie. De goedkopere olie heeft allereerst een stimulerend effect op de wereldeconomie, waardoor Nederlandse bedrijven meer kunnen exporteren. Ook de investeringen nemen meer toe, doordat de lagere olieprijs de winsten van bedrijven ten goede komt en de bezettingsgraad wat meer oploopt door de hogere productie. Gezinnen consumeren wat meer doordat hun koopkracht hoger uitkomt. De gevolgen voor de overheidsfinanciën zijn beperkt: hogere belastinginkomsten en lagere werkloosheidsuitgaven worden gecompenseerd door minder aardgasbaten.

Een andere bron van onzekerheid is de dollarkoers, voornamelijk vanwege het omvangrijke tekort op de lopende rekening van de Verenigde Staten. Onderstaande tabel schetst de gevolgen indien vanaf het eerste kwartaal van komend jaar de euro geleidelijk in waarde stijgt tot gemiddeld 1,35 dollar in 2007, 10 dollarcent meer dan in de centrale projectie. De duurdere euro heeft een drukkend effect op de Nederlandse uitvoergroei, doordat de prijsconcurrentiepositie verslechtert. Bovendien groeit de relevante wereldhandel wat minder snel, doordat ook andere eurolanden nadeel van de duurdere euro ondervinden en deze landen relatief zwaar wegen in het Nederlandse uitvoerpakket. De particuliere consumptie groeit, door het drukkend effect op de inflatie, weliswaar wat sneller, maar per saldo komt de economische groei 0,3%-punt lager uit.

De derde variant analyseert de effecten voor de Nederlandse economie van een verdubbeling van de groei van de consumptie van duurzame goederen in zowel dit als komend jaar. Hierdoor komt het consumptievolume volgend jaar circa 1½% hoger uit. Het BBP-volume komt slechts 0,3% hoger uit dan in het centrale pad, aangezien duurzame consumptiegoederen voor het grootste deel worden geïmporteerd. De hogere productie wordt veroorzaakt doordat een deel van de duurzame goederen binnenslands worden geproduceerd en de extra consumptie gepaard gaat met hogere handels- en transportmarges. Het EMU-saldo komt hoger uit door extra BTW-ontvangsten.

Effecten van**A: een lagere olieprijs, geleidelijk dalend tot gemiddeld 60 dollar per vat in 2007****B: een hogere koers van de euro (10 dollarcent in 2007)****C: een verdubbeling van de groei van duurzame-goederenconsumptie in Nederland in 2006 en 2007**

	A	B	C	
	2007	2007	2006	2007
cumulatieve afwijkingen in %				
Relevante wereldhandel, volume	0,5	- 0,1	0,0	0,0
Invoerprijs goederen	- 2,9	- 3,6	0,0	0,0
Lange rente (niveau in %)	- 0,5	- 0,3	0,0	0,0
Olieprijs (Brent, niveau in dollars per vat)	- 10,0	0,0	0,0	0,0
Contractloon marktsector	0,1	- 0,3	0,0	0,1
Consumentenprijsindex (CPI)	- 0,5	- 0,7	0,0	0,0
Bruto binnenlands product (BBP), volume	0,4	- 0,3	0,1	0,3
Particuliere consumptie, volume	0,5	0,2	0,9	1,6
Investeringsbedrijven (excl. woningen), volume	1,6	0,1	0,1	0,3
Uitvoer goederen (exclusief energie), volume	0,6	- 1,1	0,0	- 0,2
Werkgelegenheid (arbeidsjaren)	0,1	- 0,1	0,0	0,1
Arbeidsinkomensquote marktsector (niveau)	- 0,6	- 0,3	0,0	- 0,1
EMU-saldo (niveau, % BBP)	0,0	- 0,2	0,1	0,2

Het gunstige niveau van de winstgevendheid wordt weerspiegeld in de arbeidsinkomensquote, die in de periode 2001-2004 een uiterst stabiel verloop kende op een niveau van net boven de 80%. Door de in verhouding tot de productiviteitsgroei geringe loonvoetstijging was vorig jaar sprake van een daling met 1%-punt. Naar verwachting loopt dit jaar de arbeidsinkomensquote voor het eerst sinds 2001 op, wat voor een belangrijk deel moet worden toegeschreven aan de ruilvoetverslechtering. De invoerprijzen, waaronder die van energie, nemen dit jaar sterker toe dan de uitvoerprijzen, die vanwege contractuele verplichtingen en uit concurrentie-overwegingen niet stante pede in dezelfde mate kunnen stijgen. Daarnaast speelt mee dat dit jaar minder aan vergoeding voor financiële dienstverlening (FISIM) aan de financiële sector wordt betaald dan vorig jaar. De korte rente, een indicator voor de door de financiële sector betaalde kosten, stijgt naar verwachting sterker dan de door huizenbezitters gemiddeld betaalde hypotheekrente.

In de raming ligt besloten dat de toename van de arbeidsinkomensquote dit jaar grotendeels wordt gecompenseerd door een daling volgend jaar. Dan zal onder invloed van de toegenomen krapte op de arbeidsmarkt weliswaar geen drukkend effect meer uitgaan vanuit de ontwikkeling van de arbeidskosten per eenheid product, maar door het vertraagd doorberekenen van de gestegen invoerkosten kunnen wel de brutomarges wat verbeteren.

Tabel 1.5 Determinanten van de arbeidsinkomensquote marktsector, 2003-2007					
	2003	2004	2005	2006	2007
	mutaties per jaar in %-punt				
Arbeidsinkomensquote	80,3	80,1	79,0	80¼	79¼
Idem, mutatie	- 0,1	- 0,2	- 1,1	1¼	- ¾
Bijdrage arbeidskosten per eenheid product	1,7	- 0,7	- 1,5	- ½	0
w.v. bijdrage loonvoet	3,6	3,1	1,0	1	2
bijdrage arbeidsproductiviteit ^a	- 1,8	- 3,8	- 2,5	- 1¾	- 2
Bijdrage binnenlandse afzetprijs ^b	- 1,9	0,0	- 0,1	¾	- 1
Bijdrage externe ruilvoet (uitvoerprijs/invoerprijs)	0,1	0,5	0,4	1	¼

^a Netto toegevoegde waarde per arbeidsjaar.
^b Ongerekend indirecte belastingen en subsidies.

Uitvoer en prijsconcurrentiepositie

Het jaar 2006 markeert niet alleen een wending ten goede bij de particuliere consumptie en de investeringen, maar ook bij de binnenslands geproduceerde uitvoer. De verslechtering van de prijsconcurrentiepositie blijft naar verwachting beperkt tot ¼%, voornamelijk door een relatief gunstig verloop van de arbeidskosten per eenheid product. Hierdoor zijn Nederlandse producenten beter in staat te profiteren van de gunstige internationale economische ontwikkeling en kan de 'made in Holland'-uitvoer dit jaar toenemen met 4¼%. De verwachte groei van de wederuitvoer is met 11¾% nog spectaculairder. De wederuitvoer bestaat voor een

belangrijk deel uit ICT-gerelateerde producten, waarvan de afzet in het buitenland – mede door de relatieve prijsdaling van dit type producten – naar verhouding sterk toeneemt.

Komend jaar zetten de voor 2006 voorziene ontwikkelingen naar verwachting verder door. Dan zal, uitgaande van vrijwel stabiele wisselkoersen, naar verwachting sprake zijn van een constante prijsconcurrentiepositie en een spectaculaire groei van de wederuitvoer, voortvloeiend uit een almaar verder globaliserende internationale economie. Wel valt door de wat minder hoge groei van de relevante wereldhandel de stijging van de binnenslands geproduceerde uitvoer iets terug, tot 3½%.

Arbeidsmarkt

Op alle onderdelen van de arbeidsmarkt is het conjuncturele herstel duidelijk zichtbaar. Nadat eerder bij een aantal voorlopende indicatoren, zoals vacatures, ontslagaanvragen en uitzenduren, de wending ten goede zich al aandeede, is de kentering inmiddels ook zichtbaar in de cijfers van de werkgelegenheid en de werkloosheid. Dit jaar neemt de werkgelegenheid naar verwachting met 1¾% toe. Dat is heel wat gunstiger dan de daling met gemiddeld 0,8% in de afgelopen vier jaar, maar nog altijd substantieel minder gunstig dan gedurende de tweede helft van de jaren negentig. Daarbij dient dan wel bedacht te worden dat toentertijd het arbeidsaanbod met bijna 2% per jaar steeg, veel sneller dan in de projectieperiode. De kentering komt dit jaar vrijwel volledig in de marktsector tot stand en wordt aldaar gedragen door de gunstiger productieontwikkeling en het hogere winstniveau in de afgelopen jaren. Bij de overheid neemt de werkgelegenheid dit jaar – net als in de twee afgelopen jaren – wat af, maar voor volgend jaar ligt een stijging met circa 10 000 personen, met name ten behoeve van onderwijs en veiligheid, in het verschiet. Ook dan neemt echter de marktsector het leeuwendeel van de werkgelegenheidsgroei voor zijn rekening. Naast de productiegroei en de gunstige winstgevendheid draagt ook de gematigde arbeidskostenontwikkeling in de afgelopen jaren hieraan bij. De werkgelegenheid in de zorg loopt in de ramingsjaren gestaag op, met ongeveer 40 000 personen per jaar.

Het arbeidsaanbod neemt naar verwachting dit en komend jaar met ¾% respectievelijk 1% toe. In beide jaren wordt het neerwaartse effect vanuit demografische ontwikkelingen ruimschoots gecompenseerd door een hogere participatie van ouderen en vrouwen alsmede door de positieve effecten van reeds ingevoerde beleidsmaatregelen gericht op het vergroten van het arbeidsaanbod. Komend jaar komt daar nog een positief effect vanuit de conjunctuur bij; door de rooskleurige situatie op de arbeidsmarkt nemen de baanvindkansen toe, wat extra aanbod ('encouraged workers') uitlokt.

Lonen

De contractloonstijging in de marktsector, die in 2005 afzwakte tot 0,8%, trekt naar verwachting aan tot 1¾% dit jaar en 2% volgend jaar. De versnelling van de contractloonstijging is bescheiden in het licht van de snelle verbetering van de situatie op de

arbeidsmarkt. Dit komt mede doordat voor ongeveer eenderde van de werknemers al een cao voor geheel 2007 is afgesloten, terwijl de conjuncturele situatie ten tijde van de onderhandelingen minder gunstig was. In het begin van dit decennium leidde de doorwerking van reeds afgesloten cao's tot het omgekeerde effect: de contractloonstijging bleef tijdelijk hoog, ondanks de verslechtering van de conjunctuur.

De contractloonstijging van dit jaar heeft deels betrekking op de invoering van werkgeversbijdragen voor levensloop; veelal staat hier een daling van de werkgeverspremies voor (pre)pensioen tegenover. Bovendien dalen de wettelijke en bovenwettelijke premies voor arbeidsongeschiktheid. Hierdoor is de loonvoetmutatie, die voor dit jaar geraamd wordt op 1¼%, kleiner dan de contractloonstijging. Volgend jaar ligt de loonvoetmutatie met 2½% naar verwachting boven de contractloonstijging. Door de toenemende krapte op de arbeidsmarkt trekt de incidentele loonstijging aan.

Inflatie

De inflatie komt dit jaar naar verwachting uit op 1¼%. De inflatie wordt met 0,6%-punt gedrukt door overheidsmaatregelen. Dit betreft de afschaffing van de onroerend-zaakbelasting voor gebruikers en van het lesgeld voor 16- en 17-jarigen, de verlaging van de accijns op sterke drank en de verhoging van de kinderopvangtoeslag. De forse prijsstijgingen van finale invoer, grondstoffen en energie zorgen juist voor opwaartse druk op de prijzen. In het verlengde hiervan loopt ook de gasprijs sterk op. De kostenstijgingen worden op korte termijn niet volledig in de afzetprijzen voor consumenten doorberekend. De brutomarge neemt hierdoor tijdelijk af. De bijdrage van de arbeidskosten per eenheid product aan de inflatie is dit jaar nihil, omdat de stijging van de loonvoet gecompenseerd wordt door de arbeidsproductiviteitsgroei.

Voor komend jaar wordt de inflatie geraamd op 1½%. De prijzen van de invoer van energie en overige grondstoffen en die van binnenlands aardgas stijgen volgend jaar naar verwachting veel minder dan dit jaar. De vertraagde doorberekening van de hogere energieprijzen en het conjuncturele herstel leiden tot een verbetering van de brutomarge. Bovendien hebben de arbeidskosten per eenheid product dan weer een beperkt opwaarts effect op de inflatie. De afschaffing van de heffing voor milieukwaliteit elektriciteitsproductie (MEP-heffing) en de verdere verhoging van de kinderopvangtoeslag hebben een neerwaarts effect op de inflatie van 0,2%-punt.

De onderliggende inflatie, die geschoond is voor veranderingen in energieprijzen en belastingen, loopt naar verwachting op van 0,5% in 2005 naar 1¼% in 2007. Deze stijging weerspiegelt het conjuncturele herstel.

Koopkracht

Na drie jaren van daling of stagnatie neemt de koopkracht van de meeste huishoudens dit jaar en volgend jaar naar verwachting weer toe. De helft van de huishoudens gaat er dit jaar naar verwachting minstens 1¾% in koopkracht op vooruit; de andere helft gaat er minder op vooruit

of zelfs op achteruit. De spreiding in koopkrachtmutaties is groot door de overgang van het duale zorgstelsel (ziekenfonds en particuliere verzekeringen) naar de nieuwe uniforme zorgverzekering. Vooral 65-plussers en huishoudens met kinderen onder de 18 jaar gaan er gemiddeld genomen dit jaar in koopkracht op vooruit. Ook binnen deze groepen kunnen de koopkrachteffecten sterk uiteenlopen, afhankelijk van de specifieke omstandigheden. De verbetering van de koopkracht is vooral te danken aan lastenverlichting en verhoging van overheidsuitgaven (met name de invoering van de zorgtoeslag).

Volgend jaar verbetert de koopkracht in doorsnee met 1¼%, door een reële stijging van lonen en uitkeringen, lastenverlichting en verhoging van overheidsuitgaven (zorgtoeslag, kinderbijslag, kinderopvangtoeslag). De nominale premie voor ziektekosten stijgt naar verwachting sterk. Voor huishoudens met lage inkomens staat hier een stijging van de zorgtoeslag tegenover. Werknemers profiteren van de verlaging van de premie voor werkloosheid, de verhoging van de aanvullende combinatiekorting en de arbeidskorting en van een verdere verschuiving van kinderopvangkosten naar werkgevers en overheid. Alle huishoudens profiteren van de verhoging van de algemene heffingskorting en de verlaging van het tarief van de eerste schijf.

1.3 Collectieve sector

Naar verwachting is volgend jaar sprake van begrotingsevenwicht. De sterke verbetering van het EMU-saldo sinds 2003 is vooral het gevolg van de substantiële ombuigingen en lastenverzwaringen in 2004 en 2005. Dit en volgend jaar vloeit de kleine verdere verbetering van het begrotingssaldo voort uit het gunstige economische beeld en hogere gasbaten. Vanuit het oogpunt van houdbaarheid van de overheidsfinanciën is in 2006 en 2007 sprake van een verslechtering van het budgettaire beeld. De verhouding tussen het aantal inactieven en actieven daalt in 2006 en 2007 voor het eerst sinds 2001, zowel door de toename van het aantal werkenden als door de daling van het aantal personen dat een uitkering ontvangt.

EMU-saldo

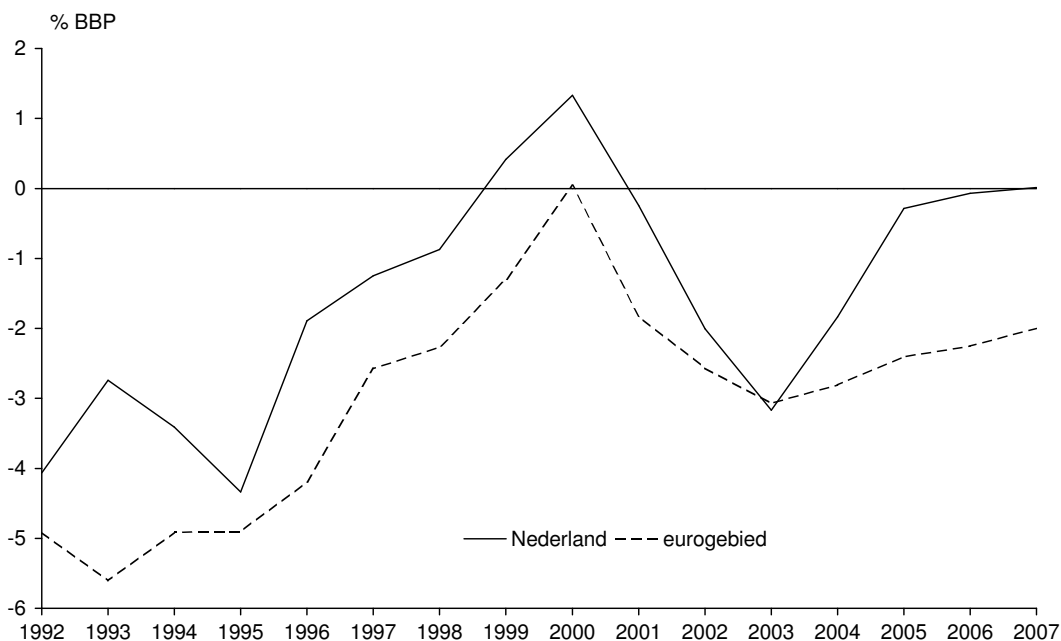
Het EMU-tekort neemt na een piek van 3,1% BBP in 2003 gestaag af, zodat in 2007 naar verwachting sprake is van begrotingsevenwicht. In 2004 en 2005 is de verbetering, bij een bescheiden economische groei, vooral het gevolg van de substantiële ombuigingen en lastenverzwaringen. Dit en volgend jaar vloeit de kleine verdere verbetering van het begrotingssaldo voort uit het conjuncturele herstel en hogere gasbaten.

De ontwikkeling van het EMU-saldo is opmerkelijk in Europees perspectief. In 2000 lag het Nederlandse EMU-saldo³, na een periode van voorspoedige BBP-groei, ruim boven het gemiddelde in het eurogebied. Ondanks een relatief bescheiden groeiachterstand (figuur 1.4)

³ Exclusief opbrengst UMTS-veiling van 0,7% BBP.

verslechterde het begrotingssaldo tussen 2000 en 2003 veel sterker dan in de meeste andere Europese landen. Dit hing samen met de lastenverlichting in het kader van de belastingherziening 2001, structurele uitgavenintensiveringen (onder meer door het loslaten van de budgettering in de zorgsector), onverwacht grote tekorten bij de lokale overheid en achterblijvende inkomsten door de snelle groei van aftrekposten, zoals pensioenpremies en hypotheekrente. In 2004 en 2005 was de ontwikkeling van het Nederlandse begrotingssaldo aanzienlijk beter in samenhang met relatief omvangrijke ombuigingen en lastenverzwaringen. Dit en volgend jaar is in Nederland en het eurogebied naar verwachting sprake van een kleine verbetering van het EMU-saldo. De relatief gunstige Nederlandse economische ontwikkeling en sterk toenemende aardgasbaten worden dan gecompenseerd door een verruiming van het begrotingsbeleid, met name in 2006 toen het kabinet is teruggekeerd naar de oorspronkelijke uitgaven- en lastenkaders.

Figuur 1.6 EMU-saldo Nederland en het eurogebied, 1992-2007

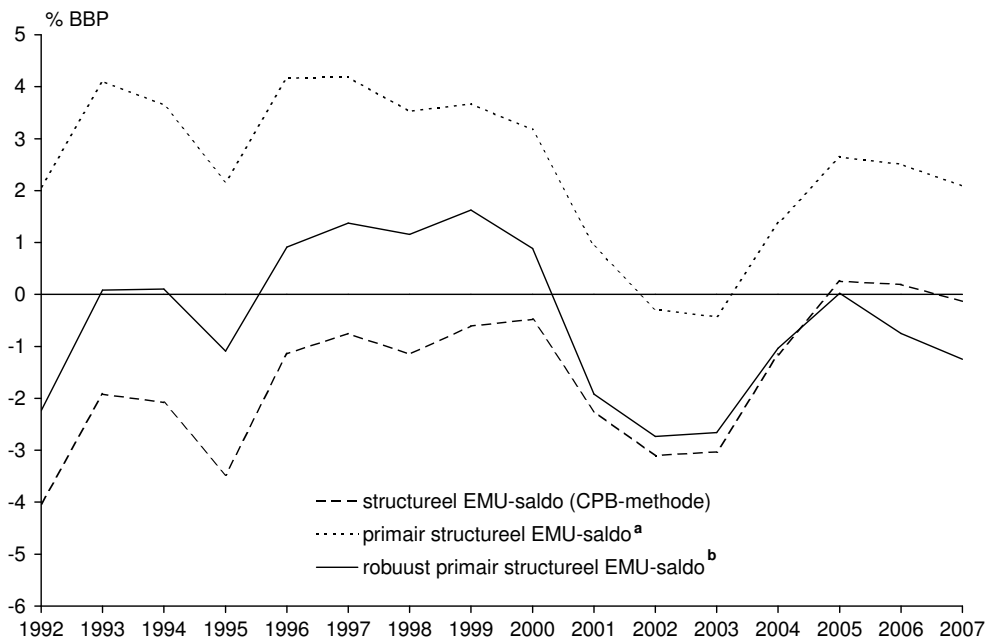
De onderliggende ontwikkeling wordt ten dele weerspiegeld in het structurele EMU-saldo⁴: dit verbetert in 2004 en 2005 sterk, om daarna in 2006 en 2007 weer enigszins te verslechteren. De berekening van het structurele saldo is overigens omgeven met een aanzienlijke onzekerheidsmarge, zodat de uitkomsten met grote voorzichtigheid moeten worden gehanteerd. Dat geldt temeer daar de ontwikkeling van het structurele saldo met name in 2006 aanzienlijk wordt beïnvloed door de sterk oplopende gasbaten. In het licht van de discussie over houdbare overheidsfinanciën op lange termijn moet hiervoor worden gecorrigeerd. Aangezien de

⁴ Zowel berekend volgens de methode die de Europese Commissie (EC) hanteert bij de toetsing van de Europese begrotingsafspraken, als volgens de CPB-methode. Voor nadere toelichting op verschillen tussen beide methoden, zie H.C. Kranendonk, Het structureel EMU-saldo: de methoden van het CPB en de Europese Commissie vergeleken, CPB Memorandum 72, 4 juli 2003.

Nederlandse gasvoorraad over enkele tientallen jaren is uitgeput, dragen de meevallende aardgasbaten hier niet of nauwelijks aan bij.

Als indicator voor de houdbaarheid alsmede voor de consolidatie-inspanningen kan gebruik worden gemaakt van het ‘robuust’ primair structureel EMU-saldo.⁵ Dat wil zeggen het structurele EMU-saldo zonder rentelasten (primaire saldo) en zonder rente- en dividendontvangsten en gasbaten. Volgens deze indicator verslechtert dit en volgend jaar de houdbaarheid van de overheidsfinanciën aanzienlijk, zodat de sterke verbetering in de jaren 2004 en 2005 voor een belangrijk deel wordt teruggedraaid (zie figuur 1.7). Na de extra ombuigingen en lastenverhogingen in de eerste helft van de kabinetsperiode keert het kabinet in 2006 terug naar de uitgaven- en lastenkaders uit het Hoofdlijnenakkoord. Volgend jaar wordt 1 mld euro extra lastenverlichting gegeven, die wordt gefinancierd uit het FES-fonds.⁶

Figuur 1.7 EMU-saldo gecorrigeerd voor conjunctuur, rentelasten en aardgasbaten (robuust primair structureel EMU-saldo), 1992-2007

^a Structureel EMU-saldo zonder rentelasten.

^b Primair structureel EMU-saldo zonder gasbaten en rente- en dividendontvangsten.

⁵ Zie C. van Ewijk et al., *Ageing and the Sustainability of Dutch Public Finances*, CPB, 2006, Den Haag, blz. 47-48.

⁶ Op langere termijn wordt deze lastenverlichting in de zienswijze van het kabinet gefinancierd uit de korting op de Nederlandse EU-afracht.

Uitgaven

De reële groei van de collectieve uitgaven (gedefleerd met de prijsstijging van het BBP) versnelt van $-1/2\%$ in 2005 tot ruim $1\frac{1}{2}\%$ in 2006 en in 2007 als gevolg van de omslag van netto-ombuigingen naar netto-intensiveringen. Dankzij een aantrekkende BBP-groei zet de in 2004 ingezette daling van de bruto collectieve-uitgavenquote dit jaar, gecorrigeerd voor de financieringsverschuiving in het kader van het nieuwe zorgstelsel, en volgend jaar door.

Het aantal inactieven ten opzichte van het aantal actieven (de i/a-ratio) neemt zowel in 2006 als 2007 af, na vier jaren van stijging. Niet alleen trekt de werkgelegenheid weer aan, maar ook daalt het aantal personen dat een uitkering ontvangt. Met name het beroep op de werkloosheids- en arbeidsongeschiktheidsregelingen vermindert, terwijl het aantal AOW-uitkeringen en het ziekteverzuim naar verwachting toenemen. Bij de werkloosheidsuitkeringen spelen naast de aantrekkende conjunctuur diverse beleidsmaatregelen een rol, zoals het vertraagde effect van het afschaffen in 2003 van de vervolguutkering in de WW, het aanscherpen van de referentie-eisen en de verkorting van de duur van de loongerelateerde uitkering. Bij de arbeidsongeschiktheidsuitkeringen liggen de instroomcijfers van de nieuwe wet Werk en Inkomen naar Arbeidsvermogen (WIA) beduidend lager dan in de oude WAO, voor een belangrijk deel als gevolg van de aanscherping van het schattingsbesluit en de verhoging van de loondoorbetaling bij ziekte (VLZ). Daarnaast vergroot de herkeuringsoperatie van WAO'ers jonger dan 50 jaar de uitstroom uit het oude WAO-bestand. Het aantal AOW-uitkeringen neemt echter toe als gevolg van demografische factoren (vergrijzing) en het aantal ziekteverzuimgevallen stijgt vanwege de gunstiger conjunctuur en de VLZ.

Tabel 1.6 Collectieve financiën, 2003-2007						
	2003	2004	2005	2006 ^a		2007
	% BBP					
Bruto collectieve uitgaven	46,9	46,2	45,4	46,2	(44,7)	45,5
Collectieve lasten	37,4	37,7	38,2	39,6	(38,1)	39,1
EMU-saldo collectieve sector	- 3,1	- 1,8	- 0,3	- 0,1		0,0
Idem, structureel (EC-methode)	- 2,2	- 1,0	0,7	0,3		- 0,1
EMU-schuld	52,0	52,6	52,7	50,2		47,9
	mld euro					
Overschrijding uitgavenkader	$\frac{3}{4}$	- 2	- 2	0		- $\frac{1}{4}$
Mutatie microlastendruk	$4\frac{1}{4}$	$3\frac{1}{4}$	$2\frac{3}{4}$	- 1		- $\frac{1}{2}$
Reële bruto collectieve uitgaven (% mutatie)	2,5	0,5	- 0,4	5	($1\frac{3}{4}$)	$1\frac{1}{2}$
Verhouding niet-actieven versus actieven (in %)	65,9	67,3	68,5	67		$65\frac{1}{4}$

^a Cijfers tussen haakjes zijn in 2006 gecorrigeerd voor de statistische vertekening als gevolg van de invoering van de Zorgverzekeringswet (ZVW).

De (groei)cijfers voor de premiegefinancierde zorguitgaven (AWBZ en ZFW/ZVW) worden in 2006 en 2007 sterk vertekend door stelselwijzigingen en overhevelingen. Door de introductie van de ZVW wordt 8 mld euro aan particuliere zorguitgaven vanaf 2006 gerekend tot de collectieve uitgaven. Verder wordt in 2007 1¼ mld euro overgeheveld van de AWBZ naar de gemeenten (WMO) en worden vanuit de AWBZ een aantal onderdelen van de GGZ met een totale omvang van ruim 2¾ mld euro overgeheveld naar de ZVW. Bij gebrek aan kwantitatief inzicht in de bijbehorende gedragseffecten is bij de raming van de zorguitgaven geen rekening gehouden met doelmatigheidswinst en/of extra productie. Als voor de verschuivingen wordt gecorrigeerd, neemt het volume van de zorguitgaven in beide jaren met ruim 3% toe.

Dit jaar komen de uitgaven naar verwachting overeen met het uitgavenkader uit het Hoofdlijnenakkoord, terwijl volgend jaar sprake is van een onderschrijding van ¼ mld euro. De ruimte die in 2004 en 2005 onder het kader is ontstaan door additionele ombuigingen ten opzichte van het Hoofdlijnenakkoord wordt dit en volgend jaar bijna volledig aangewend voor uitgavenintensiveringen.

Door de gestegen olieprijs zijn de niet-belastingmiddelen uit gasbaten sterk toegenomen. Van de gasmeevallers loopt ruim 40% in het FES-fonds. Het kabinet heeft deze zomer 1,9 mld euro uit het FES bestemd voor extra uitgaven in de komende jaren aan infrastructuur en kennis. De bestaande voeding van het FES vanuit de volatiele aardgasbaten leidt tot bestedingsdrang, zet druk op een goede integrale afweging van de collectieve uitgaven en vergroot het risico op investeringen waarbij de maatschappelijke baten niet opwegen tegen de kosten. Naar aanleiding daarvan heeft de Studiegroep Begrotingsruimte geadviseerd om in de volgende kabinetsperiode uit te gaan van een vaste voeding van het FES, waardoor meevallers (tegenvallers) in de aardgasopbrengsten in het vervolg ten gunste (ten laste) komen van het EMU-saldo.⁷

Inkomsten

De lasten worden dit jaar met 1 mld euro verlicht en volgend jaar met ½ mld euro. Opvallende elementen zijn voor 2007 het wetsvoorstel Werken aan winst en de meevallende ontwikkeling van de zorgpremies. In het wetsvoorstel wordt de vennootschapsbelasting drastisch op de schop genomen. Daarbij wordt onder meer het algemene tarief met 4%-punt verlaagd tot 25½% en de grondslag verbreed. De ZVW-premies worden in het privaat uitgevoerde zorgstelsel op kostendekkend niveau vastgesteld. Daarbij moet de helft worden opgebracht door de inkomensafhankelijke bijdrage en de andere helft door de nominale premie. Door de stijgende zorgkosten en verrekening van de achteraf te hoge inkomensafhankelijke bijdrage uit 2006 werd eerder voorzien dat de nominale premie volgend jaar sterk zou stijgen.⁸ In de huidige raming wordt de bijdrage van de stijgende zorgkosten vrijwel even hoog ingeschat als toen (circa 45 euro), maar blijft door een aantal beleidsmaatregelen de stijging van de nominale premie beperkt tot ruim 100 euro. De opbrengst van de nominale premie komt in 2006 waarschijnlijk

⁷ Zie 12e rapport van de Studiegroep Begrotingsruimte, Ministerie van Financiën, 2006.

⁸ Zie *Centraal Economisch Plan 2006*, blz. 34.

lager uit dan de helft van de totale premieopbrengst. De verrekening hiervan via een opslag op de nominale premie wordt uitgesmeerd over de jaren 2007-2010. Daarnaast wordt de nominale premiestijging beperkt door het budget van 650 mln euro voor opleidingskosten in 2007 niet te financieren vanuit het zorgfonds, maar vanuit de begroting en daarmee dus uit de belastingen. Deze laatste verschuiving maakt het verband tussen stijgende zorgkosten en bijbehorende hogere zorgpremies minder doorzichtig.

De ontwikkeling van de collectieve lasten wordt daarnaast met name in 2006 in hoge mate beïnvloed door incidenten en institutionele wijzigingen. Afgezien daarvan groeien de totale belasting- en premieontvangsten dit jaar naar verwachting aanmerkelijk harder dan het BBP, om daar volgend jaar weer bij achter te blijven. De dit jaar fors aantrekkende bestedingen aan duurzame goederen, met inbegrip van auto's en woningen, en de vertraagde reactie van de winstbelastingen op de ontwikkeling van de winstgevendheid liggen hieraan ten grondslag.

1.4 Slot

De vooruitzichten voor de Nederlandse economie op korte termijn zijn gunstig. Dit jaar groeit de economie stevig en die groei zal zich volgend jaar naar verwachting voortzetten. Internationaal blijven er risico's, met name de spanningen in het Midden-Oosten en het Amerikaanse tekort op de lopende rekening. Het EMU-tekort verdwijnt volgend jaar volledig, maar op langere termijn staat Nederland nog voor een aanzienlijke opgave om de overheidsfinanciën houdbaar te maken in het licht van de vergrijzing.

De Nederlandse economie heeft vanaf 2000 te maken gehad met een langdurige periode van trage economische groei. Aan deze periode, waarin de BBP-stijging achter bleef bij de potentiële ontwikkeling, is in 2006 een einde gekomen. Dit jaar groeit de economie meer dan 3% en ook voor volgend jaar zijn de vooruitzichten gunstig. In de twee voorafgaande jaren droeg de uitvoer al flink bij aan de economische ontwikkeling, maar was de toename van de particuliere consumptie nog zeer bescheiden. Dit jaar hebben door gunstigere ontwikkelingen van de koopkracht en op de arbeidsmarkt ook consumenten hun vertrouwen hervonden en groeit de consumptie naar verwachting met 2%. Door de toenemende productie stijgt de bezettingsgraad en nemen ook de investeringen weer toe.

De afgesloten periode van trage groei heeft in de voorbije jaren aanleiding gegeven tot allerlei beschouwingen over de relatieve positie van de Nederlandse economie in vergelijking tot andere Europese landen. Waar de Nederlandse economie in de tweede helft van de jaren negentig sneller groeide dan het Europese gemiddelde, leek ons land in de eerste jaren van de 21e eeuw plotseling het achterblijvertje van Europa te zijn geworden. Uit onlangs bijgestelde cijfers van het CBS blijkt echter nu dat de Nederlandse economie alleen in de jaren 2002 en 2003 slechter heeft gepresteerd dan het Europese gemiddelde. Evenzo blijkt de stijging van de arbeidsproductiviteit in Nederland minder traag te zijn geweest dan tot nog toe werd verondersteld.

Nederland mag zich ook verheugen in een veel lager werkloosheidspercentage dan de rest van Europa. Op het dieptepunt van de afgelopen recessie was de werkloosheid in Nederland afgezet tegen de beroepsbevolking nog substantieel lager dan het Europese gemiddelde op het hoogtepunt van de conjunctuurcyclus in 2000. Hoewel deze relatief goede prestatie geen aanleiding mag zijn tot zelfgenoegzaamheid, relateert het eveneens de sombere beschouwingen als zou Nederland zijn afgezakt tot de Europese achterhoede.

Het economische herstel vertaalt zich in een gestage daling van de werkloosheid, van 6,5% van de beroepsbevolking in 2005 tot naar verwachting 4½% in 2007. Daarmee komt de werkloosheid in 2007 onder het evenwichtsniveau en ligt enige spanning op de arbeidsmarkt in het verschiet. De snelheid van deze daling is mede het gevolg van de demografische ontwikkeling. Meer en meer wordt de Nederlandse economie geconfronteerd met de gevolgen van de aankomende vergrijzing, die ertoe leidt dat de groei van het arbeidsaanbod terugloopt. Die tragere toename van het arbeidsaanbod heeft in 2006 en 2007 als gunstig neveneffect dat vergeleken met eerdere conjunctuurcycli de werkloosheid relatief snel afneemt. Het leidt echter ook tot een daling van het groeipotentieel van de Nederlandse economie op middellange en lange termijn.

De sterke groei van de economie in 2006 en 2007 en de daling van de werkloosheid onder het evenwichtsniveau leiden ertoe dat in 2007 sprake is van een geschatte output gap van ¾%. Een volgend kabinet start dus met een economie die al op volle toeren draait, wat beperkingen oplegt aan de mogelijkheden voor verdere groei in de periode 2008-2011.

Zoals altijd geven de internationale ontwikkelingen aanleiding tot voorzichtigheid. Twee factoren springen daarbij op dit moment speciaal in het oog: de aanhoudende politieke spanningen in het Midden-Oosten en het grote tekort op de Amerikaanse betalingsbalans.

De spanningen in het Midden-Oosten hebben een direct effect op de olieprijs. Weliswaar bevindt Nederland zich vanwege haar aardgasreserve in een relatief gunstige budgettaire positie, omdat een hogere olieprijs leidt tot hogere aardgasinkomsten, maar een hogere olieprijs leidt in het algemeen tot een vertraging van de economische groei. Ook de algemene onzekerheid die samenhangt met de gewelds- en terrorismedreiging die het Midden-Oostenconflict met zich brengt, komt de economische groei vanzelfsprekend niet ten goede. De forse schommelingen in de aandelenkoersen in de eerste helft van dit jaar getuigen hiervan. Verdere escalatie valt niet uit te sluiten en zou aanzienlijk negatieve effecten op de economie kunnen hebben, maar ook een substantieel lagere olieprijs behoort tot de mogelijkheden.

De tweede factor is het tekort op de Amerikaanse lopende rekening. Het huidige tekort van 7% is op termijn onhoudbaar. Een eventueel schoksgewijs verlopend aanpassingsproces zou aanleiding kunnen zijn tot een depreciatie van de dollar, met alle gevolgen van dien voor de concurrentiepositie van het Nederlandse bedrijfsleven op de wereldmarkt.

Daarentegen is de stormachtige ontwikkeling van de Chinese economie op dit moment geen reden voor ongerustheid voor de Nederlandse economie. De opkomst van China heeft in ons

land niet geleid tot aanzienlijke herstructureringen of tot een stijging van de werkloosheid. Wel heeft de goedkope invoer uit China een besparing opgeleverd voor Nederlandse huishoudens. Bovendien fungeert Nederland als Europees distributiecentrum voor Chinese producten, wat gepaard gaat met banen in de sector handel en transport, en leidt de groei van de Chinese economie tot nieuwe exportmogelijkheden.

Het herstel van de Nederlandse economie heeft vanzelfsprekend gunstige effecten op het begrotingssaldo van de overheid. Naar verwachting zal de begroting in 2006 en 2007 in evenwicht zijn. Achter deze cijfers gaat echter – gecorrigeerd voor conjunctuur, rentelasten en gasbaten – een aanzienlijke verslechtering van het EMU-saldo schuil. Dit saldo was juist in de eerste helft van de kabinetsperiode, jaren met conjuncturele tegenwind, fors verbeterd doordat het kabinet toen koos voor ombuigingen en lastenverzwaringen om te voldoen aan het groei- en stabiliteitspact. Daarnaast werden structurele hervormingen doorgevoerd. Daarmee werd een belangrijke stap gezet in de richting van het houdbaar maken van de overheidsfinanciën in het licht van de vergrijzing. De uitgavenintensiveringen en lastenverlichtingen in de tweede helft van de kabinetsperiode, die weliswaar grotendeels passen binnen de bestaande begrotingsregels, maken deze structurele verbetering van de overheidsfinanciën weer voor een deel ongedaan. De Studiegroep Begrotingsruimte heeft recent geadviseerd om in de toekomst meevallende gasbaten en rentebetalingen niet meer uit te geven, maar ten gunste van het begrotingssaldo te brengen. Daarmee wordt de begrotingssystematiek meer in lijn gebracht met de langetermijndoelstelling in het licht van de vergrijzing.

2 De internationale conjunctuur

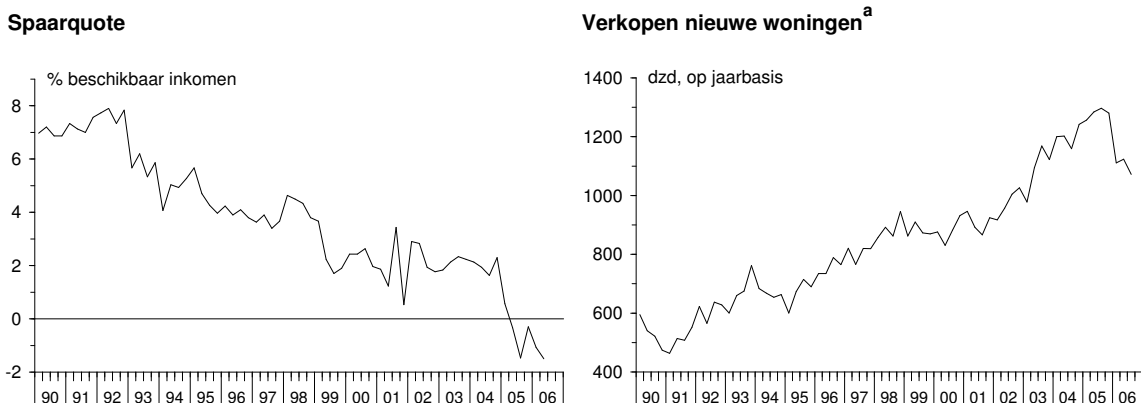
2.1 Productie, bestedingen, arbeidsmarkt en overheidsfinanciën

De mondiale economische groei was hoog in de eerste helft van dit jaar. In veel landen was de groei zelfs hoger dan in de voorgaande periode. Hierdoor daalde de werkloosheid en liepen de overheidstekorten terug. Doorwerking van de gestegen grondstoffenprijzen en van de verkrapping van het monetaire beleid zullen echter leiden tot een afzwakking van de economische groei in de Verenigde Staten en Azië. In het eurogebied houdt de groei naar verwachting aan ondanks strak begrotingsbeleid in enkele grote eurolanden.

2.1.1 Verenigde Staten

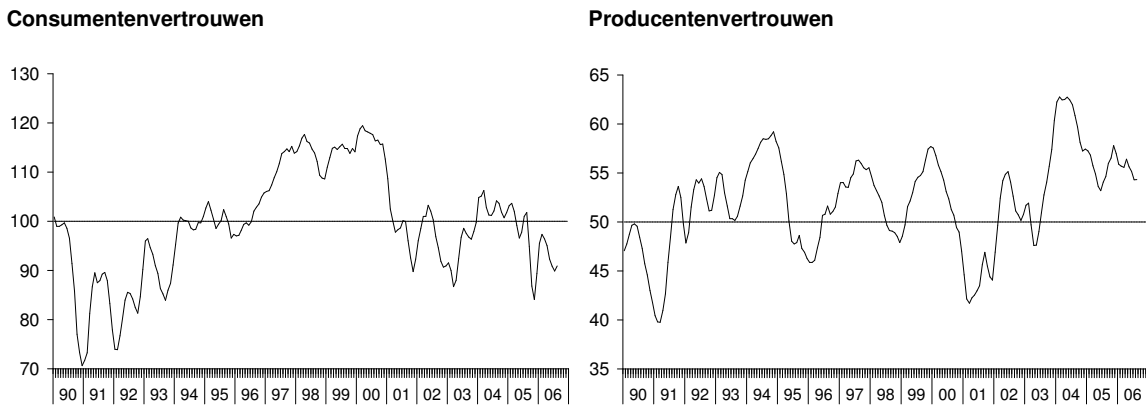
Het kwartaalpatroon van de Amerikaanse economische groei is recentelijk vertekend door het negatieve effect van de orkanen Katrina en Rita. Daardoor viel de BBP-groei in het laatste kwartaal van 2005 terug naar 1,7% op jaarbasis ten opzichte van het voorgaande kwartaal, maar was er ook zeer sterk herstel in het eerste kwartaal toen de groei 5,6% bedroeg. In het tweede kwartaal waren er geen markante bijzondere factoren en viel de groei terug tot 2,9% volgens voorlopige gegevens. Deze groeiterugval ging gepaard met een tragere toename van de werkgelegenheid. Een afkoeling van de woningmarkt zette in en deze zal vermoedelijk in de projectieperiode aanhouden. Woningverkoop zullen waarschijnlijk verder teruglopen; hetzelfde geldt voor de woningbouw. Aan de periode van zeer sterke stijgingen van huizenprijzen is dan ook een einde gekomen. In recente jaren betekenden hogere huizenprijzen een forse stijging van het gezinsvermogen. Hierdoor was een sterke stijging van de consumptie mogelijk ondanks een gematigde inkomensstijging. De consumptie kon ook toenemen dankzij belastingverlagingen, door het verzilveren en besteden van de overwaarde van huizen en doordat geld bespaard werd met het oversluiten van hypotheek tegen een lagere rente. Nu al

Figuur 2.1 Spaarquote van gezinnen en verkopen nieuwe woningen in de Verenigde Staten, 1990-2006

^a Derde kwartaal 2006 gelijk gesteld aan juli 2006.

Bronnen: Bureau of Economic Analysis en Census Bureau.

Figuur 2.2 Consumenten- en producentenvertrouwen in de Verenigde Staten^a, 1990-2006

^a Driemaands voortschrijdend gemiddelde.

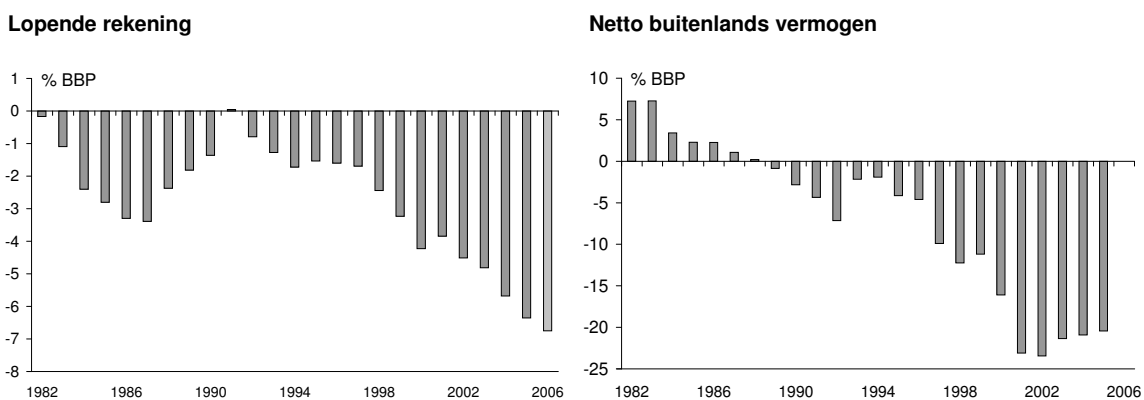
deze impulsen wegvallen en de inflatie hoog is, zal de consumptiegroei afnemen en komt aan de daling van de spaarquote een einde. De afkalving van het consumentenvertrouwen wijst ook in de richting van een zwakkere groei van de consumptie en van de investeringen in woningen.

Ondanks herstelwerkzaamheden aan de infrastructuur na de orkanen neemt het financieringstekort van de overheid dit jaar af. Dit komt vooral door de hoge opbrengst van de winstbelastingen. De voorstellen van de regering Bush en de besluitvorming in het Congres wijzen voor volgend jaar op een begroting zonder positief of negatief effect op de conjunctuur. De overheidsuitgaven zullen een gematigde stijging laten zien, met uitzondering van die voor gezondheidszorg en defensie.

Tabel 2.1	Kerngegevens Verenigde Staten, 2003-2007				
	2003	2004	2005	2006	2007
	mutaties per jaar in %				
Bruto binnenlands product (volume)	2,5	3,9	3,2	3½	2½
Particuliere consumptie	2,8	3,9	3,5	3	2¾
Overheidsconsumptie	2,5	2,2	0,8	1¼	1
Bruto investeringen	3,2	6,1	6,4	4½	3
Voorraadvorming (% BBP)	0,0	0,3	-0,5	0	0
Binnenlandse bestedingen	2,8	4,3	3,1	3	2½
Uitvoer goederen en diensten	1,3	9,2	6,8	8½	8
Invoer goederen en diensten	4,1	10,8	6,1	6¼	6
Consumentenprijs	2,3	2,7	3,4	3½	3
	niveaus in %				
Werkloosheid (% totale beroepsbevolking)	6,0	5,5	5,1	4¾	4¾
Vorderingensaldo totale overheid (% BBP)	-5,0	-4,7	-3,8	-3½	-3¾
Saldo lopende rekening (% BBP)	-4,8	-5,7	-6,4	-6¾	-7

Voor de komende anderhalf jaar wordt vanwege de meer gematigde consumptiegroei gerekend op een gemiddelde BBP-groei van circa 2½%, duidelijk lager dan de groei van 3,6% gemiddeld in 2004 en 2005.⁹ De uitvoer blijft het naar verwachting goed doen, mede doordat nog enigszins zal worden geprofiteerd van de verbetering van de prijsconcurrentiepositie in 2001-2004 als uitvloeisel van de dollardaling. Vraagafzwakking en doorwerking van hogere financieringskosten zullen vermoedelijk leiden tot een minder sterke groei van de bedrijfsinvesteringen ondanks hoog blijvende winsten. De werkloosheid zal naar verwachting stabiliseren op het relatief lage niveau van de eerste helft van 2006. De afzwakking van de binnenlandse vraag is onvoldoende krachtig om een verdere stijging van het tekort op de lopende rekening te voorkomen.

Figuur 2.3 Externe positie van de Verenigde Staten, 1982-2006

2.1.2 Japan

Dit jaar is in Japan met het gaan stijgen van de consumentenprijzen en het einde aan het nultarief voor de officiële rente een tijdperk met veel economische misère afgesloten. Betekenisvol was ook dat de grondprijzen een stijging lieten zien en dat de kredietvraag van bedrijven zich aan het herstellen is. Vorig jaar was de economische groei al krachtig aangetrokken en de situatie op de arbeidsmarkt duidelijk verbeterd. De misère begon begin jaren negentig met de ineenstorting van de aandelen- en vastgoedmarkt. Dit bracht het land in een langdurige neerwaartse spiraal, met deflatie en grote problemen voor de banken. De centrale overheid probeerde het tij te keren met grootschalige infrastructurele werken. Dit bood niet veel soelaas, maar leidde er wel toe dat de overheidstekorten en de staatsschuld de pan uitrezen. De economische problemen dwongen de centrale bank tot een zeer ruim monetair beleid met een nultarief voor de officiële rente in combinatie met ruime liquiditeitsinjecties

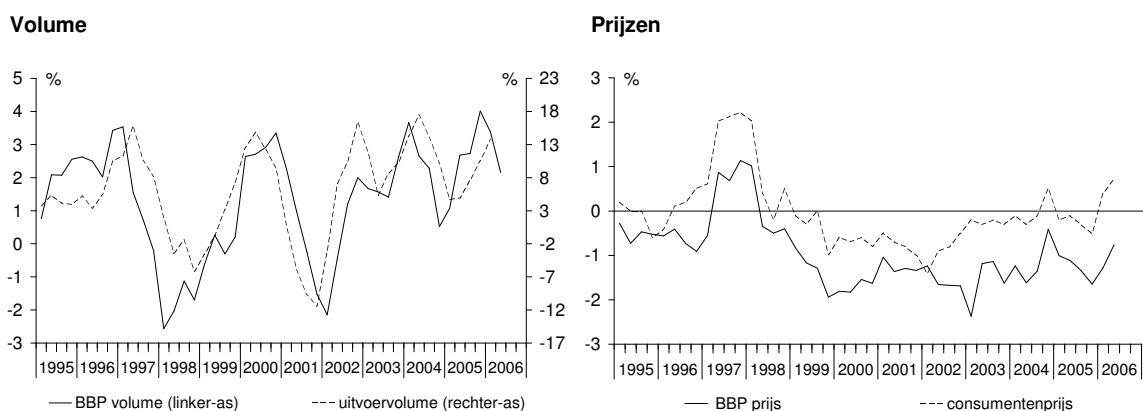
⁹ Bij de jaarlijkse revisie van de Nationale rekeningen werd de BBP-groei in 2003-2005 neerwaarts herzien met 0,3%-punt per jaar, voornamelijk door een bijstelling van de bedrijfsinvesteringen. Deze revisie impliceert een wat sterkere stijging van de arbeidskosten per eenheid product, enige neerwaartse herziening van de potentiële groei en een wat beperktere positieve output gap begin 2006.

Tabel 2.2 Kerngegevens Japan, 2003-2007		2003	2004	2005	2006	2007
		mutaties per jaar in %				
Bruto binnenlands product (volume)		1,8	2,3	2,6	2¾	2¼
Particuliere consumptie		0,6	1,9	2,1	1¾	1¾
Overheidsconsumptie		2,3	2,0	1,7	¾	1
Bruto investeringen		0,3	1,1	3,3	4	2¼
Voorraadvorming (% BBP)		0,4	-0,2	0,1	-¼	0
Binnenlandse bestedingen		1,2	1,5	2,4	2	1¾
Uitvoer goederen en diensten		9,0	13,9	7,0	11	8
Invoer goederen en diensten		3,9	8,5	6,3	5¾	5½
Consumentenprijs		-0,3	0,0	-0,3	½	¾
		niveaus in %				
Werkloosheid (% totale beroepsbevolking)		5,3	4,7	4,4	4	3½
Vorderingensaldo totale overheid (% BBP)		-8,0	-6,3	-5,2	-5	-4½
Saldo lopende rekening (% BBP)		3,2	3,7	3,6	3¾	4

voor de banken. Tegelijkertijd werden door structurele maatregelen de balansen van de commerciële banken gesaneerd.

In de eerste helft van dit jaar is de BBP-groei hoog gebleven. De uitvoer bleef een belangrijke motor voor de opgaande conjunctuur. Tegelijkertijd namen de bedrijfsinvesteringen fors toe en werd de consumptiegroei ondersteund door een daling van de werkloosheid en langzaam oplopende loonstijgingen. Investerings in woningen en overheidsinvesteringen drukten tijdelijk de groei in het tweede kwartaal. De vooruitzichten voor de komende anderhalf jaar zijn zonder meer gunstig te noemen, hetgeen ook blijkt uit het sterk gestegen vertrouwen van consumenten en producenten. De investeringen en de uitvoer zullen de kar blijven trekken.

Figuur 2.4 Volume- en prijsindicatoren^a Japan, 1995-2006

^a Mutaties ten opzichte van de dezelfde periode in het voorgaande jaar in procenten.

De problemen met de Japanse overheidsbegroting zijn nog niet opgelost. Momenteel is het budgettaire beleid licht restrictief. Tezamen met de gunstige volumeconjunctuur leidt dit tot een daling van het begrotingstekort naar circa 4½% BBP in 2007. Overheidsinvesteringen worden beperkt en het ambtenarenapparaat wordt verkleind. Bovendien wordt de tijdelijke korting op de inkomstenbelasting van 1999 ongedaan gemaakt. De Japanse regering is, net als de centrale bank, erg voorzichtig met verkrappende maatregelen, omdat eerdere bijstellingen in de afgelopen jaren het ontluikende herstel in de kiem hebben gesmoord.

2.1.3 Opkomende economieën

In de opkomende economieën bleef de economische groei krachtig in de eerste helft van dit jaar. In veel landen was de groei zelfs hoger dan in de voorgaande periode. Dit is onder andere het geval in China waar het BBP-volume 10,8% hoger was dan een jaar eerder, tegen 10,2% in 2005. De Chinese investeringsgroei was exorbitant hoog (nominaal 31%) en noopte de autoriteiten tot nieuwe maatregelen om de investeringen in te tomen. Deze maatregelen zullen enig effect hebben, maar naar verwachting zal ook volgend jaar de Chinese economische groei zeer hoog blijven. In Zuidoost Azië zal de economische groei in de komende anderhalf jaar wat terugvallen door de economische afzwakking in de Verenigde Staten en China, en doordat de sterke opgaande fase in de mondiale ICT-cyclus vermoedelijk ten einde loopt.

Ook in India liep de groei in de eerste helft van dit jaar op, mede doordat infrastructurele knelpunten worden aangepakt. Bovendien begint India, in navolging van China, serieus werk te maken van speciale economische zones met grote kosten- en belastingvoordelen voor industriële bedrijven. Outsourcing door Europese en Amerikaanse bedrijven stimuleert de Indiase dienstensector al langer. De gunstige economische ontwikkeling in India zet naar verwachting de komende jaren dan ook door.

	Aandelen in wereld BBP ^a	2003	2004	2005	2006	2007
	%	mutaties per jaar in %				
Opkomende economieën	50,3	6,5	7,5	7,0	7¼	6¾
Azië	29,4	7,9	8,4	8,3	8½	8
China	14,6	10,0	10,1	10,2	10½	9½
Nieuwe industrielanden	3,3	3,2	5,8	4,6	5½	5
Overige landen	7,8	7,0	7,6	7,8	7¾	7¼
Latijns-Amerika	7,4	2,1	5,6	4,3	4¾	4¼
Transitielanden	7,2	6,2	7,5	5,9	6¼	6
Nieuwe EU lidstaten	1,8	4,0	5,2	4,6	5½	5
Overige landen	5,3	7,0	8,2	6,3	6½	6¼
Afrika en Midden-Oosten	6,3	5,3	5,4	5,4	5½	5¼

^a Op basis van koopkrachtpariteiten 2004.

De hoge grondstoffenprijzen stimuleren de economische groei in Latijns-Amerika en Rusland. Volgend jaar zwakt de economische groei in Latijns-Amerika echter iets af. Dit komt vooral door normalisatie van de groei in Argentinië en Venezuela en de voorziene groeivertraging in de Verenigde Staten.

De nieuwe lidstaten van de Europese Unie kenden in de eerste helft van dit jaar eveneens een voortzetting van de gunstige economische ontwikkeling van de tweede helft van het afgelopen jaar. Tsjechië en Slowakije profiteerden van de uitbreiding van de auto-industrie. De economische groei versnelde het scherpst in Polen waar investeringen gesteund door Europese fondsen beginnen op te lopen. Door verdere integratie met de oude lidstaten zal de gunstige ontwikkeling in de nieuwe lidstaten in de projectieperiode aanhouden.

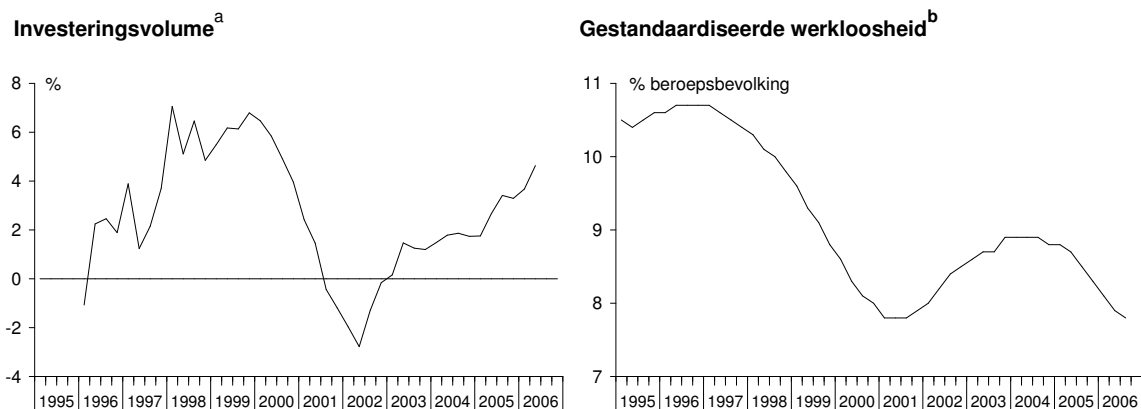
2.1.4 Europa

In het eurogebied zette het conjuncturele herstel in de eerste helft van 2006 door, na in de tweede helft van vorig jaar weer op gang te zijn gekomen. De economische groei is flink aangetrokken door stijgende exportvolumes, maar ook de binnenlandse bestedingen dragen bij. De versnelling van de uitvoergroei hangt deels samen met de hernieuwde opleving van de vraag op de wereldmarkt, maar ook met de geleidelijke vermindering van de negatieve effecten van de val van de dollar in de periode 2001-2004.

Naast de exporten zijn nu ook de investeringen aan een opmars begonnen (figuur 2.5). De winsten bevinden zich op een hoog niveau en de financiële condities voor expansie zijn nog steeds gunstig. De outillage-investeringen worden bovendien gestimuleerd door hogere bezettingsgraden en gunstige afzetvooruitzichten. In Duitsland kruipt de bouw uit een diep dal en in diverse landen trekt de woningbouw aan onder invloed van fors stijgende huizenprijzen.

Ook de gezinsconsumptie leeft op. Dit hangt samen met de onverwacht sterke daling van de werkloosheid, die het consumentenvertrouwen heeft opgestuwd. Mogelijk speelt uitgestelde consumptie een rol: nu het iets beter gaat met de economie durven consumenten eindelijk weer

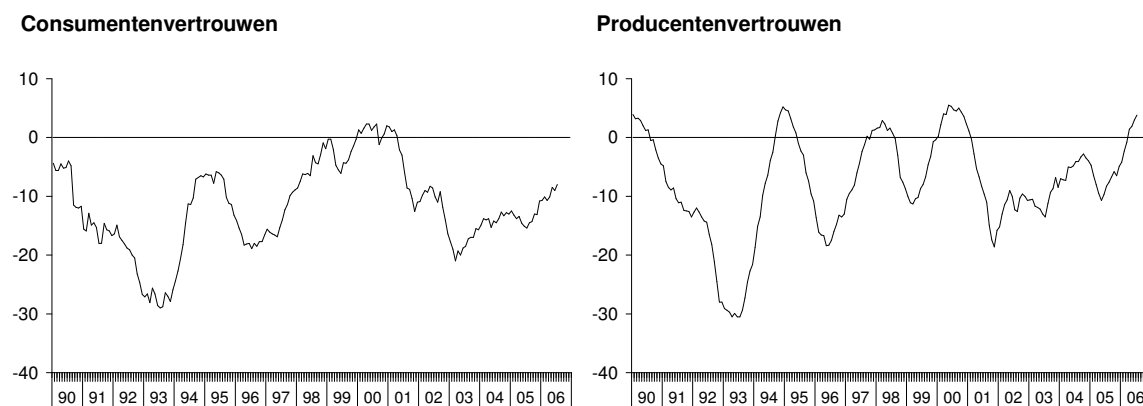
Figuur 2.5 Indicatoren eurogebied, 1995-2006

^a Mutaties ten opzichte van dezelfde periode in het voorgaande jaar in procenten.

^b Derde kwartaal 2006 gelijk gesteld aan juli 2006.

Figuur 2.6 Consumenten- en producentenvertrouwen in het eurogebied, 1990-2006

in de buidel te tasten. Die buidel wordt overigens nauwelijks groter doordat loonstijgingen nog altijd zeer gematigd zijn. De dalende trend in de werkloosheid (figuur 2.5) komt ten dele voort uit de aantrekkelijke vraag naar arbeid, maar is ook ten dele statistisch¹⁰ en een weerspiegeling van de afnemende aanbodgroei. De komende jaren zal de groei van de beroepsgeschikte bevolking nog verder vertragen door de vergrijzing.

De vooruitzichten zijn niet ongunstig voor het eurogebied. Het consumentenvertrouwen is sterk verbeterd en het vertrouwen van producenten is in zes jaar niet zo hoog geweest, met name in de industrie. Volgend jaar zal de groei iets teruglopen, voornamelijk door krap begrotingsbeleid in enkele grote eurolanden (Duitsland en Italië) en door de vertraging van de internationale conjunctuur.

Tabel 2.4 Kerngegevens eurogebied, 2003-2007					
	2003	2004	2005	2006	2007
	mutaties per jaar in %				
Bruto binnenlands product (volume)	0,8	1,9	1,4	2½	2¼
Particuliere consumptie	1,2	1,5	1,3	2¼	1½
Overheidsconsumptie	1,8	1,2	1,4	1¾	1¼
Bruto investeringen	1,0	2,1	2,7	3¾	3¾
Voorraadvorming (% BBP)	0,3	0,3	0,1	-¼	¼
Binnenlandse bestedingen	1,5	1,8	1,7	2¼	2¼
Uitvoer goederen en diensten	1,1	6,8	4,2	7½	6¼
Invoer goederen en diensten	3,1	6,7	5,3	7	6¼
Consumentenprijs (HICP)	2,1	2,1	2,2	2¼	2¼
	niveaus in %				
Werkloosheid (% totale beroepsbevolking)	8,7	8,9	8,6	7¾	7½
Vorderingensaldo totale overheid (% BBP)	-3,1	-2,8	-2,4	-2¼	-2
Saldo lopende rekening (% BBP)	0,4	0,8	-0,2	-½	-½

¹⁰ Zie bijvoorbeeld Box 5 'Some country-specific factors behind recent euro area employment developments' in ECB, *Monthly Bulletin*, januari 2006.

Het gemiddelde begrotingstekort van de eurolanden nam vorig jaar af door een krachtige stijging van de belastinginkomsten ondanks de gematigde economisch groei. Niettegenstaande de aantrekkende volumeconjunctuur daalt dit en volgend jaar het gemiddelde tekort naar verwachting slechts in beperkte mate. De Franse regering slaagde er vorig jaar al in om het tekort net onder het Maastricht-plafond van 3% te brengen. De Duitse regering doet dit mogelijk dit jaar en bij de huidige groeiprojectie in ieder geval volgend jaar wanneer het BTW-tarief met 3%-punt wordt verhoogd tot 19%.¹¹ Volgend jaar zijn er dan vermoedelijk nog hooguit drie eurolanden met een excessief begrotingstekort: Italië, Portugal en Griekenland.

Is Duitsland verworden tot een bazaarconomie?

De term bazaarconomie is in 2003 geïntroduceerd door Hans-Werner Sinn, president van het IFO onderzoeksinstituut in München.^a Volgens Sinn is het succes van de Duitse exportindustrie voornamelijk toe te schrijven aan de verplaatsing van grote delen van het productieproces naar lage-lonenlanden, met name in Centraal-Europa. De afzet loopt nog wel via Duitsland, omdat *Made in Germany* een belangrijk verkoopargument blijft, maar de eigen toegevoegde waarde per eenheid export neemt af. De belangrijkste oorzaak van dit verschijnsel is volgens Sinn het zeer hoge niveau van de arbeidskosten in Duitsland en het wegvallen van het IJzeren Gordijn, waardoor de mogelijkheden voor *outsourcing* flink zijn verruimd. Binnen de sectoren die bloot staan aan internationale concurrentie blijven alleen de zeer kapitaalintensieve activiteiten overeind. Zo bezien zijn de sterke groei van de 'Duitse' uitvoer en de lamentabele situatie op de Duitse arbeidsmarkt twee kanten van dezelfde medaille. Sinn zou graag zien dat de uitvoer minder hard toenam ten gunste van de meer arbeidsintensieve activiteiten in Duitsland. Daarvoor zijn volgens hem neerwaartse loonaanpassingen onvermijdelijk, naast een verlaging van de uitkeringen en een algehele flexibilisering van de arbeidsmarkt.

Dat de snelle Duitse uitvoergroei ten dele samenhangt met meer invoer is feitelijk correct. In de periode 1991-2002 is de invoerintensiteit van de uitvoer opgelopen van 27% tot 39%.^b Dit komt deels door wederuitvoer. De waarde van de wederuitvoer is gestegen met 13,9% per jaar in 1991-2002, terwijl de afzetgroei van de binnenlands geproduceerde uitvoer bleef steken op 5,4%. (Zie ook kader in paragraaf 3.1.4 over het internationale karakter van de wederuitvoertrend).

De Duitse uitvoerprestatie over de laatste tien jaar is beter geweest dan in de rest van de EU-15, en veel beter dan in de Verenigde Staten en Japan. Dit komt inderdaad deels doordat de Duitse industrie optimaal heeft ingespeeld op de veranderende omstandigheden en op de toegenomen mogelijkheden van *outsourcing*. Daarnaast spelen meer traditionele economische factoren een rol. Ten eerste is het grote aandeel van kapitaalgoederen in het Duitse exportpakket enigszins van belang in combinatie met de recente toename van de mondiale vraag naar deze goederen. Ten tweede is van belang dat de Duitse prijsconcurrentiepositie is hersteld, nadat deze door de oververhitting als gevolg van de Duitse eenwording in de eerste helft van de jaren negentig sterk was verslechterd.

^a H.W. Sinn, *Ist Deutschland noch zu retten?*, Ullstein, 2003

^b Statistisches Bundesamt, *Volkswirtschaftliche Gesamtrechnungen*, 2004

¹¹ Het kader 'Het economische beleid van de nieuwe Duitse regering' in het *Centraal Economisch Plan 2006* gaat uitgebreider in op het voorgenomen Duitse begrotingsbeleid.

Tabel 2.5	Kerngegevens Duitsland, 2003-2007				
	2003	2004	2005	2006	2007
	mutaties per jaar in %				
Bruto binnenlands product (volume)	- 0,2	1,2	0,9	2¼	1½
Particuliere consumptie	- 0,1	0,1	0,1	1½	½
Overheidsconsumptie	0,4	- 1,3	0,6	¼	0
Bruto investeringen	- 0,8	- 0,4	0,8	3¼	2¾
Voorraadvorming (% BBP)	0,7	0,3	0,2	- ¼	0
Binnenlandse bestedingen	0,6	0,0	0,5	1½	1
Uitvoer goederen en diensten	2,4	9,6	6,9	10	7¼
Invoer goederen en diensten	5,4	6,9	6,5	9¼	6¼
Consumentenprijs (HICP)	1,0	1,8	1,9	2	2
	niveaus in %				
Werkloosheid (% totale beroepsbevolking)	9,1	9,5	9,5	8¼	7¾
Vorderingensaldo totale overheid (% BBP)	- 4,0	- 3,7	- 3,3	- 2¾	- 2¼
Saldo lopende rekening (% BBP)	1,9	3,7	4,2	4	4½

In de nieuwe lidstaten is de begrotingssituatie problematisch in Hongarije waar het overheidstekort opliep tot 6,1% BBP in 2005 en dit jaar naar verwachting verder zal toenemen. De Hongaarse *credit rating* is dan ook door kredietbeoordelaars neerwaarts herzien. De Europese Commissie nam de uitzonderlijke stap om de Hongaarse autoriteiten te vragen om dit najaar te komen met een bijgesteld Stabiliteitsprogramma met concrete maatregelen om het tekort terug te dringen.

2.2 Inflatie

De ontwikkeling van de inflatie loopt internationaal uiteen. De Amerikaanse inflatie versnelt dit jaar tot ruim boven het tempo beoogd door de centrale bank en de Japanse consumentenprijzen stijgen weer na een lange periode van deflatie. Daar staat tegenover dat de inflatie in het eurogebied naar verwachting stabiel blijft. Het effect van de (beperkte) doorwerking van de gestegen olie- en overige grondstoffenprijzen wordt in het eurogebied tenietgedaan door het dempend effect van matige nominale loonstijgingen. Daarentegen versnellen de lonen in de Verenigde Staten, hoewel in historisch perspectief de stijging beperkt is. Bij de verwachte stabilisatie van de olieprijzen kan in 2007 de Amerikaanse inflatie wat afnemen. Voor het eurogebied wordt een onveranderd inflatietempo voorzien, ondanks de forse BTW-verhoging in Duitsland.

De Amerikaanse inflatie komt dit jaar naar verwachting uit op 3½%, ruim boven het tempo beoogd door de *Federal Reserve*. De inflatie is sinds 1991, toen deze 4,2% bedroeg, niet meer zo hoog geweest. Alsmat stijgende energieprijzen en de recente scherpe versnelling van de onderliggende inflatie – deze steeg van 2,1% in januari ten opzichte van een jaar eerder tot 2,7% in juli – zijn hier debet aan. Stijgende nominale loonstijgingen droegen hieraan bij,

hoewel deze gezien de verbetering op de arbeidsmarkt en de sterk gestegen energieprijzen in historisch perspectief tot nu toe beperkt zijn.

In het eurogebied bedraagt de inflatie dit jaar naar verwachting 2¼%, gelijk aan vorig jaar en enigszins boven de door de ECB beoogde inflatie van dicht onder de 2% op middellange termijn. Er is in het eurogebied geen sprake van een versnellende onderliggende inflatie: de matige loonontwikkeling compenseert de (beperkte) doorwerking van de sterk gestegen prijzen van olie en andere grondstoffen op de onderliggende inflatie. Loonstijgingen blijven tot dusver beperkt door de matige situatie op de arbeidsmarkt. Sterk gestegen oliepunten geven wel een opwaartse impuls, maar tikken in het eurogebied minder hard aan dan in de Verenigde Staten door de lagere olie-intensiteit en hogere (vaste) energiebelastingen. Tenslotte is er een verschil in de gebruikte consumentenprijsindex waardoor hogere huisvestingskosten als gevolg van gestegen huizenprijzen in het eurogebied niet en in de Verenigde Staten wel in de inflatiecijfers tot uitdrukking komen.

In Japan stijgen de consumentenprijzen dit jaar naar verwachting met ½%, waarmee er een einde komt aan een periode van zeven jaar waarin deze prijzen bijna continu daalden (figuur 2.4). Ruimhartig monetair beleid van de Japanse centrale bank heeft, in combinatie met herstructurering van de economie en de toenemende vraag vanuit Azië, deze lange periode van deflatie beëindigd. Daarnaast zijn uiteraard de stijgende energie- en grondstoffenkosten van belang, evenals de lichte effectieve depreciatie van de yen. De Japanse invoerprijs van goederen zal hierdoor in 2006 een derde hoger liggen dan drie jaar eerder.

	2003	2004	2005	2006	2007
	mutaties per jaar in %				
Verenigde Staten					
Consumentenprijs	2,3	2,7	3,4	3½	3
Onderliggende inflatie	1,4	1,8	2,2	2¾	3
Eurogebied					
Consumentenprijs ^a	2,1	2,1	2,2	2¼	2¼
Onderliggende inflatie	2,0	2,1	1,5	1½	2
Japan					
Consumentenprijs	- 0,3	0,0	- 0,3	½	¾

^a In 2007 inclusief het effect van + ¼%-punt van de verhoging van het Duitse BTW-tarief met 3%-punt tot 19%.

Volgend jaar neemt de inflatie in de Verenigde Staten naar verwachting af tot 3%, vooral door de stabilisering van de oliepunten. De onderliggende inflatie versnelt verder, maar dit is het gevolg van de sterke overloop vanuit 2006; het stijgingstempo van lonen en invoerprijzen neemt iets af.

In het eurogebied komt volgende jaar de inflatie uit op 2¼%. De inflatie valt ¼%-punt hoger uit door de verhoging van het Duitse BTW-tarief met 3%-punten tot 19%. Tegenover

afvlakkende energieprijzen staat een toename van de onderliggende inflatie door iets hogere loonstijgingen bij een verbetering van de situatie op de arbeidsmarkt.

In Japan zet de toename van de inflatie door, maar blijft de prijsstijging nog steeds zeer beperkt in vergelijking met de overige hoogontwikkelde economieën.

2.3 Financiële markten

De centrale banken van het eurogebied en Japan bouwen voorzichtig hun ruime monetaire beleid af. Het Amerikaanse monetaire beleid is licht restrictief geworden. Kapitaalmarktrentes zijn recentelijk gestegen, maar zijn nog steeds historisch gezien laag. De projectie is gebaseerd op een stabiele wisselkoers van 1,25 dollar per euro, maar het risico van een aanzienlijke verzwakking van de dollar blijft, gezien de mondiale betalingsbalansonevenwichtigheden, onveranderd aanwezig.

2.3.1 Rentes

In augustus hield de *Federal Reserve* haar *federal funds rate* ongewijzigd op 5¼%, na in de voorgaande 17 vergaderingen sinds juni 2004 telkens de rente met 0,25%-punt te hebben verhoogd. De daaraan voorafgaande verlaging van 6½% in 2000 tot 1% in 2003 was een reactie op het doorprikken van de aandelenluchtbel en de angst dat de economie mede daardoor in een deflatoire recessie zou belanden. De ontwikkelingen in Japan aan het begin van de jaren negentig dienden als afschrikwekkend voorbeeld.¹² De laatste twee jaar heeft het belang van prijsstabiliteit, veelal gezien als een onderliggende inflatie tussen de 1% en 2%, weer aan belang gewonnen. De nieuwe voorzitter van de Amerikaanse centrale bank, Ben Bernanke, heeft recentelijk nog eens benadrukt dat op lange termijn prijsstabiliteit doorslaggevend is voor het bereiken van maximale werkgelegenheid en gematigde kapitaalmarktrentes, de twee overige wettelijk opgelegde doelstellingen voor het Amerikaanse monetaire beleid.

	2003	2004	2005	2006	2007
	%				
Korte rente					
Verenigde Staten	1,2	1,6	3,5	5¼	5¼
Japan	0,0	0,0	0,0	¼	½
Eurogebied	2,3	2,1	2,2	3	3½
Lange rente					
Verenigde Staten	4,0	4,3	4,3	5	5¼
Japan	1,0	1,5	1,4	2	2¼
Eurogebied	4,1	4,1	3,4	4	4¼

¹² Federal Reserve System, Preventing Deflation: Lessons from Japan's Experience in the 1990s, juni 2002.

Nieuwe data over inflatie en groei zullen het Amerikaanse monetaire beleid in de komende anderhalf jaar sterk bepalen. In de projectie ligt één verdere verhoging later dit jaar besloten, gevolgd door een neerwaartse aanpassing van de Amerikaanse rente in de tweede helft van volgend jaar. Dit betekent gemiddeld in 2007 een ongewijzigde rente ten opzichte van 2006.

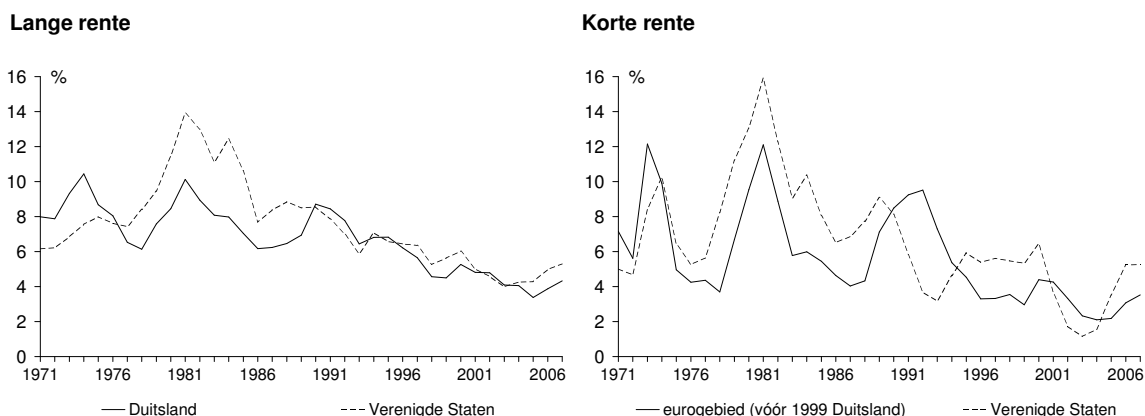
Bezorgdheid van de Europese Centrale Bank over de inflatie op middellange termijn, mede gevoed door de sterke stijging van de geldhoeveelheid en het bankkrediet, leidde eind vorig jaar tot een begin met het terugdraaien van het soepele monetaire beleid. Begin augustus kwam de herfinancieringsrente op 3%, tegen 2% vóór december. Het officiële tarief van de ECB zal naar verwachting verder oplopen tot 3½% in 2007. De Europese korte rente ligt dan net in de bandbreedte van schattingen van zijn neutrale niveau.

Ook de Japanse centrale bank is begonnen met de normalisering van het monetaire beleid. In juli werd het nultarief verlaten en kwam de beleidsrente op ¼%. De Japanse beleidsrente zal naar verwachting voor de rest van dit jaar op dit niveau worden gehandhaafd en volgend jaar licht toenemen.

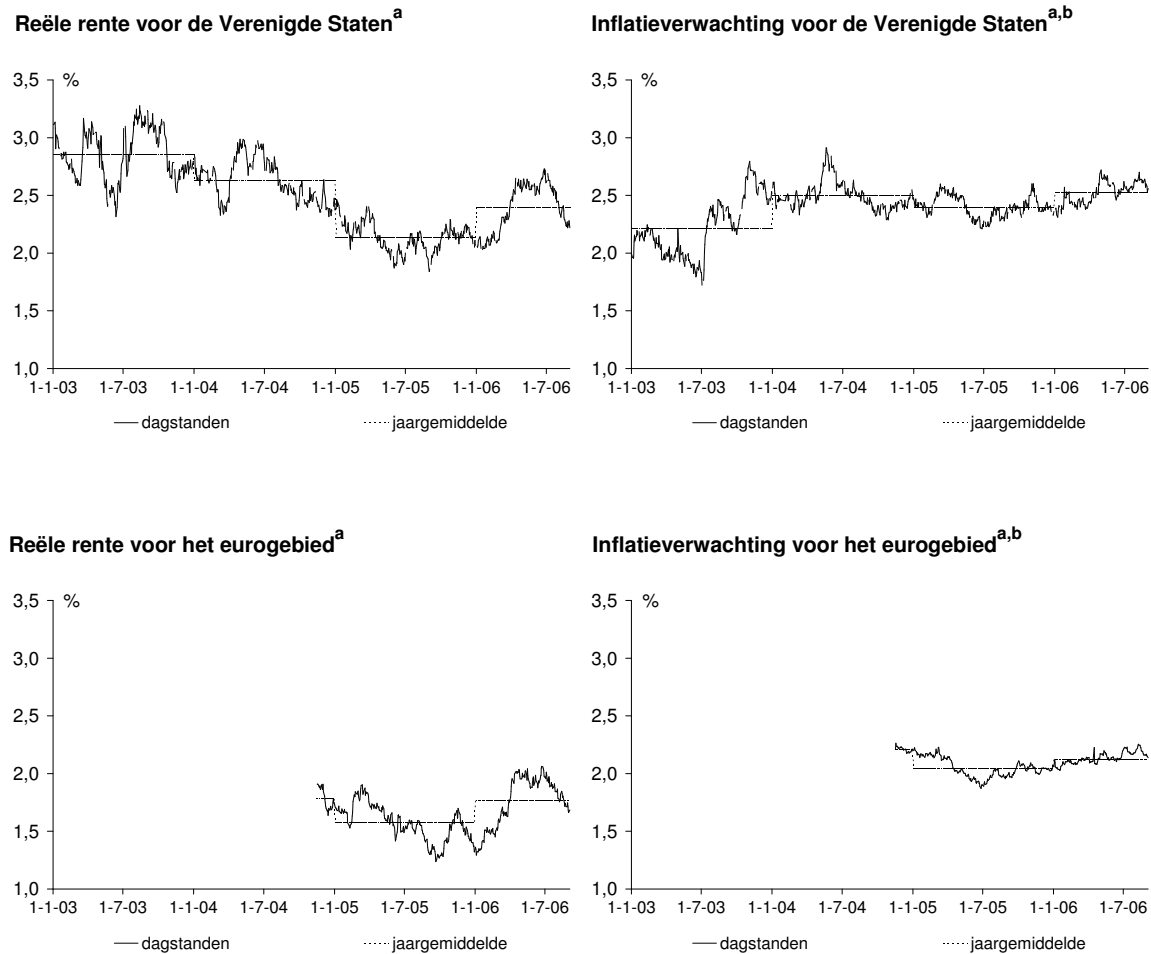
De kapitaalmarktrentes zijn het afgelopen jaar nominaal gestegen. Zo is de Amerikaanse lange rente opgelopen van 4,0% in juni 2005 tot 4,9% in augustus jongstleden. De Duitse lange rente steeg van 3,1% in september tot 3,9% in augustus. De Japanse kapitaalmarktrente steeg wat minder: van 1,2% in juni 2005 tot 1,8% in augustus 2006. De kortstondige turbulentie op de financiële markten in mei en juni had nauwelijks invloed op deze rentes op overheidsobligaties.

Indexleningen geven de mogelijkheid om een indicatie te krijgen in hoeverre de recente nominale rentestijging komt door de verandering in de reële rente en in hoeverre de verandering in de inflatieverwachtingen een rol speelt (figuur 2.8).¹³ Zowel in de Verenigde Staten als in het eurogebied blijkt de oorzaak vooral een stijging van de reële rente.

Figuur 2.7 Rentestanden Verenigde Staten en eurogebied, 1971-2007

¹³ Indexleningen zijn obligaties die een reële coupon hebben en waarvan de hoofdsom stijgt met de feitelijke inflatie. De nominale opbrengst van een inflatiegeïndexeerde lening is daarmee de reële rente plus de feitelijke inflatie.

Figuur 2.8 De reële rente en inflatieverwachtingen in de Verenigde Staten en het eurogebied

^a Vijf jaar vooruit voor de daaropvolgende vijf jaar. Bijvoorbeeld in de figuur voor de reële rente van het eurogebied wordt bij juli 2006 de reële rente weergegeven over de periode juli 2011-juli 2016 zoals in juli 2006 genoteerd op de obligatiemarkten. Deze indicator heeft het voordeel weinig beïnvloed te worden door de huidige stand van de conjunctuur.

^b Inflatieverwachting op de obligatiemarkt inclusief inflatierisicopremie.

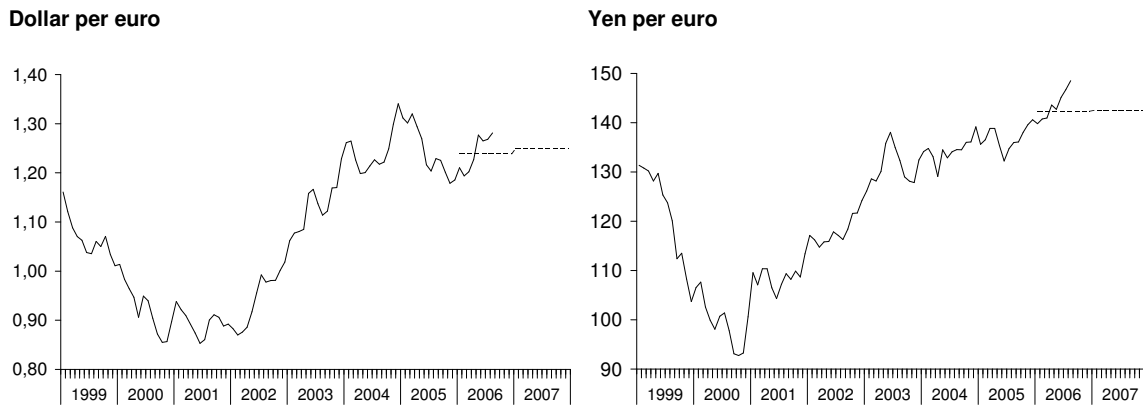
Bronnen: The Federal Reserve Board en Agence France Trésor.

In de projectie ligt een lichte verdere stijging van de nominale kapitaalmarktrentes besloten op basis van de aanhoudend gunstige mondiale conjunctuur. Daarmee blijven de kapitaalmarktrentes historisch gezien laag.

2.3.2 Wisselkoersen

De eurokoers van de dollar heeft tot nu toe dit jaar geschommeld binnen de betrekkelijke nauwe bandbreedte van 1,19 tot 1,30 dollar per euro, met een wat sterkere euro recentelijk dan aan het begin van het jaar. Ook ten opzichte van de yen waren de schommelingen beperkt en was in de loop van het jaar sprake van een lichte appreciatie van de euro.

Op basis van de recente ontwikkeling wordt in de projectie gerekend met een koers van 1,25 dollar per euro voor de tweede helft van 2006 en voor 2007.

Figuur 2.9 Dollar- en yenkoers van de euro, 1999-2007

2.4 Wereldhandel

Door de aantrekkende mondiale productie versnelt de wereldhandelsgroei dit jaar, om volgend jaar naar verwachting licht af te vlakken. Krapte op de grondstoffenmarkten leidde tot recordprijzen voor olie, gas en metalen. Voor de projectieperiode is gerekend met een hoogblijvende Brent-olieprijs van 70 dollar per vat. De onzekerheid over de olieprijs is echter groot.

2.4.1 Wereldhandelsvolume en uitvoerprestaties

De wereldhandelsgroei versnelt dit jaar naar verwachting tot ruim 9%. Deze versnelling komt door de invoer van de hoogontwikkelde economieën. In de opkomende economieën viel de invoergroei in het eerste halfjaar terug, tot 9% op jaarbasis. De laatste drie jaar lag het tempo van de invoergroei gemiddeld op 13%. De terugval in het eerste halfjaar was vermoedelijk tijdelijk en kan niet worden verklaard uit de ontwikkeling van het BBP. De Chinese invoergroei

Tabel 2.8	Wereldhandelsvolume goederen, 2005-2007					
	Uitvoer			Invoer		
	2005	2006	2007	2005	2006	2007
	mutaties per jaar in %					
Wereld	7,3	9¼	8¾	7,5	9¼	8¾
Hoogontwikkelde economieën	4,7	7½	6½	4,9	7¼	6¼
Verenigde Staten	7,1	9½	8	5,7	6½	5½
Japan	5,3	9	7½	2,6	6	5¼
EU-15	4,3	7¼	6	4,3	7¼	6
Eurogebied	4,2	7½	6	4,5	7¼	6¼
Opkomende economieën	10,8	11¼	11¼	11,7	12½	12½
Azië	12,6	14½	13¾	11,3	13¾	12¾
China	23,5	21	20½	15,5	20	18
Latijns-Amerika	10,0	8½	6½	10,5	10	7¾
Transitielanden	7,6	7½	11	10,1	9	11¾
Afrika en Midden-Oosten	6,5	4	4¼	17,0	15	15¾

loopt dit jaar wel op. De invoergroei van de OPEC-landen – in tabel 2.8 vooral tot uitdrukking komend in de regio Afrika en het Midden-Oosten – is hoog, maar blijft duidelijk achter bij de exploderende exportopbrengsten van olie en gas. Klaarblijkelijk zijn er grenzen aan de importcapaciteit van de olie-exporterende landen en zijn zij voorzichtiger met het besteden van de extra olie-opbrengsten dan in de jaren zeventig. Door de achterblijvende invoergroei zijn de OPEC-landen momenteel de groep landen met het grootste overschot op de lopende rekening. De Amerikaanse invoergroei van goederen komt dit jaar vermoedelijk iets hoger uit dan in 2005 doordat het effect van de vertraging van de finale binnenlandse bestedingen meer dan gecompenseerd wordt door dat van een gunstiger voorraadverloop en een aantrekkende uitvoer. Volgend jaar zal de Amerikaanse invoergroei echter weer iets vertragen. In het eurogebied versnelt de invoer dit jaar onder invloed van de aantrekkende volumeconjunctuur. In Duitsland is sprake van een forse invoer- (en uitvoer-)groei van circa 10%. Dat komt mede door de opwaartse trend in de invoerintensiteit van de uitvoer (zie kader 'Is Duitsland verworden tot een bazaar-economie?'). Volgend jaar zwakt de groei van de invoer in Europa weer iets af, mede door een afkoeling van de wereldeconomie. De Duitse invoergroei loopt relatief sterk terug als gevolg van het restrictieve begrotingsbeleid.

De verslechtering van de Europese concurrentiepositie door de val van de dollar tussen 2001 en 2004 heeft geleid tot relatief scherpe verliezen van exportmarktaandeelen. Met enige vertraging moest in de periode 2002-2005 een marktverlies van circa 10% worden geïncasseerd. Marktverlies is hier gedefinieerd als het verschil tussen de feitelijke uitvoergroei en de voor de regio relevante wereldvraag naar zijn uitvoerproducten. Dit en volgend jaar komt daar gecumuleerd nog een marktverlies van circa 2½%-punt bij. Voor Duitsland bleef het marktverlies over de afgelopen vier jaar beperkt tot 6%, terwijl dit jaar een winst van 1% tot 2% wordt verwacht. Op wat langere termijn zal het eurogebied, net als alle andere hoogontwikkelde economieën, marktaandeel blijven verliezen aan de opkomende economieën, ook bij gelijkblijvende prijsconcurrentieposities.¹⁴

Dit is tevens de reden dat de Verenigde Staten de afgelopen jaren werden geconfronteerd met aanhoudende marktverliezen, ondanks de verbetering van de concurrentiepositie door een dalende dollar. De jaarlijkse verliezen waren echter aanzienlijk kleiner dan in de tweede helft van de jaren negentig en de eerste jaren van deze eeuw.

De goederenuitvoer van Azië en de transitielanden in Centraal- en Oost-Europa groeit ieder jaar 3 tot 4%-punt sneller dan de gemiddelde vraag op de exportmarkten. China neemt daarvan het leeuwendeel voor zijn rekening. Voor wat betreft Azië komt er weinig verandering in deze

¹⁴ Indicatoren van de prijsconcurrentiepositie zijn gebaseerd op een vergelijking van prijs- of arbeidskostenindices van landen en geven daardoor alleen een indicatie van de verandering in de prijsconcurrentie. Absolute verschillen in prijzen en arbeidskosten (bijvoorbeeld verschillen in lonen per uur in euro's) komen dus in deze indicatoren niet tot uitdrukking, maar kunnen wel de ontwikkeling van marktaandeelen beïnvloeden, bijvoorbeeld als opkomende economieën de voorwaarden scheppen voor verdere integratie in de wereldeconomie.

trends. Voor Rusland, waar de olieproductie sterk bepalend is en de valuta fors is geapprecieerd, kan de marktwinst echter terugvallen.

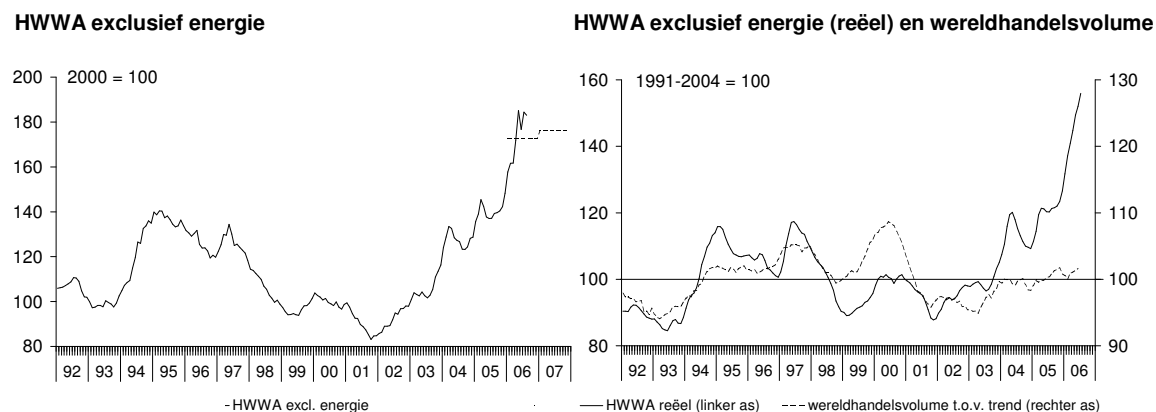
2.4.2 Prijzen van grondstoffen exclusief energie

Er lijkt geen einde te komen aan de spectaculaire stijging van de grondstoffenprijzen exclusief energie. Aangevoerd door de metaalprijzen lagen in de eerste helft van dit jaar de overige grondstoffenprijzen uitgedrukt in dollars 20% hoger dan gemiddeld vorig jaar. De turbulentie op de financiële markten in mei-juni had slechts een tijdelijk effect. Vergeleken met medio 2003, het begin van de hausse, zijn de prijzen gemiddeld met ruim 70% toegenomen, met uitschieters bij de groep metalen, waar de koper- en zinkprijs verviervoudigden.

De forse toename van de vraag naar grondstoffen, door de sterke wereldwijde economische groei, stuwde in combinatie met een achterblijvend aanbod prijzen op. De toenemende

Tabel 2.9 Grondstoffenprijzen (HWWA-index, OESO-landen), 2004-2007					
	Gewichten	2004	2005	2006	2007
mutaties per jaar in %, dollars					
Totaal exclusief energie	1,00	20,6	10,1	23	2
Voedings- en genotmiddelen	0,30	11,7	0,0	9½	2
Industriële grondstoffen	0,69	24,8	14,5	27½	1½
Agrarische grondstoffen	0,31	9,7	1,3	11¼	4¼
Metalen	0,38	37,3	23,2	44¼	2¾
Non-ferro metalen	0,28	36,8	16,0	51¾	2¾
Ijzererts en schroot	0,10	35,3	36,5	23½	3
mutaties per jaar in %, euro's					
Totaal, exclusief energie		9,7	10,0	23¾	1

Figuur 2.10 Grondstoffenprijzen HWWA exclusief energie en wereldhandelsvolume, 1992-2007

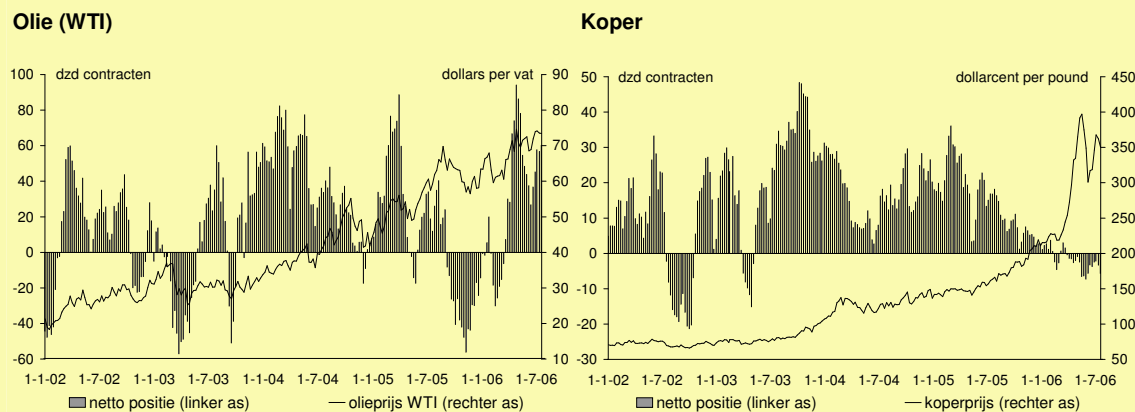

Grondstoffenprijzen en speculatie op termijnmarkten

De afgelopen jaren zijn de prijzen van olie en metalen fors gestegen. In dezelfde periode hebben investeringsbanken, *hedge funds* en institutionele beleggers aanzienlijke bedragen naar de grondstoffenmarkten gesluisd. Regelmatig klinkt het verwijt dat deze nieuwe spelers op de grondstoffenmarkten de oorzaak zijn van de hoge prijzen. In hoeverre is dit verwijt terecht?

Cijfers van de toezichhouder op de termijnmarkten in de Verenigde Staten (de *Commodity Futures Trading Commission*, CFTC) bieden de mogelijkheid om de relatie tussen de positie van de genoemde beleggers op de beurs en de grondstoffenprijs te analyseren. De CFTC onderscheidt twee soorten handelaren op de termijnmarkt: de 'commercials' en de 'non-commercials'. De eerste groep, onder andere producenten en verbruikers, heeft fysieke belangen op de grondstoffenmarkten en wenst de daaraan verbonden prijsrisico's af te dekken. Deze groep wordt vaak aangeduid als *hedgers*. De tweede groep, de eerder genoemde beleggers, is bereid en in staat deze risico's over te nemen. Op basis van de eigen prijsverwachtingen denken zij winst te kunnen maken. Deze groep wordt vaak aangeduid met de term *speculanten*. Een speculant die een stijgende prijs verwacht zal op termijn kopen en neemt dan een 'long' positie in. Wanneer de prijs ook daadwerkelijk stijgt tot boven de koopprijs, kan deze handelaar met winst verkopen. Wanneer een speculant een daling van de prijs verwacht zal hij op termijn verkopen ('short' gaan). De 'netto' positie van de non-commercials is het saldo van het totaal van de long en short posities. De netto positie geeft een indruk van de algemene prijsverwachting op de markt. Een positieve netto positie betekent dat gemiddeld genomen een prijsstijging wordt verwacht.

Netto positie van speculanten op termijnmarkten en de prijsontwikkeling: olie en koper

In de figuren zijn de netto posities van de speculanten en de prijs van olie en koper weergegeven. Op het oog lijkt een positieve netto positie samen te vallen met een stijging van de prijs, en een negatieve netto positie met een prijsdaling. Correlatiecoëfficiënten bevestigen deze indruk. De correlatiecoëfficiënt tussen een verandering in de netto positie en de verandering van de prijs over de periode januari 2000 tot juni 2006 bedraagt 0,5 voor olie en 0,25 voor koper. Tussen de netto positie en de prijs bestaat dus een positief verband. Hiermee is echter nog niet aangegeven wat oorzaak is en wat gevolg. De Granger causaliteitstoets wijst er evenwel op dat op de oliemarkt de prijsontwikkeling voorloopt op de ontwikkeling in de netto positie van de groep speculanten. Voor de kopermarkt geldt het omgekeerde en loopt de positie van de speculanten juist voor op de prijsontwikkeling. In tegenstelling tot de oliemarkt lijken de speculanten op de kopermarkt hiermee (voor een deel) verantwoordelijk voor de ontwikkeling van de koperprijs. Bij een omslag van de prijsverwachting zullen de speculanten op de kopermarkt echter hun posities afbouwen en daarmee voorlopen op een prijsdaling. Bijgevolg hebben speculanten op de kopermarkt niet zozeer invloed op het prijspeil maar versterken zij de prijsbeweging van koper. Dit wijst er op dat de huidige koperprijs een positieve speculatiepremie bevat, terwijl dit bij de olieprijs niet het geval lijkt.

betekenis van *hedge funds*, die speculeren op verdere prijsstijgingen, speelde ook een rol, hoewel de exacte omvang daarvan moeilijk is vast te stellen (zie kader). Duidelijk is wel dat de reële prijsstijging van grondstoffen al geruime tijd boven de historische relatie met de groei van de wereldhandel ligt (figuur 2.10 rechts). De reële prijs van grondstoffen is daarbij gedefinieerd als de nominale prijs relatief ten opzichte van de wereldhandelsprijs van industrieproducten.

Het is gezien de ontwikkeling in het verleden niet verwonderlijk dat het herstel van de wereldconjunctuur vanaf het voorjaar van 2003 heeft geleid tot reële prijsstijgingen van grondstoffen. Het tempo van de prijsstijgingen is tot nu echter exorbitant hoog geweest. Voor de komende anderhalf jaar is gerekend met vrijwel gelijkblijvende prijzen. Forsere prijsstijgingen zoals in de afgelopen jaren kunnen zeker niet worden uitgesloten, maar een plotselinge prijsval is evenzeer mogelijk als fundamentele krachten weer de boventoon voeren en de aanbodsreactie op de prijshausse duidelijk op gang komt.

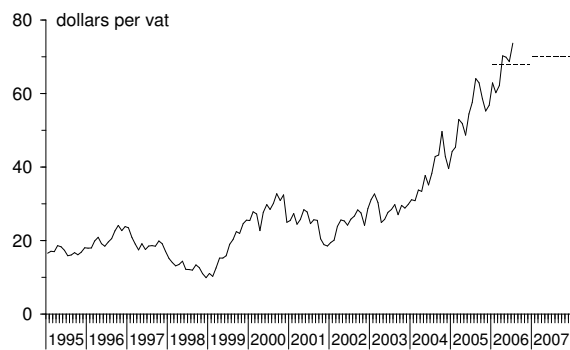
2.4.3 Olieprijs

Aanhoudende geopolitieke spanningen en de groeiende vraag naar olie zorgden er voor dat de Brent olieprijs in juli 2006 een nieuw maandrecord vestigde van 74 dollar per vat. Gemeten over de eerste zes maanden was de olieprijs gemiddeld een derde hoger dan in dezelfde periode vorig jaar. De onzekerheid over het toekomstig aanbod als gevolg van politieke en sociale onrust in Irak en Nigeria en de nucleaire ambities van Iran werd recent nog versterkt door het oplaaien van het Israëlisch-Arabisch conflict. De invloed van onzekerheid rondom het toekomstige aanbod op de prijs is zo groot omdat de buffers op de oliemarkt historisch gezien

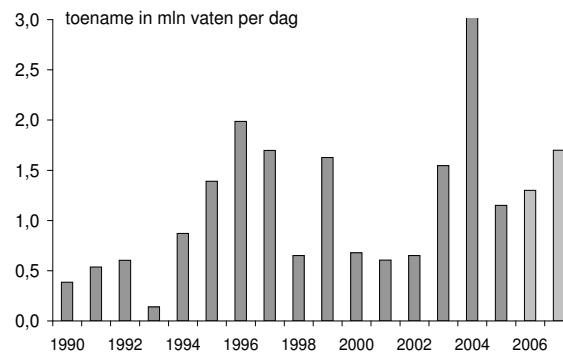
Tabel 2.10 Kerngegevens wereldoliemarkt, 2003-2007					
	2003	2004	2005	2006	2007
mutaties per jaar in %					
BBP-volume wereld	4,2	5,2	4,7	5¼	4½
Volume primair energieverbruik (wereld)	1,9	2,5	1,8	2	2
Hoogontwikkelde economieën	1,3	1,3	0,9	1	1
Overig landen	3,3	3,9	3,4	3½	3¼
mln vaten per dag					
Vraag naar olie	79,9	82,4	83,6	84¾	86½
Hoogontwikkelde economieën	45,1	45,4	45,5	45½	46
Overig landen	34,8	37,0	38,1	39	40¼
Aanbod van olie	79,8	82,9	84,3	85¾	87
Niet-OPEC	49,5	50,3	50,4	51½	52¾
OPEC	30,3	32,6	33,9	34	34¼
Voorraadmutatie	- 0,1	0,5	0,7	1	¾
Marktaandeel OPEC	37,9	39,6	40,6	40¼	39¾
Ruwe-olieprijs (niveau, Brent, dollar per vat)	28,8	38,2	54,4	68	70
Ruwe-olieprijs (niveau, Brent, euro per vat)	25,5	30,7	43,7	55	56

Figuur 2.11 Oliemarkt indicatoren, 1995-2007

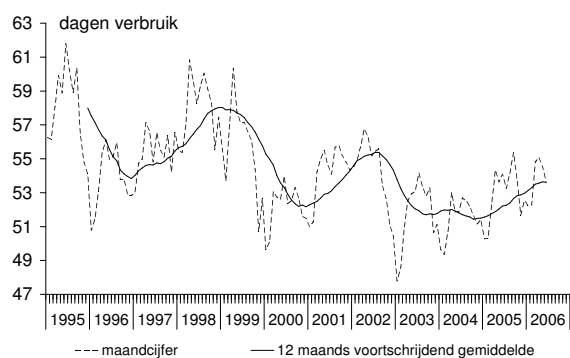
Olieprijs Brent

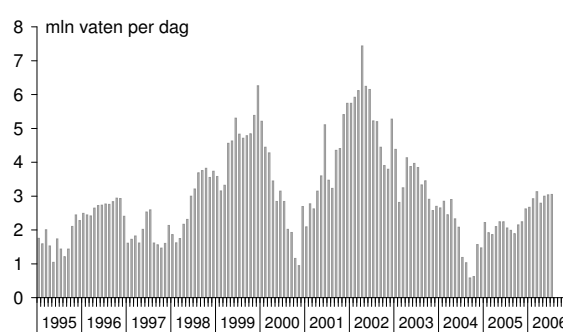
Wereldolievraag

Industriële olievoorraden OESO-landen^a

Reservecapaciteit OPEC

^a Twaalfmaands voortschrijdend gemiddelde.

erg klein zijn. Zo is het aantal dagen waarin de industrievoorraden in de vraag in het OESO-gebied kunnen voorzien weliswaar toegenomen, maar is deze met 54 nog steeds aan de lage kant (figuur 2.11). Bovendien is de huidige reservecapaciteit in het OPEC-gebied met 3 miljoen vaten per dag laag, gelet op de omvang van de risico's.

Behalve de grote onzekerheid over het aanbod speelt een rol dat de vraag naar olie tot nu toe niet erg heeft gereageerd op de hoge prijzen. Zo heeft in de Verenigde Staten de vraag naar motorbrandstoffen tijdens de jongste vakantieperiode niet te lijden gehad van de hoge prijzen van benzine en diesel. Mondiaal is, na een zwak eerste kwartaal, de vraag in het tweede kwartaal weer duidelijk aangetrokken, waarbij de grootste jaar-op-jaar toename zich voordeed in China.

Na de stagnatie in 2005 zal de productie buiten het OPEC-gebied in de ramingsperiode weer een redelijke groei laten zien. Met name het aanbod vanuit de voormalige Sovjet-Unie, Afrika en Latijns-Amerika neemt toe. Rekening houdend met een vertraging van vijf tot zeven jaar tussen initiële investering en daadwerkelijke productie is deze toename gebaseerd op investeringen die gedaan zijn in de periode 1999-2001. De latere investeringsbeslissingen,

Wat zeggen de termijnprijzen over toekomstige olie- en koperprijzen?

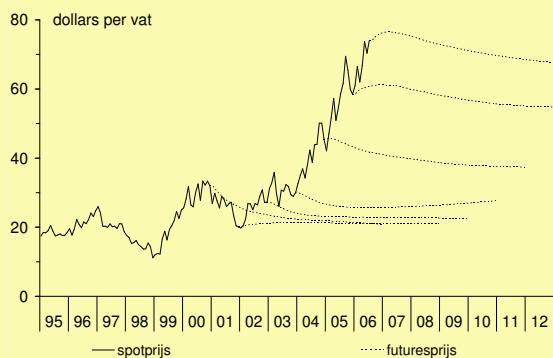
Termijnprijzen (*futures*) worden soms gepropageerd als voorspeller voor toekomstige spotprijzen van grondstoffen. Dit stoelt op de gedachte van een efficiënte markt (in de termijnprijs zit alle informatie van marktpartijen verwerkt zodat er geen winstgevendende arbitragemogelijkheden bestaan) en van risiconeutraliteit (marktpartijen eisen geen systematische positieve of negatieve risicopremie). Onder deze condities is een termijnprijs een zuivere voorspeller van toekomstige spotprijzen, wat betekent dat de voorspelfout die de termijnprijs maakt gemiddeld genomen nul is. Aan de tweede conditie wordt echter niet voldaan. Een termijncontract wordt immers gesloten om zeker te zijn van een toekomstige prijs; het bevat dan ook een risicopremie om de onzekerheid over de toekomstige spotprijs af te kopen.

In de onderstaande figuur staat het historische spotprijzenverloop van olie en koper op de New York Mercantile Exchange (NYMEX) vanaf 1983. Toegevoegd zijn de december termijnprijzen vanaf 2000, en de termijnprijzen van juli 2006. De juli 2006 termijnprijzen zouden er op kunnen duiden dat de olieprijs in de nabije toekomst persistent hoog zal blijven. De koperprijs zou, gezien termijnprijzen, in de nabije toekomst juist fors dalen. Het is echter al meteen duidelijk dat olie- en koperfutures na 2000 geen goede voorspeller waren van toekomstige olie- en koperprijzen. Een uitzondering vormt de daling van de olieprijs bij het begin van de Tweede Golfoorlog (1999-2001) die wel door de future-prijzen aangegeven was. Het valt op dat tot en met ruwweg 2003 de oliefutures in de richting van het langjarige gemiddelde tenderden. Daarna bewegen ze juist relatief sterk mee met de spotprijzen. Maar koperfutures lijken nog steeds naar hun langjarig gemiddelde te tenderen.

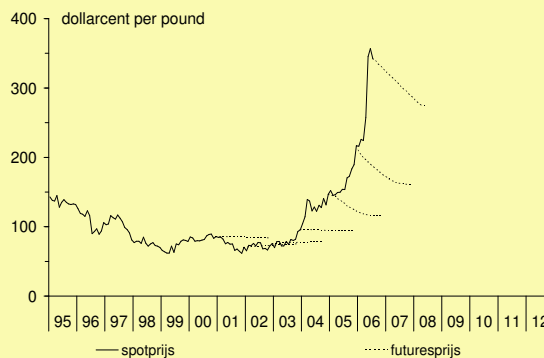
Ook uit econometrisch onderzoek naar olieprijsen blijkt dat termijnprijzen, maar ook huidige spotprijzen, slechte voorspellers zijn van toekomstige olieprijsen.^a Er is sprake van grote negatieve voorspelfouten, die bovendien oplopen met de lengte van de voorspelhorizon. Volgens de diverse maatstaven voor voorspelfouten leverde een naïeve voorspelling op basis van de laatst bekende spotolieprijs meestal een iets minder slechte voorspelling op dan een raming op basis van de laatst bekende termijnolieprijzen.

Prijzen van olie en koper op de NYMEX (maandgemiddelden)

Olie (WTI)

Koper

^a Zie J.J.G. Lemmen, De olieprijs: een econometrische verkenning, CPB Memorandum 159, 2006.

uitgelokt door de hoge olieprijsen van dat moment, hebben vooralsnog slechts een geringe invloed op de productie in 2006 en 2007.

Tegelijkertijd zorgt de verwachte aanhoudende economische groei er voor dat de vraag naar olie in de ramingsperiode blijft toenemen, al hebben de hoge prijzen wel enig dempend effect. In opkomende economieën waar prijzen van olieproducten gereguleerd zijn, en deze prijzen

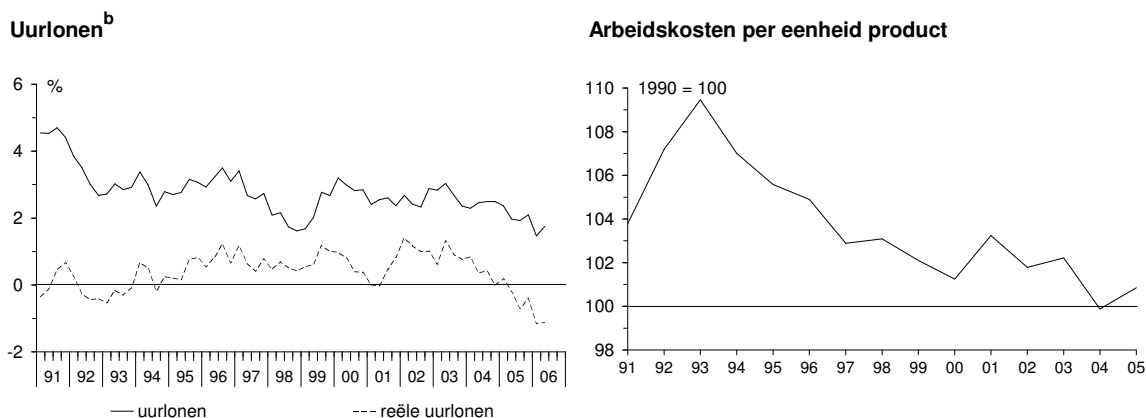
recent met vertraging aan de hogere olieprijsen zijn aangepast (zoals eind mei in China is gebeurd), zullen de hogere productprijzen op termijn de vraagtoename afremmen.

Naar verwachting zal de uitbreiding van de productiecapaciteit in het OPEC-gebied uitgaan boven de groei van de 'call-on-OPEC' (het verschil tussen de mondiale olievraag en de productie buiten het OPEC-gebied). Hierdoor zal de reservecapaciteit in het OPEC-gebied licht verder kunnen toenemen. Ondanks deze toename van de reservecapaciteit en de verwachte toenemende voorraden in de OESO-landen blijft de oliemarkt gedurende de ramingsperiode krap. Mede door de voortdurende onzekerheden zal de olieprijs zich daarom op een hoog niveau weten te handhaven. Voor 2006 resulteert naar verwachting een gemiddelde olieprijs van 68 dollar per vat, terwijl de gemiddelde prijs in 2007 uitkomt op 70 dollar per vat Brent-olie.

2.4.4 Prijs van industrieproducten

Prijzen van internationaal verhandelde industrieproducten vertonen sinds het midden van de jaren negentig een licht dalende tendens in de valuta van de exporteurs. Het stijgende aanbod vanuit de lage-lonenlanden, in het bijzonder China, oefent een drukkend effect uit op de prijzen. En op de loonstijgingen in de verwerkende industrie van de hoogontwikkelde landen. In de G3 (Verenigde Staten, Japan en het eurogebied) blijft de stijging van de uurlonen momenteel zelfs achter bij de inflatie (zie figuur 2.12). De gematigde loonstijgingen en de versnelling van de structurele productiviteitsgroei in de Verenigde Staten hebben na 1993 geleid tot een daling in de industriële arbeidskosten per eenheid product (zie figuur 2.12). Deze arbeidskosten houden, in tegenstelling tot de uurlonen, ook rekening met werkgeverslasten en met de productiviteit. In de eerste helft van 2006 heeft deze daling in de arbeidskosten per eenheid product zich niet

Figuur 2.12 Lonen en arbeidskosten in de verwerkende industrie van de G3^a, 1991-2006

^a Verenigde Staten, eurogebied en Japan. Gemiddeld op basis van mutaties in lokale valuta.

^b Mutaties ten opzichte van dezelfde periode in het voorgaande jaar in procenten.

Bronnen: OESO, Main Economic Indicators, OESO, Economic Outlook, No. 79, mei 2006.

doorgezet in de Verenigde Staten, als gevolg van hogere loonstijgingen en een gematigder productiviteitsstijging. Tegelijkertijd liet Japan zijn deflatieperiode achter zich en begonnen daar de loonstijgingen op te lopen. Bij daling of een zeer gematigde stijging van de arbeidskosten zullen eindproductenprijzen alleen een (tijdelijke) stijging vertonen in perioden met sterk toenemende grondstoffenkosten. Dat is nu het geval. Vanaf medio 2003 zijn de grondstofnoteringen inclusief energie in reële termen meer dan verdubbeld en is het stijgingstempo van de fabriekenprijzen opgekropen. Tot 2004 werd de versnelling afgeremd door een dalende dollar. Aangezien de Verenigde Staten een zeer belangrijke prijszetter zijn op de wereldmarkt, werden andere landen tot prijsconcessies gedwongen. Maar na de stabilisatie van de dollarkoers werd in 2005 voor fabrieken een gemiddelde prijsstijging van 1¾% gemeten. Voor dit en volgend jaar worden verdere prijsstijgingen voorzien van 1¼% en ½% in de valuta van de exporteurs.

In euro's stegen de industrieproductenprijzen vorig jaar met 2,4%. Voor 2006 wordt een vergelijkbare prijsstijging voorzien, maar bij een licht aantrekkende euro zullen de fabriekenprijzen in euro's volgend jaar stabiliseren.

2.5 Externe data voor Nederland

De groei van de relevante wereldhandel komt in 2006 naar verwachting uit op 7¾%. De sterkere groei dan in 2005 komt door de hogere invoergroei in de EU-15. Voor 2007 wordt een lichte vertraging voorzien tot 6¾%, in lijn met de afzwakking van de wereldconjunctuur.

Tabel 2.11	Externe data voor Nederland, 2003-2007				
	2003	2004	2005	2006	2007
	mutaties per jaar in %				
Relevant wereldhandelsvolume ^a	5,2	7,6	5,5	7¾	6¾
Concurrentenprijs ^a	- 4,9	0,3	1,6	1¾	1
Invoerprijs Nederland, (euro)	- 2,4	0,6	3,3	4¾	1
Idem, exclusief energie	- 2,6	- 1,1	- 0,7	1¼	¼
Energie	- 0,6	15,0	34,6	25½	4½
Arbeidskosten pep industrie (euro)					
Concurrenten totaal	- 5,7	- 4,5	0,0	- 1½	- ¾
Concurrenten eurogebied	1,1	- 0,9	- 1,2	- 3	- 1¾
Effectieve koers euro, industrieproducten, t.o.v.					
Concurrenten	7,5	3,0	- 0,4	- ¼	¼
Leveranciers	9,2	3,6	- 0,2	- ¼	¼
Eurokoers (dollar per euro, niveau)	1,13	1,24	1,24	1,24	1,25

^a Goederen exclusief energie.

Op basis van de recente ontwikkeling is gerekend met een koers van 1,25 dollar per euro in de tweede helft van 2006 en in 2007. Dit impliceert voor 2005 een koers van 1,24 dollar per euro.

De Nederlandse invoerprijs zal in 2006, net als in het voorgaande jaar, duidelijk toenemen. Dit komt vooral door de hogere energieprijzen, waarbij naast het directe effect het indirecte effect van doorwerking op de invoerprijs van fabrikaten van belang is. De hogere energieprijs werkt ook door op de concurrentenprijs, relevant voor de Nederlandse uitvoerprestatie. Desondanks is, bij relatief beperkte mutaties in wisselkoersen, de mutatie in de concurrentenprijs dit jaar, net als vorig jaar, beperkt.

De arbeidskosten per eenheid product bij onze concurrenten en leveranciers dalen licht in beide projectiejaren. Dit jaar dalen de arbeidskosten van concurrenten in het eurogebied het sterkst, vooral als gevolg van sterkere productiviteitsstijgingen door het aantrekken van de conjunctuur.

2.6 Onzekerheden

De hier gepresenteerde projectie komt in grote lijnen overeen met de laatste prognoses van de internationale instellingen en de consensusvoorspelling van augustus (tabel 2.12). Op basis van recente realisaties en voorlopende indicatoren is de CPB-projectie echter iets pessimistischer over de Amerikaanse economie in 2007, met minder groei en een hogere inflatie, en iets optimistischer over de BBP-groei van het eurogebied.¹⁵

Er zijn zowel opwaartse als neerwaartse risico's bij deze projectie. De afkoeling van de Amerikaanse economie lijkt een feit, maar het tempo van de vertraging is onzeker. Vooral het verloop van de particuliere consumptie laat zich moeilijk inschatten. In Europa en Japan zou de positieve stemming onder bedrijven, tezamen met de uitgestelde consumptie van gezinnen, tot een sterkere stijging van de binnenlandse vraag kunnen leiden.

De inflatie zou hoger kunnen uitkomen dan hier geraamd doordat de sterke grondstoffenprijsstijging van de recente jaren toch nog substantieel gaat doorwerken op de overige prijzen en op de lonen. Dit zou een reactie van de monetaire autoriteiten uitlokken in de vorm van hogere beleidsrentes, met negatieve gevolgen voor de groei op korte termijn.

De olieprijs zou hoger kunnen uitkomen dan hier geraamd, bijvoorbeeld door een verdere escalatie van de conflicten in het Midden-Oosten. Niet-lineaire effecten zijn niet uitgesloten, zodat zich veel sterkere negatieve effecten op de wereldeconomie zouden kunnen manifesteren dan tot nu toe. Een tegengestelde ontwikkeling is echter eveneens denkbaar: de sterke olieprijsstijging van de afgelopen jaren zou een groter dempend effect op de vraag en een groter

¹⁵ De CPB-projectie voor de BBP-groei in het eurogebied komt in grote lijnen overeen met die van de staf van de ECB van eind augustus en de interim-ramingen van de OESO en de Europese Commissie van begin september (zie tabel 2.12). De staf van de ECB raamt een BBP-groei van 2,2 à 2,8% in 2006 en 1,6 à 2,6% in 2007. Zie ECB Monthly Bulletin, september 2006.

opwaarts effect op het aanbod van olie kunnen hebben, waardoor de prijzen zouden kunnen dalen.

Het Amerikaanse tekort op de lopende rekening loopt op naar bijna 7% BBP en deze omvang is op langere termijn onhoudbaar. Een depreciatie van de dollar zal waarschijnlijk deel uitmaken van het aanpassingsproces. In welke mate en wanneer is echter uiterst onzeker. Van een forse dollarval zal een negatief effect uitgaan op het eurogebied.

Tabel 2.12 Overzicht Internationale ramingen, 2006 en 2007				
	CPB	Consensus	OESO	Europese
Publicatiedatum	September 2006	Forecasts Augustus 2006	Mei 2006	Commissie Mei 2006
	%			
2006				
BBP-volume				
Verenigde Staten	3½	3,4	3,6	3,2
Japan	2¾	2,9	2,8 ^a	2,8
Eurogebied	2½	2,3	2,2 ^b	2,1 ^c
Hoogontwikkelde economieën	3	3,0	2,9	2,7
Wereld	5¼	.	.	4,6
Wereldhandel	9¼	.	9,3	8,5
Inflatie eurogebied	2¼	2,3	2,1	2,2 ^d
Eurokoers (dollar per euro)	1,24	1,26	1,24	1,22
Ruwe olieprijs (Brent, dollar per vat)	68	69,3	68,0	68,9
2007				
BBP-volume				
Verenigde Staten	2½	2,7	3,1	2,7
Japan	2¼	2,2	2,2	2,4
Eurogebied	2¼	1,8	2,1	1,8
Hoogontwikkelde economieën	2½	2,4	2,7	2,4
Wereld	4½	.	.	4,6
Wereldhandel	8¾	.	9,2	7,4
Inflatie eurogebied	2¼	2,2	2,0	2,2
Eurokoers (dollar per euro)	1,25	1,30	1,26	1,22
Ruwe olieprijs (Brent, dollar per vat)	70	69,1	70,0	71,0
^a Neerwaarts herzien tot 2,5% in de interim-raming van begin september.				
^b Opwaarts herzien tot 2,7% in de interim-raming van begin september.				
^c Opwaarts herzien tot 2,5% in de interim-raming van begin september.				
^d Opwaarts herzien tot 2,3% in de interim-raming van begin september.				

3 De Nederlandse conjunctuur

3.1 Volumeconjunctuur

Werd in de afgelopen twee jaar het herstel van de economische groei voornamelijk gedreven door meer afzet in het buitenland, dit en komend jaar leveren ook de binnenlandse bestedingen hieraan een substantiële bijdrage. Het herstel van de binnenlandse volumeconjunctuur is breed gedragen; zowel de particuliere consumptie, de bedrijfsinvesteringen, de investeringen in woningen als de overheidsbestedingen dragen in beide jaren ¼ à ½%-punt bij aan de BBP-groei. Bijna de helft van de geraamde economische groei komt echter nog altijd voor rekening van de export, die kan profiteren van de gunstige internationale economische ontwikkeling. Bovendien verslechtert in de ramingsjaren de prijsconcurrentiepositie niet langer substantieel, wat in de afgelopen zes jaar wel het geval was. De wederuitvoertrend zet zich naar verwachting ook dit en komend jaar voort.

3.1.1 Particuliere consumptie

De moeilijke tijden voor de Nederlandse consument lijken achter de rug. Door een gunstige werkgelegenheids- en koopkrachtontwikkeling en de daarmee gepaard gaande stijging van het looninkomen neemt het volume van de consumptieve bestedingen dit jaar naar verwachting met 2% toe, als gecorrigeerd wordt voor de vertekening als gevolg van de stelselherziening in de gezondheidszorg. Door deze stelselherziening wordt 8 mld euro aan gezondheidszorguitgaven door particulier verzekerden, die vroeger tot de particuliere consumptie behoorden, nu tot de overheidsconsumptie gerekend. Omdat dit het groeicijfer van de particuliere consumptie vertekent en een goed zicht op de economische ontwikkeling in de ramingsjaren belet, is het zinvoller naar de ontwikkeling van het voor deze verschuiving gecorrigeerde cijfer te kijken.

Na vier magere jaren, waarin het volume van de consumptieve bestedingen jaarlijks met minder dan 1% groeide, trad in de loop van vorig jaar het herstel in. In de eerste helft van dit jaar zette deze trend door. Het volume van de consumptieve bestedingen (exclusief zorg) is in deze periode 3,0% groter dan een jaar eerder. De consumptie is waarschijnlijk in bescheiden mate positief beïnvloed door het vervroegd vrijgeven van het spaarloon in het laatste kwartaal van vorig jaar. Volgend jaar leidt dit wel tot een klein negatief echo-effect. Desondanks is de volumegroei van de particuliere consumptie volgend jaar met 2% gelijk aan die in dit jaar.

De groei van de consumptie hangt dit en volgend jaar vooral samen met een gunstiger ontwikkeling van het reëel beschikbaar looninkomen. Het afgelopen jaar was door stijgende ziektekosten- en pensioenpremies en een afnemende werkgelegenheid juist sprake van een daling met 1,4%. Bovendien was de situatie in de jaren ervoor ook niet florissant. Door de toename van de werkgelegenheid en de positieve loonontwikkeling neemt het reëel beschikbaar looninkomen dit jaar toe, als gecorrigeerd wordt voor de stelselherziening van de gezondheidszorg. Volgend jaar trekt de werkgelegenheid naar verwachting verder aan, terwijl

Tabel 3.1 Aspecten van de particuliere consumptie, 2003-2007	2005	2003	2004	2005	2006	2006	2007
						gecorr. ^a	
	waarde mld euro	mutaties in %					
Loon- en uitkeringsinkomen ^b	227,5	- 0,5	1,6	- 1,5	- 1¼	1¼	2¼
w.v. looninkomen	169,3	- 1,1	1,1	- 1,4	- 1¼		2¾
uitkeringsinkomen	58,3	1,3	3,4	- 1,9	- 3½		¼
Uitgekeerd winstinkomen ^b	12,2	- 27,6	- 23,8	20,7	5¾		6
Totaal gezinsinkomen ^b	239,7	- 2,5	0,2	- 0,6	- 1½	1¼	2½
Particuliere consumptie, volume	247,1	- 0,2	0,6	0,7	- 1¼	2	2
w.v. voedings- en genotmiddelen	33,6	0,3	0,7	0,0	1		1
duurzame consumptiegoederen	45,9	- 1,7	- 0,8	1,0	5		4
vaste lasten ^c	61,6	3,0	2,6	0,7	- 10	1½	1½
overige goederen en diensten	106,0	- 1,3	0,2	0,8	¼	1¼	1½
Individuele besparingen ^d	- 7,3	- 1,2	- 1,6	- 2,8	- 3		- 2½

^a Gecorrigeerd voor de statistische vertekening als gevolg van de invoering van het nieuwe zorgstelsel.
^b Reëel beschikbaar.
^c Aardgas, woningdiensten en zorg.
^d Vanaf tweede kolom: niveaus als percentage van het beschikbaar gezinsinkomen, vermeerderd met de correctie pensioenvoorziening.

de lonen iets harder stijgen dan dit jaar. In de projectie stijgt het reëel beschikbaar looninkomen dan met 2¾%.

Het reëel beschikbaar uitkeringsinkomen daalt dit jaar naar verwachting fors. Doordat de conjunctuur aantrekt, daalt het aantal werklozen en dit effect wordt nog versterkt door diverse beleidsmaatregelen, die een negatieve invloed uitoefenen op het aantal WAO- en WW-uitkeringen. Volgend jaar stijgt in navolging van de lonen de gemiddelde uitkeringshoogte, wat de verwachte daling van het aantal uitkeringstrekkingen compenseert. Door deze effecten zal het reëel beschikbaar uitkeringsinkomen volgend jaar in de raming iets toenemen.

Ondanks dat het reëel beschikbaar inkomen van gezinnen de afgelopen drie jaar cumulatief is afgenomen, zijn de consumptieve bestedingen in dezelfde periode met 1,1% gegroeid. Hoewel dit historisch gezien een gematigde groei is, had de stijging gezien de inkomensontwikkeling nog lager kunnen zijn. In de regel passen gezinshuishoudingen echter hun bestedingspatroon geleidelijk aan, door in te teren op hun vermogen dan wel meer schulden aan te gaan. Zij verwachten deze terugval in vermogen in de toekomst weer aan te vullen als de inkomenssituatie gunstiger is. Gezinnen hebben deze beslissing waarschijnlijk gemakkelijker genomen door de positieve vermogenseffecten in het afgelopen jaar. De huizenprijzen zijn blijven stijgen, terwijl de aandelenkoersen zich de afgelopen drie jaar hebben hersteld van de sterke neergang in 2001 en 2002. Zowel dit als volgend jaar leveren vermogenseffecten naar verwachting een bescheiden positieve bijdrage aan de consumptietoename. Dit komt vooral doordat het huizenvermogen in de projectie blijft toenemen.

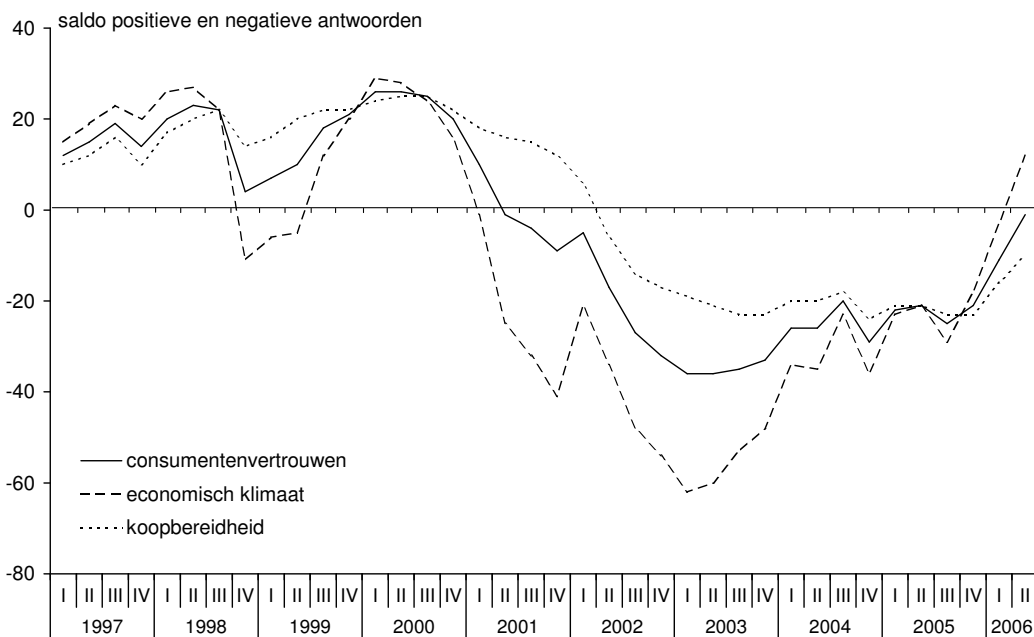
De inkomensgroei en de toename van het vermogen voeden het vertrouwen van de consument. In de eerste helft van dit jaar is het consumentenvertrouwen zodanig toegenomen dat deze in juni voor het eerst sinds mei 2001 weer positief was. Nadat in de tweede helft van vorig jaar eerst het oordeel over het economisch klimaat positiever was geworden, werd de consument ook gestaag optimistischer over de eigen financiële situatie en groeide de bereidheid om grote aankopen te doen. Bij dit laatste aspect speelt de gunstiger situatie op de arbeidsmarkt een rol. Ondanks de toename kan nog niet gesproken worden van een uitbundig optimisme onder consumenten, zoals dat aan het einde van de jaren negentig het geval was.

Consumptie naar onderdelen

Voorals duurzame goederen zijn na vijf magere jaren weer in trek bij de consument. Door de minder gunstige economische situatie zijn de afgelopen jaren met name de uitgaven van duurzame goederen uitgesteld. Nu het weer beter gaat met de economie en het vertrouwen stijgt, haalt de consument de hand van de knip en worden oude spullen vaker vervangen. Mede daarom blijven de bestedingen aan duurzame goederen dit jaar naar verwachting flink groeien. Voor volgend jaar valt de toename minder fors uit, mede doordat het effect van de eerder uitgestelde vervangingsaankopen afzwakt. Het is echter complex de exacte omvang van de uitgestelde aankopen te bepalen (zie ook paragraaf 1.2).

Net als in voorgaande jaren zijn met name ICT-producten zoals mobiele telefoons en mp3-spelers populair bij de consument. Ook nieuwe televisies met platte beeldschermen zijn in trek. De verkoop is dit jaar mede gestimuleerd door het WK-voetbal dat dit jaar in Duitsland is

Figuur 3.1 Consumentenvertrouwen, 1997 I - 2006 II

gehouden. Grote sportevenementen hebben een positief effect op de verkopen, omdat oude apparaten dan in grotere getale worden vervangen. In de maanden mei en juni zijn 24% meer televisies verkocht dan normaal.¹⁶ Daarnaast lopen de verkopen van draagbare navigatiesystemen voor auto's als een trein. Vorig jaar was sprake van een verzevenvoudiging van de verkopen en de branche verwacht dat deze trend dit jaar doorzet.¹⁷ Overigens zitten de verkopen van autoaccessoires zoals autoradio's en CD-spelers in een dal, omdat dit soort onderdelen steeds vaker standaard in een auto worden ingebouwd. In de toekomst zal dit waarschijnlijk ook met navigatiesystemen het geval zijn. Dit soort ingebouwde accessoires leiden tot extra volumegroei bij de consumptie van auto's.

Daar waar de duurzame consumptie nogal conjunctuur- en incidentgevoelig is, geldt dit niet of nauwelijks voor de consumptie van voedings- en genotmiddelen. In 2005 was bij dit type consumptiegoederen geen sprake van een stijging, terwijl voor dit en volgend jaar in de projectie wordt uitgegaan van een toename van 1%. Omdat de hoeveelheid die iemand kan eten begrensd is, zal de groei van de bestedingen aan voedings- en genotmiddelen normaal gesproken, als wordt afgezien van gedragsveranderingen, rond de bevolkingstoename liggen.

De uitgaven aan vaste lasten vertonen doorgaans weinig hectiek. Het gaat hier om consumptie van aardgas, woningdiensten en zorg. Deze laatste categorie is dit jaar wel sterk in beweging door de introductie van het nieuwe zorgstelsel, waardoor een belangrijk deel van de particuliere zorgconsumptie naar het collectieve segment verschuift. Dit is de reden dat de totale consumptie van vaste lasten dit jaar eenmalig met 10% vermindert. Volgend jaar zullen de vaste lasten naar verwachting met 1½% groeien.

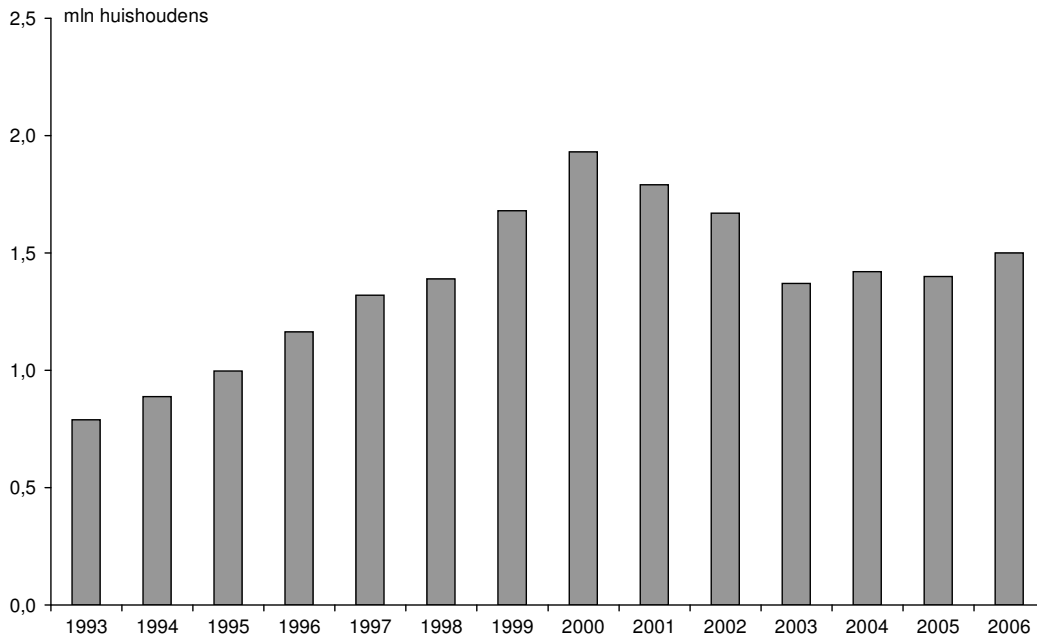
De consumptie van overige goederen en diensten is in 2005 ongeveer gelijk gebleven. De verwachting is dat dit en komend jaar door het verder aantrekken van de conjunctuur de uitgaven aan horeca en reizen weer wat (meer) kunnen groeien, zodat de consumptie van overige goederen en diensten kan gaan toenemen met respectievelijk 1¾% en 1½%.

Vermogens van gezinnen

In de eerste helft van dit jaar is de vermogenspositie van gezinnen sterk verbeterd. In juni ligt het netto vermogen circa 84 mld euro hoger dan in december vorig jaar. Omdat met name de hypotheekschulden geen gelijke tred hielden met de vermogenstoename is de financiële kwetsbaarheid van gezinnen iets verminderd. Het netto vermogen is in juni ongeveer vijf keer zo groot als het beschikbaar inkomen van gezinnen (inclusief collectieve besparingen). De toename van de huizenprijzen tussen december vorig jaar en juni dit jaar met 5% verklaart circa tweederde van de vermogenswinst. Door de hogere huizenprijzen overtreft de toename van het eigenwoningbezit ruimschoots de toename van de hypotheekschulden in de eerste helft

¹⁶ GfK, 40 000 extra TV verkopen WK, 2006, www.gfkenelux.nl.

¹⁷ FIAR, Opmars digitale producten zet zich in 2006 sterk voort, Persbericht 17 maart 2006, www.fiar.nl.

Figuur 3.2 Nederlandse huishoudens met aandelen, 1993 - 2006^a

^a Bron: Milward Brown - Centrum voor Marketing Analyses en CBS. De cijfers vanaf 1997 zijn gebaseerd op in het voorjaar uitgevoerde enquêtes.

van dit jaar. De verhouding tussen de hypotheekschulden en het eigenwoningbezit is gedaald tot 41%. Dit is historisch gezien echter nog altijd een relatief hoog percentage.

Het aantal huishoudens dat direct of indirect (via beleggingsfondsen) aandelen bezit is dit jaar weer groter geworden.¹⁸ Na de daling van de beurskoersen in de periode augustus 2000 tot maart 2003 waren aandelen een tijd uit de gratie. De forse stijging in de daaropvolgende jaren heeft huishoudens weer naar de beurs gelokt. Voor het merendeel zijn dit huishoudens die al eens eerder in aandelen hebben belegd. In de eerste helft van dit jaar stakte het herstel van de beursen door een forse koerscorrectie in mei. Desondanks ligt de AEX-koersindex in juni wat hoger dan in december vorig jaar. Samen met de groei van het aantal beleggers heeft dit geleid tot een toename van het aandelenvermogen in de eerste helft van 2006 van ongeveer 5%.

In de eerste helft van dit jaar zijn ook de spaartegoeden van gezinnen gegroeid. Hiermee is de stijgende tendens van de afgelopen jaren voortgezet. Het beeld in mei en juni wordt wel vertekend doordat in mei het vakantiegeld wordt uitgekeerd dat grotendeels pas in juli of augustus wordt besteed. In het laatste kwartaal van vorig jaar was sprake van een daling, maar dat had te maken met de deblokking van de spaarloonrekeningen. Het kabinet heeft vanaf eind 2005 toestemming verleend tot een versoepelde opname van deze gelden.

¹⁸ Milward Brown - Centrum voor Marketing Analyses, Nederland telt 1,5 miljoen beleggende huishoudens, 2006, www.cma.nl.

Tabel 3.2 Vermogens van gezinnen, 2001-2006^a						
	2005	2002	2003	2004	2005	2006 ^b
	waarde mld euro	% beschikbaar gezinsinkomen				
Liquide financieel bezit	534	170	179	183	203	212
w.v. aandelen (beursgenoteerd)	173	51	55	53	66	69
spaargeld	211	64	71	76	80	84
overige ^c	150	55	53	53	57	59
Eigenwoningbezit	1111	377	387	404	421	448
Andere bezittingen ^d	177	63	63	65	67	68
Schulden	589	174	191	204	223	228
w.v. hypotheekschulden	470	137	148	161	178	185
Netto vermogen	1234	436	439	447	468	500
		% liquide financieel bezit				
Schulden		102	106	112	110	107
Aandelen		30	31	29	32	33
		% waarde eigenwoningbezit				
Hypotheekschulden		36	38	40	42	41

^a Niveau aan het einde van het jaar, als percentage van het beschikbaar gezinsinkomen inclusief collectieve pensioenbesparingen. De vermogens zijn ongerekend het pensioenvermogen dat gezinnen hebben opgebouwd bij verzekeringsmaatschappijen en pensioenfondsen.

^b Stand juni 2006 als percentage van het gemiddelde beschikbaar inkomen in 2005 en 2006.

^c Chartaal geld, girale deposito's en obligaties.

^d Aandelen aanmerkelijk belang, ondernemingsvermogen van zelfstandigen, grond en ander onroerend goed.

Internetspaarrekeningen blijven in populariteit stijgen bij de Nederlandse gezinnen. Op 31 december vorig jaar waren er 4,6 mln internetspaarrekeningen, waar in totaal 66,8 mld euro op stond. Ruim 30% van alle spaartegoeden staat nu op een internetspaarrekening.

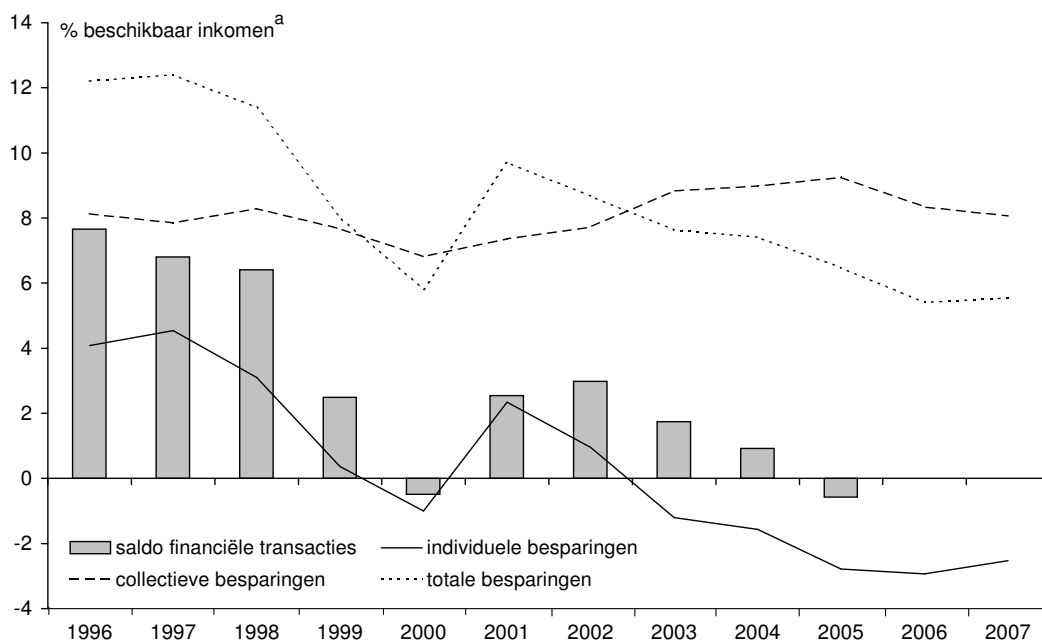
De schulden van gezinnen zijn in de eerste helft van dit jaar toegenomen. Dit is volledig het gevolg van een toename van de hypotheekschulden. De overige schulden, waaronder het consumptief krediet, zijn juist afgenomen. Mede door de relatief gematigde schuldontwikkeling is de verhouding tussen de schuld en het liquide financieel bezit gedaald. Echter, de totale schuld is nog altijd ruim 7% groter dan het totale liquide financiële vermogen van de Nederlandse gezinnen. Hoewel dit duidt op enige financiële kwetsbaarheid van gezinnen, omdat deze niet voldoende financiële middelen hebben om onmiddellijk hun schulden te betalen, wordt de ernst ervan getemperd doordat een fors deel bestaat uit hypotheekschulden met een lange looptijd. Onder normale omstandigheden zullen gezinnen in staat zijn aan hun financiële verplichtingen te voldoen.

Besparingen

De individuele spaarquote is dit jaar met -3% naar verwachting voor het vierde opeenvolgende jaar negatief. Ook volgend jaar is de individuele spaarquote kleiner dan nul, al loopt deze door de gunstige inkomensontwikkeling wel op, tot $-2\frac{1}{2}\%$. De afgelopen drie jaar was het vooral de ongunstige ontwikkeling van het beschikbaar inkomen door de gematigde loonontwikkeling en de stijgende ziektekosten- en pensioenpremies die zorgde voor een afname van de individuele spaarquote. Met name in 2003 en 2004 zijn de pensioenpremies flink verhoogd. Tegenover de lagere individuele spaarquote stonden toen hogere collectieve besparingen. Dit jaar en volgend jaar is dit niet het geval. Door een versobering van de pensioenregelingen dalen de pensioenpremies dit jaar en liggen de collectieve besparingen dit en volgend jaar op een lager niveau dan in 2005.

Hoewel het beschikbaar inkomen dit en volgend jaar toeneemt, is deze stijging onvoldoende om de consumptieve bestedingen te financieren. Een deel wordt betaald uit het vermogen van gezinnen.

Figuur 3.3 Individuele, collectieve, totale besparingen en saldo financiële transacties, 1996-2007

^a Inclusief collectieve pensioenbesparingen.

De individuele spaarquote is slechts een van de indicatoren van de besparingen. Een andere manier om naar de besparingen te kijken is aan de hand van het saldo van de financiële transacties van gezinnen.¹⁹ Dit saldo geeft aan in hoeverre er actief, dus afgezien van prijsfluctuaties, financieel vermogen wordt opgebouwd. Het saldo is gelijk aan de totale (collectieve plus individuele) besparingen plus het saldo van de door gezinnen ontvangen en

¹⁹ M. Mellens, Besparingen belicht: samenhang en verschillen tussen definities, CPB Memorandum 145, 2006.

betaalde kapitaaloverdrachten minus de netto investeringen (bruto investeringen minus afschrijvingen). Onder de kapitaaloverdrachten vallen onder andere de door gezinnen betaalde successierechten. Mede door deze post is het saldo van de kapitaaloverdrachten van gezinnen meestal negatief. De netto investeringen bestaan vooral uit de aankopen van eigen woningen door gezinnen. Deze post is vorig jaar sterk toegenomen en zal dit naar verwachting dit en komend jaar blijven doen. Vorig jaar was het saldo financiële transacties al negatief. De verwachting is dat dit ook dit en komend jaar het geval zal zijn. Dit houdt in dat de financiële vermogens van gezinnen in de ramingsperiode vermoedelijk niet toenemen door actieve besparingen van gezinnen.

Zowel de individuele besparingen als het saldo financiële transacties zijn naar verwachting negatief. Toch is het onwaarschijnlijk dat de Nederlandse gezinnen eind volgend jaar armer zijn dan nu. De negatieve besparingen worden in de projectie meer dan goed gemaakt door de vermogenswinsten, ofwel de passieve besparingen. Het totale vermogen van gezinnen is zo groot, dat maar geringe prijsstijgingen nodig zijn om de negatieve actieve besparingen te compenseren. Als zowel de aandelenkoersen als de huizenprijzen gelijk oplopen met de inflatie, wat een vrij bescheiden scenario is, bedragen de passieve besparingen ruim 18 mld euro. Dit is een veelvoud van de negatieve individuele spaarquote. Wel kunnen vermogenswinsten snel verdampen.

3.1.2 Woningbouw

De investeringen in woningen nemen in 2006 naar verwachting met 5½% toe, nagenoeg even veel als vorig jaar.²⁰ De grootste impuls is afkomstig van de investeringen in nieuwbouw, maar desalniettemin is de groeioprognose van deze investeringen laag te noemen. Gelet op de sterke stijging van het aantal afgegeven vergunningen in de afgelopen jaren valt het aantal gereedgekomen woningen tot nu toe tegen. In 2005 was de stijging minder dan 2000 woningen en in de eerste vijf maanden van 2006 kwamen slechts 1000 woningen meer gereed dan in de overeenkomstige periode van het jaar daarvoor. Voor heel 2006 wordt een toename van 5000 woningen geraamd.

De investeringen in herstel- en verbouw en de overdrachtskosten groeien in 2006 naar verwachting beide met zo'n 4%. De prognose voor de overdrachtskosten is mede gebaseerd op het aantal gerealiseerde transacties van bestaande woningen in de eerste helft van 2006, dat gemiddeld bijna 10% hoger lag dan in de overeenkomstige periode van 2005. Voor de tweede helft van 2006 wordt ten opzichte van 2005 geen verdere stijging voorzien, omdat het aantal transacties vorig jaar in dit tijdvak al hoog was. Per saldo wordt er voor 2006 van uitgegaan dat de negatieve invloed van de stijgende rente op het aantal transacties aanzienlijk geringer is dan de positieve invloed van de verbeterde economische vooruitzichten.

²⁰ De investeringen in woningen zijn inclusief de overdrachtskosten bij de koop/verkoop van bestaande woningen. De overdrachtskosten bestaan onder meer uit de overdrachtsbelasting en notariskosten.

Volgend jaar wordt de groei van de investeringen in woningen naar verwachting in een gematigder tempo gecontinueerd. De matiging komt geheel voor rekening van de ontwikkeling van de overdrachtskosten. De voortgaande rentestijging zet naar verwachting een rem op het aantal transacties van bestaande woningen. De investeringen in nieuwbouw en in herstel- en verbouw nemen in 2007 waarschijnlijk verder toe, de investeringen in nieuwbouw iets meer dan in 2006, die in de herstel- en verbouw iets minder.

Tabel 3.3 Aspecten van de investeringen in woningen, 2003-2007						
	2005	2003	2004	2005	2006	2007
	aandeel	volumemutaties in %				
Investerings in woningen		- 3,7	6,5	5,3	5½	4¼
w.v. nieuwbouw	0,53	- 4,4	9,5	5,5	7	7½
herstel- en verbouw	0,27	- 3,0	4,9	3,6	4	2½
overdrachtskosten	0,20	- 3,1	1,7	7	4	- 1
		niveaus in dzd				
Verleende vergunningen nieuwbouwwoningen		72,5	76,2	83,3	89	90
w.v. huur		15,9	17,3	18,6	20	20
koop		56,6	58,9	64,6	69	70
Gereedgekomen nieuwbouwwoningen		59,6	65,3	67,0	72	78
w.v. huur		13,0	14,1	16,9	18	19
koop		46,6	51,2	50,1	54	59
		niveau in %				
Hypotheekrente		4,5	4,2	3¾	4¼	4¾

3.1.3 Investerings

Na vier jaar op rij te zijn gedaald, zette zich bij de investeringen van bedrijven (exclusief woningen) vorig jaar een groeiherstel in van 3%. Dit herstel zet zich naar verwachting dit en volgend jaar met circa 5% versterkt door. Enkele niet-conjunctuurgevoelige investeringscategorieën en incidentele factoren maskeren dat de conjunctuurgevoelige investeringen een geprononceerder herstel laten zien.

Het verloop van de conjunctuurgevoelige investeringen wordt vooral beïnvloed door fluctuaties in de verwachte productiegroei, bezettingsgraden en winstverwachtingen. De twee eerstgenoemde grootheden waren de afgelopen jaren niet al te hoog, waardoor de investeringen langdurig daalden, ondanks redelijke winstposities. Deze laatste bleven min of meer gehandhaafd door nadruk op efficiency en kostenbesparingen en door belastingverlaging, maar niet zozeer vanwege de goede economische ontwikkeling. Vorig jaar werd een positieve kentering in het investeringsverloop zichtbaar, doordat de productie vooral bij de zakelijke dienstverlening en de wegtransportsector in een groeiversnelling terecht kwam. Hierdoor nam de vraag naar investeringsgoederen, met name personenauto's, grote vrachtauto's en vooral computers, sterk toe. Desondanks bleef vorig jaar het groeiherstel bij de conjunctuurgevoelige

bedrijfsinvesteringen met 2,7% toch enigszins gematigd, doordat de investeringen door de industrie nog duidelijk achterbleven. Sinds het vierde kwartaal van vorig jaar herstelt zich ook bij industriële producenten het vertrouwen in de economie krachtig. Halverwege dit jaar was dit producentenvertrouwen bijna even hoog als ten tijde van de hoogconjunctuur in 2000 (zie figuur 3.5). Echter, in de eerste helft van dit jaar is van een sterke groeiversnelling bij de industrie nog nauwelijks sprake. Het sterk toegenomen producentenvertrouwen en de hoge orderontvangsten in het eerste halfjaar zijn sterke aanwijzingen dat de industriële productie in de tweede helft van dit jaar pas goed op stoom komt. Tezamen met het onveranderd hoge ondernemersvertrouwen bij de dienstensector vormen verbeterde winstmarges, de breder gedragen versnelling van de productiegroei en daardoor stijgende bezettingsgraden de belangrijkste ingrediënten voor uitbreiding van de productiecapaciteit. De verwachting is dat deze factoren leiden tot een groeiversnelling bij de conjunctuurgevoelige bedrijfsinvesteringen, tot 6¼% dit jaar en 7¼% volgend jaar.

De groei van de totale bedrijfsinvesteringen blijft dit jaar ½%-punt en volgend jaar zelfs 2½%-punt achter bij die van de conjunctuurgevoelige investeringen. Ondanks de flinke toename van de investeringen in overige vervoermiddelen (schepen, treinen en vliegtuigen) en energie-investeringen nemen dit jaar de totale niet-conjunctuurgevoelige investeringen met slechts 2½% toe, door forse desinvesteringen van bedrijven die zogenoemde stamrechten (licenties, auteursrechten, muzieklabels et cetera) beheren (zie kader). Uitgaande van het incidentele karakter van deze daling zullen de investeringen in immateriële activa volgend jaar weer terugkeren naar een normaal niveau, met een positief (echo-)effect op de groei van de totale investeringen. Die verwachte positieve bijdrage van de immateriële investeringen wordt in 2007 echter meer dan gecompenseerd door sterke dalingen van energieprojecten en meer dan een halvering van investeringen in overige vervoermiddelen. Bij de luchtvaartsector en spoorwegen trammaatschappijen zijn de investeringsprogramma's vrijwel voltooid en de nog aan te schaffen HSL-treinen komen niet in 2007 maar vermoedelijk pas in 2008 beschikbaar.

De verwachte investeringsontwikkeling komt ook naar voren in het verloop van de investeringsquote. Na de gestage daling van de investeringen van bedrijven in vaste activa in procenten van de bruto toegevoegde waarde in de periode 2000-2004 bleef de investeringsquote vorig jaar min of meer stabiel op 14,2%. Dit en komend jaar volgt een licht herstel van de investeringsquote, tot 14¾% in 2007.

Nieuwe definitie voor niet-conjunctuurgevoelige investeringen

Voorheen rekende het CPB alleen de investeringen in overige vervoermiddelen (vliegtuigen, schepen en railvervoermiddelen) en in energieprojecten tot de niet-conjunctuurgevoelige investeringen. De reden om deze investeringen als niet-conjunctuurgevoelig te bestempelen is dat ze vaak betrekking hebben op af- of opleveringen van grootschalige producten (bijvoorbeeld vliegtuigen, schepen) of investeringsprojecten (bijvoorbeeld energiecentrales) die ver van te voren gepland zijn en ongeacht de conjuncturele situatie uitgevoerd zullen worden. Bovendien speelt bij dit soort projecten de precieze opleverdatum een cruciale rol. Het maakt voor de jaarramingen veel uit of een (groot) project op 31 december dan wel op 2 januari wordt opgeleverd.

Voortaan worden ook de investeringen in immateriële activa tot de niet-conjunctuurgevoelige investeringen gerekend. Deze investeringen bestaan uit een aantal categorieën waarvan helaas geen afzonderlijke data beschikbaar zijn. In omvang verreweg het grootste deel bestaat uit software en exploratie naar minerale reserves. Deze typen investeringen zouden eigenlijk gewoon tot de conjunctuurgevoelige investeringen moeten worden gerekend. Een veel kleiner deel, te weten de investeringen in stamrechten (licenties, auteurs- en muziekrechten et cetera), staat veelal wel los van de conjuncturele situatie in Nederland. Ondanks de relatief geringe omvang kan de ontwikkeling van deze investeringscategorie door incidenten zulke heftige mutaties veroorzaken, dat de schommelingen bij de meer conjunctuurgevoelige software en dergelijke daarbij in het niet vallen. Zo zorgen desinvesteringen bij stamrechten van circa 400 mln in de eerste helft van 2006 voor een mutatie bij de immateriële investeringen van meer dan 1 mld euro ten opzichte van een overeenkomstige periode in 2005. Het betreft hier investeringen in stamrechten, die in het bezit komen van of beheerd worden door veelal kleine (dochter)bedrijffjes van buitenlandse ondernemingen of personen. Deze bedrijven behoren tot de zogenoemde Bijzondere Financiële Instellingen (BFI's), die vaak om fiscale redenen in Nederland gevestigd zijn en allerlei financiële transacties uitvoeren. Zo worden de wereldwijde royalty-inkomsten van muziekovertredens en platenverkoop van bijvoorbeeld The Rolling Stones en U2 door een bedrijf in Amsterdam geïnd en na een relatief kleine belastingheffing als dividend of als muziekrechten weer naar de muzikanten doorgesluisd.^a De toename (afname) van deze stamrechten moet volgens internationale afspraken tot Nederlandse investeringen (desinvesteringen) worden gerekend. Kennelijk is in de eerste helft van dit jaar een of meer van deze bedrijven verhuisd uit Nederland of zijn er rechten verkocht aan het buitenland, waardoor een forse desinvestering ontstond met een substantieel effect op de totale bedrijfsinvesteringen.

Niet alleen dit soort incidenten is een reden om dit type investeringen buiten de conjunctuurgevoelige investeringen houden. De mutaties bij dit type investeringen hebben vrijwel geen betekenis voor de capaciteitscreatie binnen Nederland of voor de ontwikkeling van het BBP. Een toe- of afname van dit type investeringen wordt namelijk geneutraliseerd door een toe- of afname van de invoer of, bij desinvestering, tot een toename van de export.

^a Zie de *Volkskrant* van 29 juli, respectievelijk 1 augustus 2006.

Machines en computers

De investeringen in machines daalden vorig jaar voor het zesde jaar op rij, maar zullen naar verwachting in de loop van dit jaar snel aantrekken. De aantrekkende exportvraag naar industriële producten en de toenemende vraag door de bouwsector zullen leiden tot een groeiherstel van de industriële productie, waardoor de bezettingsgraad waarschijnlijk verder zal oplopen. Naar verwachting zal de noodzaak tot capaciteitsuitbreiding bij de industrie en de bouwsector leiden tot een groei van 9% van investeringen in machines. Volgend jaar groeit de industriële productie in een hoger tempo door, wat zich vertaalt in een iets hogere groei van de investeringen in machines.

De relatief goede gang van zaken bij de zakelijke dienstverlening heeft vorig jaar bijgedragen aan een sterke groei van investeringen in computers. Dit jaar verwachten ondernemers in de zakelijke dienstverlening in het algemeen meer te produceren tegen hogere prijzen, waardoor naar verwachting de investeringen in computers in beide ramingsjaren fors blijven doorgroeien. De volumeontwikkeling bij investeringen in computers is overigens maar voor een relatief klein deel toe te schrijven aan toename van het aantal aangekochte apparaten en voor een veel groter deel aan kwaliteitsstijging.

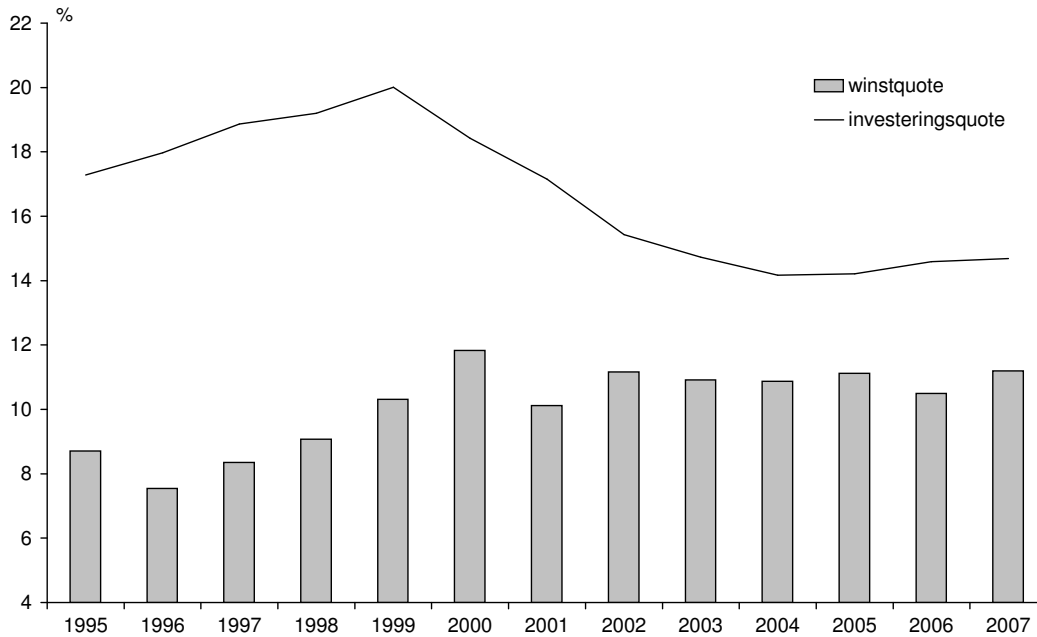
Tabel 3.4 Aspecten van de investeringen van bedrijven, 2003-2007

	2005	2003	2004	2005	2006	2007
	waarde mld euro	mutaties per jaar in %				
Machines en computers	19,5	- 0,5	- 0,8	3,4	12	11
w.v. machines	15,9	- 4,0	- 3,3	- 1,0	9	10
computers	3,6	18,5	11,5	23,5	25	15
Bedrijfsgebouwen	10,9	- 7,1	- 5,6	- 2,1	2½	4
Wegvervoermiddelen	7,2	- 1,6	7,5	3,6	5	2¼
w.v. personenauto's	5,4	- 3,1	5,3	5,5	3½	3
overige wegvervoermiddelen	1,7	3,5	14,5	- 2,1	9¼	¼
Overige vervoermiddelen	1,3	106,1	- 38,3	- 0,1	11½	- 59½
w.v. schepen	0,3	5,4	- 38,0	- 14,7	5	0
railvoertuigen (treinen, trams)	0,6	123,3	21,1	4,2	- 25	- 50
vliegtuigen	0,4	275,9	- 65,4	7,2	72½	- 95
Overige materiële en immateriële activa	12,7	- 7,6	- 0,1	7,8	- 1¼	3¼
Totaal bedrijven	51,6	- 1,8	- 2,2	3,1	5¾	4¾
w.v. conjunctuurgevoelig ^a	39,6	- 4,8	- 0,3	2,7	6¼	7¼
Cash-flowquote ^b		166	169	175	164	165
Investeringsquote ^c		14,7	14,2	14,2	14½	14¾

^a Exclusief overige vervoermiddelen, energiesector en immateriële activa.
^b Afschrijvingen en winst van productie in de Nederlandse marktsector als percentage van de bruto investeringen in vaste activa in Nederland.
^c Investeringsquote in vaste activa (exclusief woningen) als percentage van de bruto toegevoegde waarde tegen basisprijzen (exclusief verhuur van en handel in onroerend goed).

Bedrijfsgebouwen

De investeringen in bedrijfsgebouwen krompen vorig jaar in bescheiden mate, na in de periode 2002-2004 veel sterker te zijn gedaald. Dit jaar zullen de investeringen in bedrijfsgebouwen waarschijnlijk een herstel laten zien, met een groei van 2½%. Volgend jaar kan het tempo nog wat versnellen. Daarmee laat dit type investeringen het vorig jaar bereikte dieptepunt waarschijnlijk definitief achter zich. Verwacht wordt dat dit en volgend jaar de vraag naar kantoorpanden vooral vanuit de zakelijke dienstverlening flink zal aantrekken. De nog bestaande leegstand van kantoorgebouwen is kwalitatief onvoldoende om aan deze vraag te

Figuur 3.4 Investeringsquote bedrijven en winstquote van productie in Nederland, 1995-2007

voldoen. De verwachting is dat mede daardoor en door de aantrekkende economie de investeringen in bedrijfsgebouwen zullen toenemen.

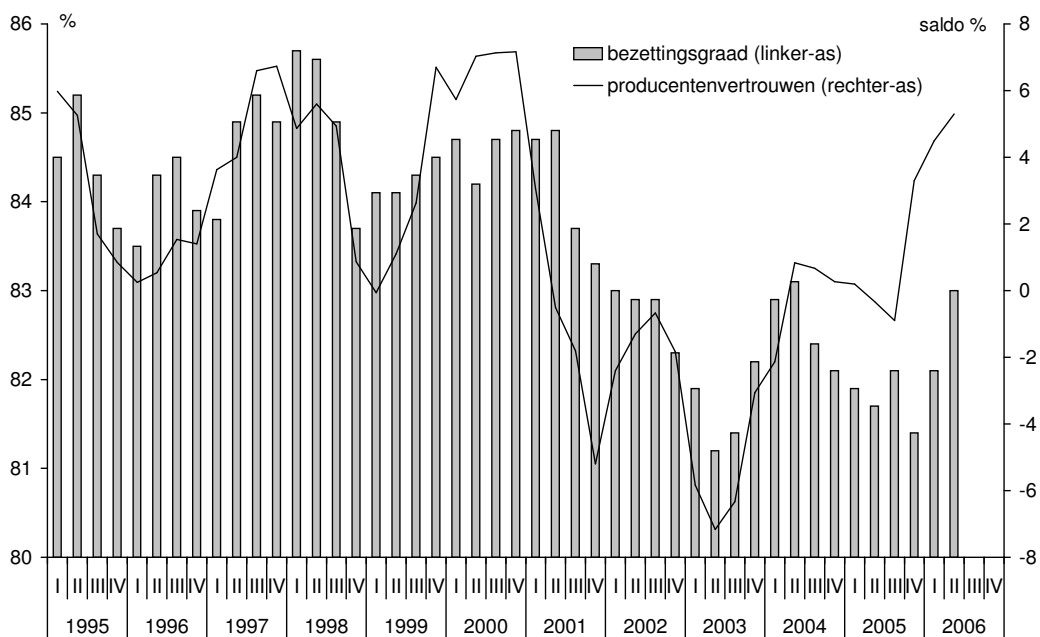
Vervoermiddelen

De investeringen door het wegtransport namen vorig jaar redelijk toe, waaraan ook het openbaar vervoer flink bijdroeg door de aanschaf van een fors aantal nieuwe bussen. Desondanks namen de investeringen in overige wegvervoermiddelen af door een daling bij bestelwagens, vooral ingegeven door fiscale beleidswijzigingen om oneigenlijk gebruik van dit type bedrijfsauto te voorkomen. De vooruitzichten voor ondernemers bij het wegtransport zien er voor dit jaar wederom gunstig uit. De sterk stijgende wederuitvoer en havenactiviteiten alsmede de toenemende export van binnenslands geproduceerde goederen vragen steeds meer vervoerscapaciteit. Bovendien mag verondersteld worden dat het negatieve groei-effect van de bestelauto's zich dit jaar niet langer voordoet. Daarnaast is dit jaar waarschijnlijk sprake van anticipatieaankopen om prijsstijgingen, die verband houden met nieuwe EU-milieuwetgeving voor nieuwe vrachtauto's per 1 oktober 2006, voor te blijven. Vanaf dat moment worden naar verwachting de aanschafprijzen met circa 5% verhoogd. Al met al zullen de investeringen in vrachtauto's naar verwachting dit jaar flink stijgen. Ook het openbaar vervoer draagt dit jaar wederom zijn steentje bij aan de investeringstoename in wegvervoermiddelen. Het regionale busvervoer blijft verder investeren in milieuvriendelijke bussen. Volgend jaar valt deze impuls echter weg. De investeringen in het overig wegtransport als geheel kunnen zodoende dit jaar flink groeien, maar volgend jaar vlak de groei waarschijnlijk wat af.

Vorig jaar werd de capaciteitsuitbreiding bij de Nederlandse spoorwegen voorlopig afgesloten met een forse toename van investeringen in treinen. Daarmee kwam in 2005 tijdelijk een einde aan enkele jaren van hoge investeringen. Als trekker van de investeringen in railvervoermiddelen wordt het stokje dit jaar overgedragen aan regionale railvervoerders in het noorden des lands en in de Randstad via hun aanschaf van lighttrains. Deze impuls is echter te klein om de investeringen in railvervoermiddelen op het hoge peil van vorig jaar te houden. Komend jaar vallen de investeringen in railvoertuigen nog verder terug. Door technische aanpassingen zullen de HSL-treinen, die aanvankelijk medio 2007 in bedrijf genomen zouden worden, waarschijnlijk pas in 2008 worden opgeleverd.

Afgelopen jaar investeerde de luchtvaartsector aanzienlijk minder dan in 2004. De investeringen in vliegtuigen nemen daarentegen dit jaar weer toe met meer dan 70%, waarmee de tweede fase van de vlootvernieuwing bijna is afgerond. In 2007 staan geen substantiële aanschaffingen op het programma. Pas in 2008 wordt deze fase volledig afgerond met de aflevering van het laatste vliegtuig uit dit vernieuwingsprogramma.

Figuur 3.5 Bezettingsgraad en producentenvertrouwen in de industrie, 1995-2006^a

^a Het cijfer van het producentenvertrouwen per kwartaal is het gemiddelde maandcijfer van dat kwartaal. De bezettingsgraadcijfers hebben betrekking op de laatste maand van het kwartaal.

3.1.4 Buitenlandse handel

De Nederlandse uitvoer doet het dit en volgend jaar goed. Naar verwachting neemt zowel in 2006 als 2007 de wederuitvoer met dubbele cijfers toe. Een belangrijke reden hiervoor is dat Nederland profiteert van de integratie van China in de wereldeconomie. Sommige producten die vroeger in Europa gemaakt werden, komen nu uit China en worden massaal via de Nederlandse havens en Schiphol over het Europese vasteland verspreid. Naast een toename van de

wederuitvoer leidt deze ontwikkeling ook tot een stevige groei van de transportsector, wat onder andere tot uitdrukking komt in een toename van de uitvoer van transportdiensten. In het speciale onderwerp in hoofdstuk 6 wordt uitgebreider ingegaan op de betekenis van China voor de Nederlandse economie.

Ook de in Nederland geproduceerde uitvoer trekt naar verwachting dit jaar aan, gedragen door de hogere groei van de relevante wereldhandel. Bovendien zal de prijsconcurrentiepositie nauwelijks verder verslechteren, terwijl dit sinds 2001 elk jaar wel het geval was. Het marktaandeel van Nederlandse bedrijven in de wereldhandel loopt echter, ondanks deze gunstige ontwikkelingen, nog steeds terug.

Binnenslands geproduceerde uitvoer

De uitvoer van in Nederland gefabriceerde producten zal dit en volgend jaar flink toenemen. De inzinking van de groei in 2005 als gevolg van de vertraging van de groei in Europa, onze belangrijkste afzetmarkt, lijkt dus een tijdelijke te zijn geweest. De 'made in Holland'-uitvoer profiteert van het aantrekken van de wereldwijde economische groei en zal dit jaar toenemen met 4¼% en volgend jaar met 3½%. Bovendien zullen ondernemers minder last hebben van de in de afgelopen jaren opgebouwde verslechtering van de concurrentiepositie. Deze verslechtering werkt echter met vertraging door in de buitenlandse afzet en vormt nog steeds een van de redenen van het blijvende marktaandeelverlies gedurende de ramingsperiode. Daarnaast speelt hierbij mee dat opkomende economieën een steeds groter deel van de wereldmarkt opeisen, wat ten koste gaat van alle westerse landen, waaronder Nederland.

De sterke stijging van het producentenvertrouwen in de industrie (zie figuur 3.5) duidt er ook op dat er betere tijden zijn aangebroken voor de uitvoer van Nederlandse producten. De orderportefeuille van de Nederlandse industrie, uitgedrukt in maanden werk, is na januari 1993 niet meer zo groot geweest. Ook het oordeel over de concurrentiepositie is verbeterd.

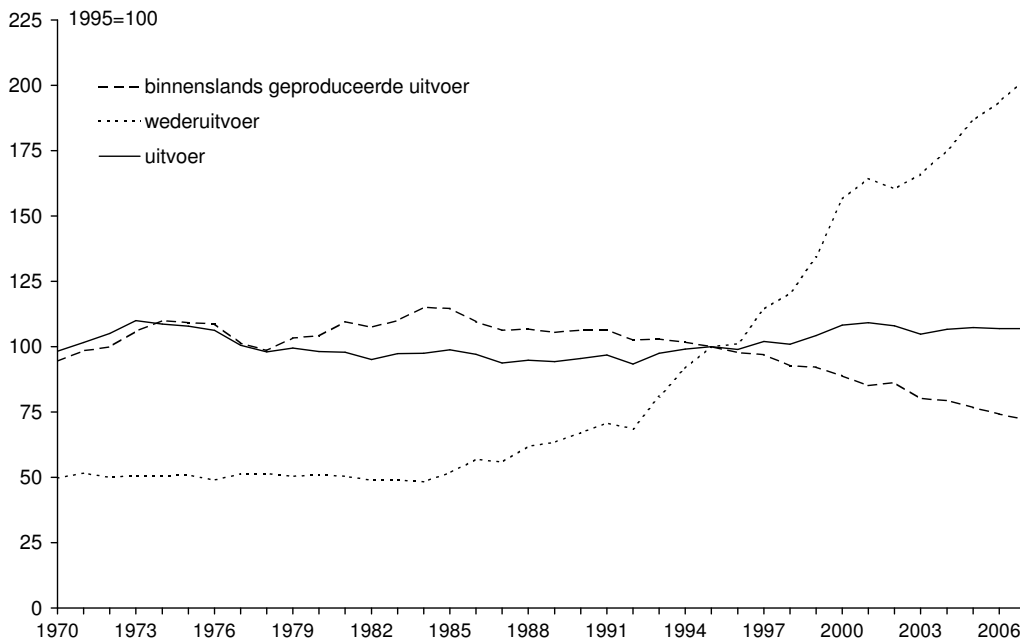
	2005	2004	2005	2006	2007
	mld euro	mutaties per jaar in %			
Uitvoervolume	251,4	9,8	6,8	7¼	7½
w.v. binnenslands geproduceerde uitvoer	130,8	6,5	1,9	4¼	3½
wederuitvoer	120,5	13,6	12,4	11¼	11½
Relevant wereldhandelsvolume		7,6	5,5	7¼	6¾
Marktprestatie ^a		- 1,1	- 3,6	- 3½	- 3
Prijsconcurrentiepositie ^b		- 0,2	- 1,3	- ¼	0
Effectieve koers van de euro t.o.v. concurrenten		3,1	- 0,6	- ½	¼

^a Binnenslands geproduceerde uitvoer minus relevant wereldhandelsvolume.
^b Uitvoerprijs concurrenten minus uitvoerprijs van binnenslands geproduceerde goederen (excl. energie).

Wederuitvoer

De wederuitvoer blijft de komende jaren met dubbele cijfers groeien. De waarde van de wederuitvoer overtreft in 2007 naar verwachting voor het eerst die van de binnenslands geproduceerde uitvoer. Een groot deel van de wederuitvoer bestaat uit computers en consumentenelektronica, zoals mobiele telefoons. Deze komen vooral uit Zuidoost-Azië.

Figuur 3.6 Volume goederenuitvoer (exclusief energie) ten opzichte van de relevante wereldhandel, 1970-2007

Zo heeft Nederland in 2005 ruim 36 miljoen mobiele telefoons verhandeld.²¹ In vergelijking met 1999 is dit een toename van 450%. Alleen al in 2005 steeg de invoer van mobieltjes met 25% ten opzichte van het jaar ervoor. China is, met 10 miljoen stuks, de laatste jaren de hoofdleverancier geworden van mobiele telefoons, terwijl zes jaar geleden de invoer vanuit China nog verwaarloosbaar was. Niet alleen mobiele telefoons komen in toenemende mate uit China. Dit geldt ook voor veel andere producten die tot de wederuitvoer behoren, zoals voor schoenen en fietsen.²²

In vergelijking met de binnenslands geproduceerde uitvoer groeit de wederuitvoer al vele jaren harder (zie figuur 3.6). Terwijl de binnenslands geproduceerde uitvoer al sinds begin jaren negentig marktaandeel verliest, is de wederuitvoer ten opzichte van de relevante wereldhandel fors gestegen, vooral sinds midden jaren negentig. Het is niet te verwachten dat aan deze trend op korte termijn een eind zal komen, want onderliggende trendmatige ontwikkelingen, zoals globalisering, outsourcing en verplaatsing van delen van de maakindustrie naar lage-lonenlanden, zullen verdergaan.

²¹ Zie W. Packbier, Internationale handel mobieltjes stijgt explosief, CBS Webmagazine, 24 april 2006.

²² Zie W. Packbier, Helft schoenenimport komt uit China, CBS Webmagazine, 23 maart 2006, en W. Packbier, Steeds meer Aziatische fietsen, CBS Webmagazine, 17 juli 2006.

Wederuitvoer: een Nederlands fenomeen?

De Nederlandse uitvoer van fabrikaten wordt onderverdeeld in binnenslands geproduceerde uitvoer en wederuitvoer. Er is sprake van wederuitvoer als goederen worden ingevoerd in Nederland, eigendom worden van een Nederlander, en na een kleine bewerking Nederland weer verlaten. In Nederland is in volume de wederuitvoer veel harder gegroeid dan de binnenslands geproduceerde uitvoer (zie figuur 3.6). Dit werd gestimuleerd door de integratie van de Europese Unie en de toenemende globalisering. Omdat ook andere Europese landen worden geconfronteerd met deze aspecten, rijst de vraag of alleen in Nederland de wederuitvoer sterk is gegroeid of dat dit ook elders het geval is.

Onderstaande tabel geeft voor acht Europese landen de waarde van de wederuitvoer in 1995 en 2000.^a Ook in België, Duitsland en Finland is de wederuitvoer in waarde sterk gegroeid. De volumegroei is mogelijk nog sterker, omdat de prijzen van veel wederuitvoerproducten (ICT) over het algemeen zijn gedaald. In Frankrijk is het aandeel van de wederuitvoer eveneens relatief groot. Niet toevallig zijn de landen met een sterk gegroeide wederuitvoer vooral die landen die logistiek gezien geografisch gunstig liggen. Overigens is het relatieve belang van de wederuitvoer in Nederland wel groter dan voor de andere onderzochte Europese landen. Alleen de Belgische situatie is te vergelijken met de Nederlandse. Echter, ook in Duitsland heeft de groei van de wederuitvoer de aandacht getrokken (zie kader hoofdstuk 2).

Uitvoer van goederen en diensten (inclusief energie) in een aantal Europese landen

	1995		2000		1996-2000	
	Binnenslands geproduceerd	Wederuitvoer	Binnenslands geproduceerd	Wederuitvoer	Binnenslands geproduceerd	Wederuitvoer
	mld euro				mutatie per jaar in %	
België	105	32	153	53	8	11
Denemarken	41	5	67	5	10	0
Duitsland	379	43	570	92	9	17
Finland	33	1	53	2	10	19
Frankrijk	-	-	274	97	-	-
Nederland	135	44	184	82	6	13
Verenigd Koninkrijk	220	9	-	-	-	-
Zweden	71	1	114	2	10	9

De sterke toename van de wederuitvoer is dus geen exclusief Nederlands fenomeen, maar doet zich ook in diverse andere (Europese) landen voor. Aziatische landen als Hong Kong en Singapore kennen, mede door de krachtige economische groei van die regio, eveneens een sterke toename van de wederuitvoer. Zo nam de wederuitvoer van Singapore tussen 1995 en 2000 jaarlijks in waarde met gemiddeld 8% toe, terwijl die van Hong Kong in de jaren negentig nog veel sneller toenam. Bijna 95% van de uitvoer uit Hong Kong bestaat nu uit wederuitvoer. Het groeiende aandeel van de wederuitvoer heeft consequenties voor het meten van de uitvoerprestatie van een land. Internationaal gebeurt dit meestal door de groei van de uitvoer te vergelijken met de toename van de voor die landen relevante wereldhandel. Door de wederuitvoertrend worden vrijwel dezelfde producten, zij het in soms wat andere verpakking, meerdere keren meegeteld in de relevante wereldhandel en wordt de marktgroei overschat. Anderzijds bestaat een gedeelte van de uitvoer van een land uit wederuitvoer. Deze vertekeningen kunnen voor verschillende landen anders uitpakken. Het vergelijken van de ontwikkeling van de totale uitvoer of de binnenslands geproduceerde uitvoer met die van de relevante wereldhandel kan tot een aanzienlijke over of onderschatting leiden van de werkelijke marktprestatie.

^a Cijfers zijn gebaseerd op de input-outputtabellen van Eurostat. Door bijvoorbeeld de toerekening van handelsmarges kunnen deze cijfers afwijken van de wederuitvoercijfers in de handelsstatistieken. Bovendien wordt de wederuitvoer niet in alle landen identiek gedefinieerd en geregistreerd, wat de internationale vergelijkbaarheid bemoeilijkt.

De toename van de wederuitvoer is overigens niet alleen een Nederlands fenomeen. In diverse andere landen is evenzeer sprake van een relatief grote stijging van de wederuitvoer (zie kader).

Uitvoer diensten

De uitvoer van diensten neemt dit jaar naar verwachting toe met 4¼% en volgend jaar met 4½%. De drie belangrijkste onderdelen van de uitvoer van diensten, te weten transportdiensten, de financiële en zakelijke dienstverlening en de uitgaven van buitenlanders in Nederland, vertonen alle een positieve ontwikkeling. Een belangrijke reden is het groeiherstel in Europa, waardoor zowel de vraag naar diensten vanuit de financiële en zakelijke sector toeneemt, alsook de vraag naar transportdiensten door de toename van het goederenvervoer. Daarnaast zorgt de gematigde arbeidskostenontwikkeling ervoor dat de concurrentiepositie van de relatief arbeidsintensieve dienstverlening niet verder verslechtert.

Verwacht wordt dat dit jaar het toerisme in Nederland zich positief zal ontwikkelen, vooral door de wereldwijd aantrekkende economie. Volgens het Nederlands Bureau voor Toerisme en Congressen belooft het Rembrandt-jaar, met 250 000 buitenlandse bezoekers speciaal voor dit evenement, een publiekstrekker te worden en leidt ook de groei van de markt voor 'low-cost carriers' tot een groei van het inkomend toerisme.²³

Concurrentiepositie

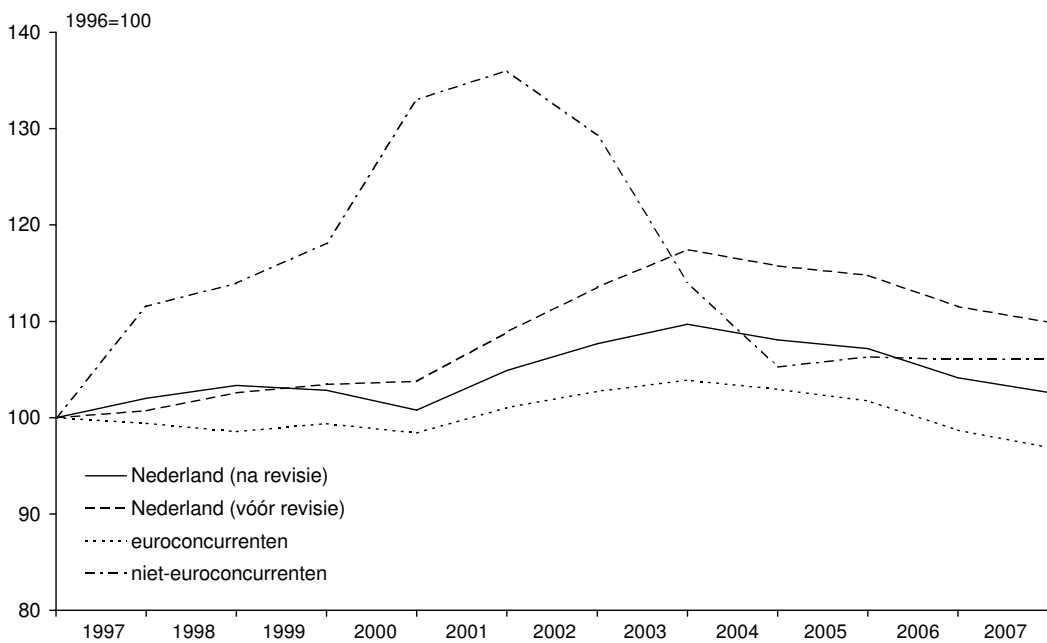
De concurrentiepositie van de verwerkende industrie is de afgelopen jaren aanzienlijk verslechterd. Dit werd vooral veroorzaakt door de relatief forse stijging van de loonkosten en matige groei van de arbeidsproductiviteit tot en met 2004 en de appreciatie van de euro ten opzichte van de dollar met circa 40% in de periode 2001-2004. Dit laatste leidde alleen ten opzichte van niet-euroconcurrenten tot een aanzienlijk slechtere concurrentiepositie.

De ontwikkeling van de concurrentiepositie was echter minder negatief dan op basis van de cijfers vóór de revisie van de Nationale rekeningen werd gedacht. Figuur 3.7 laat de cumulatieve ontwikkeling van de arbeidskosten per eenheid product zien van de verwerkende industrie in Nederland voor en na revisie, van euro-concurrenten en van niet-euroconcurrenten.

In de cijfers vóór revisie stegen de arbeidskosten per eenheid product in de Nederlandse verwerkende industrie in de periode 1997-2003 harder dan bij hun euroconcurrenten. Dit resulteerde in een cumulatieve verslechtering (vanaf 1996) van 13½% in 2003. Dit beeld is in de gereviseerde cijfers veel minder scherp aanwezig. Van de oorspronkelijke cumulatieve verslechtering in de periode 1997-2003 blijft volgens de nieuwe cijfers ongeveer 5¾% over. Er is dus nog altijd sprake van een verslechtering ten opzichte van euroconcurrenten, maar deze is minder geprononceerd.

²³ Zie NBTC, Toerisme in perspectief: ontwikkelingen met betrekking tot inkomend en binnenlands toerisme nader bekeken, mei 2006, www.nbtc.nl.

Figuur 3.7 Arbeidskosten per eenheid product voor de Nederlandse verwerkende industrie en de (euro)-concurrenten, 1996-2007

Ten opzichte van de niet-euroconcurrenten springen de verschillen in de cijfers vóór en na revisie minder in het oog. Dit komt met name door de grote invloed van de schommelingen van de dollarkoers op de relatieve arbeidskosten per eenheid product, die door de revisie niet is gewijzigd. Door de waardeinstijging van de dollar ten opzichte van de euro ontwikkelden de arbeidskosten per eenheid product zich in de jaren 1997 tot en met 2001 voor de Nederlandse industrie gunstig vergeleken met de concurrenten uit de niet-eurolanden. Echter, deze winst werd volledig ongedaan gemaakt door de waardedaling van de dollar in de jaren 2002-2004.

Sinds 2004 dalen de arbeidskosten per eenheid product in Nederland. In 2004 compenseerde de zeer sterke toename van de arbeidsproductiviteit de forse loonstijgingen. De bijzonder hoge toename van de arbeidsproductiviteit hangt samen met de eerste fase van conjunctuurherstel. Sinds vorig jaar nemen de loonkosten beduidend minder toe. Dit en volgend jaar zullen de arbeidskosten per eenheid product zich naar verwachting gunstig ontwikkelen. Ze lopen min of meer in de pas bij de rest van het eurogebied, maar stijgen aanzienlijk minder hard dan in de rest van de wereld. De loonstijgingen buiten het eurogebied zijn beduidend hoger vanwege de gunstigere economische situatie aldaar.

De relatief gematigde ontwikkeling van de arbeidskosten per eenheid product leiden in 2006 en 2007 nog niet tot een verbetering van de prijsconcurrentiepositie, maar de jarenlange verslechtering lijkt hierdoor wel te worden doorbroken. Loon- en arbeidsproductiviteitsstijgingen rekenen bedrijven meestal met enige vertraging door in de afzetprijzen. In de ramingsperiode is de doorwerking van de gematigder arbeidskostenontwikkeling nog te beperkt

Tabel 3.6 Arbeidskosten per eenheid product in de verwerkende industrie, in euro's, 2002-2007						
	2002	2003	2004	2005	2006	2007
	mutaties per jaar in %					
Nederland						
Loonvoet ^a	5,3	4,3	4,5	1,7	1½	2¼
Arbeidsproductiviteit	2,6	2,4	6,0	2,6	4½	3¾
Arbeidskosten per eenheid product	2,6	1,9	- 1,5	- 0,8	- 2¾	- 1½
Euroconcurrenten						
Loonvoet ^a	3,5	3,1	3,2	2,0	2¼	2½
Arbeidsproductiviteit	1,8	2,0	4,2	3,4	5½	4¼
Arbeidskosten per eenheid product	1,7	1,1	- 0,9	- 1,2	- 3	- 1¾
Niet-euroconcurrenten						
Loonvoet ^a	4,2	6,5	3,8	3,9	4	5
Arbeidsproductiviteit	5,2	5,8	6,5	3,6	4¾	4½
Effectieve wisselkoers euro	4,2	14,2	5,6	- 0,7	- ½	½
Arbeidskosten per eenheid product	- 4,9	- 11,8	- 7,7	1,0	- ¼	0
Alle concurrenten						
Loonvoet ^a	3,9	5,3	3,6	3,0	3¼	3¾
Arbeidsproductiviteit	3,5	3,8	5,4	3,5	5	4½
Effectieve wisselkoers gulden euro	2,2	7,5	3,0	- 0,4	- ¼	¼
Arbeidskosten per eenheid product	- 1,8	- 5,7	- 4,5	0,0	- 1½	- ¾
^a In nationale valuta.						

om tot een voordeel te leiden. Wisselkoersveranderingen hebben meer direct effect op de relatieve prijzen, maar in de projectie verandert de eurokoers ten opzichte van de dollar vrijwel niet, zodat wisselkoersbewegingen weinig effect hebben op de prijsconcurrentiepositie.

Invoer van goederen

De invoer van goederen vertoont altijd grote samenhang met de uitvoer. De uitvoer bestaat immers voor ongeveer de helft uit wederuitvoer. Daarnaast zijn ook voor de in Nederland geproduceerde uitvoer grondstoffen en halffabrikaten uit het buitenland nodig. Ook dit en komend jaar houdt de invoer gelijke tred met de uitvoer; in 2006 neemt de invoer naar verwachting met 7¾% toe, in 2007 met 7%.

De invoergroei van consumptiegoederen versnelt in de ramingsjaren door het herstel van de gezinsbestedingen. Doordat met name de consumptie van duurzame goederen aantrekt en deze goederen voor circa 80% worden ingevoerd, stijgt de invoergroei van consumptiegoederen van nog geen 1% in 2005 naar 5¼% in 2006. De invoer van grondstoffen en halffabrikaten vertoont in beide ramingsjaren een sterke toename door de opleving van de productiegroei.

Handelsbalans

Het overschot op de handelsbalans is in de afgelopen jaren voortdurend toegenomen: van 4,2% van het BBP in 1999 tot een recordhoogte van 7,7% in 2005. Sinds halverwege de jaren vijftig

is het overschot niet zo hoog geweest (zie figuur 3.8). De stijging van het handelsoverschot komt voor bijna de helft voor rekening van een groeiend overschot van chemische producten en voeding. Zonder deze producten zou het overschot in 2005 ruim 29 miljard euro lager zijn, en uitkomen op slechts 3 miljard euro. Wel dient te worden opgemerkt dat bij deze cijfers niet gecorrigeerd is voor intermediaire invoer van andere producten dan chemische producten en voeding. In 2005 groeide het uitvoervolume wat harder dan het invoervolume, maar dat werd enigszins gecompenseerd doordat de invoerprijzen wat harder stegen dan de uitvoerprijzen.

Figuur 3.8 Saldo handelsbalans, 1955-2007

Dit en volgend jaar zal het overschot op de handelsbalans zich waarschijnlijk stabiliseren. Vooral in 2006 is sprake van enig ruilverlies door de relatief sterke prijsstijging van invoer, waaronder olieproducten. Het invoervolume neemt dit jaar onder impuls van de toegenomen binnenlandse bestedingen naar verwachting wat sterker toe dan het uitvoervolume, zodat het uitvoersaldo dit jaar licht afneemt, tot 7½% van het BBP. Volgend jaar stabiliseert het saldo zich naar verwachting op dit niveau.

3.1.5 Productie en nationaal inkomen

De hiervoor beschreven ramingen van de diverse bestedingscategorieën resulteren in een BBP-groeiraming van 3¼% voor dit jaar en 3% voor volgend jaar, de hoogste groeicijfers tot nu toe in het huidige decennium. Voor beide ramingsjaren is het CPB wat optimistischer dan andere instellingen en de Consensus Forecasts, het gemiddelde van de verwachtingen van een tiental financiële instellingen. Dit geldt met name voor dit jaar. Een kader gaat in op de achtergronden van de ramingsverschillen. Een tweede kader analyseert de bronnen van de voorspelfouten van korte- en middellange-termijnramingen van het CPB.

Na de langdurige periode van hoogconjunctuur in de jaren 1994-2000, met een gemiddelde economische groei van 3,7% per jaar, viel de groei in de jaren daarna scherp terug. In de periode 2002-2003 was de groei vrijwel verdwenen en nam het BBP-volume gemiddeld nog maar met 0,2% per jaar toe. In de magere jaren 2002 en 2003 leverden de overheidsbestedingen verreweg de grootste bijdrage aan de BBP-groei (zie tabel 3.7). Het ging daarbij voornamelijk om extra uitgaven voor zorg, onderwijs en veiligheid. Zonder deze bestedingsimpuls zou de Nederlandse economie in die jaren zijn gekrompen. In de afgelopen twee jaar herstelde de economische groei zich, ondanks het wegvallen van de groeibijdrage vanuit de overheidsbestedingen. Dit groeierstel kan grotendeels op het conto van de toegenomen afzet van goederen en diensten in het buitenland worden geschreven, maar ook de hogere investeringen in woningen droegen eraan bij.

Tabel 3.7	Bijdragen aan de BBP-groei, 2002-2007^a					
	2002	2003	2004	2005	2006 ^b	2007
	bijdragen in %-punten					
Particuliere consumptie	0,1	0,2	0,2	0,4	- 3/4 (1/2)	1/2
Investerings in woningen	- 0,4	- 0,2	0,3	0,3	1/4	1/4
Bedrijfsinvesteringen	- 1,0	- 0,3	0,0	- 0,2	1/4	1/2
Overheidsbestedingen	1,0	0,8	- 0,2	0,1	2 (1/2)	1/2
Uitvoer	0,4	- 0,2	1,7	0,9	1 1/2	1 1/4
w.v. binnenslands geproduceerd	0,5	- 0,3	1,0	0,3	3/4	1/2
wederuitvoer	0,0	0,2	0,2	0,3	1/4	1/4
diensten en energie	- 0,1	- 0,1	0,5	0,3	1/2	1/2
Totaal (BBP-groei)	0,1	0,3	2,0	1,5	3 1/4	3

^a De finale en gecumuleerde intermediaire invoer zijn in mindering gebracht op de betreffende afzetcategorieën.
^b De cijfers tussen haakjes zijn gecorrigeerd voor de statistische vertekening als gevolg van de invoering van het nieuwe zorgstelsel.

In 2006 trekt de economische groei verder aan, met naar verwachting voor het eerst dit decennium een drie voor de komma. Het relatieve belang van de exportgroei voor de BBP-ontwikkeling is geringer dan in de afgelopen twee jaar. Kon de BBP-groei in 2004 nog voor bijna 90% worden toegeschreven aan de groei van de uitvoer, dit jaar dragen de binnenlandse en buitenlandse bestedingen ongeveer evenveel bij. Rekening houdend met de statistische vertekeningen als gevolg van de invoering van het nieuwe zorgstelsel leveren de particuliere consumptie, de totale investeringen en de overheidsbestedingen elk een groeibijdrage van 1/2%-punt. De bijdrage van de overheidsbestedingen kan vooral op het conto worden geschreven van de uitkeringen in natura, die voornamelijk bestaan uit zorguitgaven in het kader van de AWBZ en de ZVW.

Volgend jaar zijn de bijdragen aan de BBP-groei van de onderscheiden bestedings-categorieën naar verwachting vrijwel gelijk aan die in dit jaar. De bijdrage van de bedrijfsinvesteringen neemt iets toe, wat vooral samenhangt met de hogere investeringen in gebouwen en voorraden.

Ramingen van andere instellingen

Hoe verhoudt de CPB-raming van de BBP-groei zich tot die van andere instellingen? Vergeleken met de meest recente, gepubliceerde projecties van de Europese Commissie (EC), de OESO, De Nederlandsche Bank (DNB) en Consensus Forecasts is het CPB wat optimistischer over de economische groei in 2006 en 2007. Ten aanzien van het onderliggende internationale economische beeld bestaat een redelijke mate van consensus, al zijn de Europese Commissie en De Nederlandsche Bank iets minder optimistisch over de ontwikkeling van de wereldhandel dan het CPB. De ramingsverschillen tussen CPB, EC, OESO en DNB hangen vooral samen met andere ramingen van de binnenlandse bestedingen, met name de particuliere consumptie en de overheidsbestedingen.

De meest recente raming van Consensus Forecasts, het gemiddelde van de verwachtingen van een tiental financiële instellingen, dateert van augustus. In die maandelijkse raming heeft men, net als in deze Macro Economische Verkenning, rekening kunnen houden met de recente CBS-informatie over het tweede kwartaal. Hierdoor liggen de groeiramingen voor dit jaar van Consensus Forecasts en het CPB het dichtst bij elkaar.

	BBP		Relevante wereldhandel		Particuliere consumptie ^a		Publicatiemaand
	2006	2007	2006	2007	2006	2007	
	%						
Europese Commissie	2,6	2,6	7,3	5,7	1,3	1,5	mei 2006
OESO	2,4	2,8	8,3	7,7	0,8	1,2	juni 2006
DNB	2,5	2,7	7,1	5,0	1,4	1,5	juni 2006
Consensus Forecasts	2,8	2,8			2,8	2,3	augustus 2006
CPB	3¼	3	7¼	6¾	2	2	september 2006

^a Gecorrigeerd voor de financieringsverschuivingen als gevolg van de invoering van het nieuwe zorgstelsel in 2006.

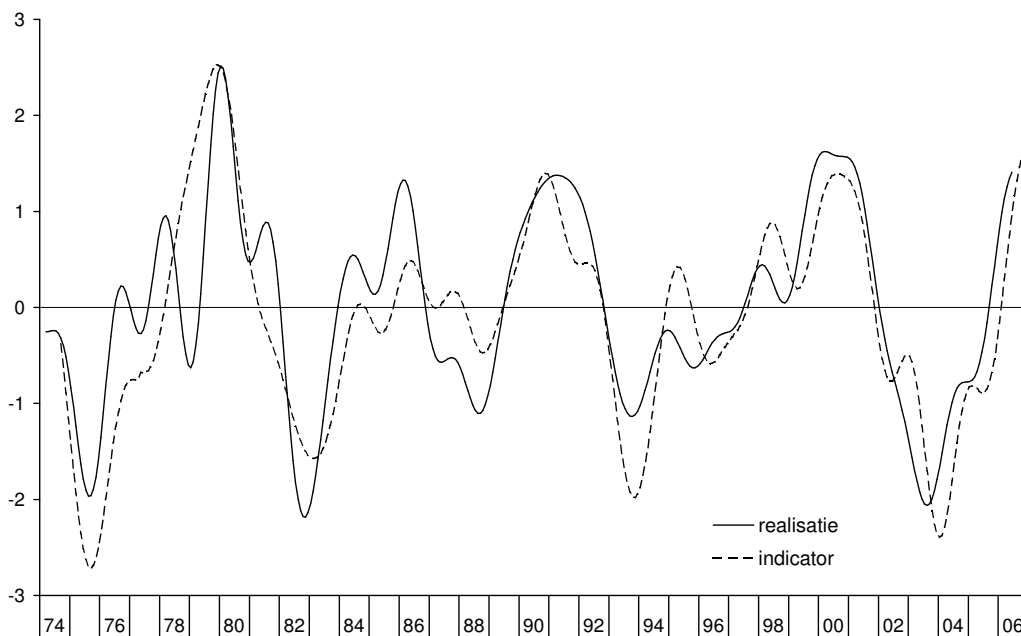
De onderlinge vergelijkbaarheid van de groeiramingen van de diverse instellingen wordt belemmerd doordat de berekeningen daarvoor op verschillende momenten worden afgesloten. De informatie waarover kan worden beschikt bij het maken van de ramingen is zodoende niet identiek. Een latere afsluitingsdatum betekent dat gebruik kan worden gemaakt van recentere, al dan niet voorlopige, kwartaal- of maandgegevens over bijvoorbeeld BBP, consumptie, uitvoer of inflatie. Daarnaast speelt mee dat in de Macro Economische Verkenning rekening is gehouden met de beleidsvoornemens van het kabinet, wat voor de ramingen van de andere instituten niet het geval is. De extra overheidsbestedingen en lastenverlichting in de Miljoenennota vormen ook een deel van de verklaring voor de wat hogere groeiramingen van het CPB.

Na de bescheiden krimp van het BBP-volume in het tweede kwartaal van 2003 liep de BBP-groei (vergeleken met de overeenkomstige periode in het voorgaande jaar) in de zes daaropvolgende kwartalen telkens verder op. Volgens de voorlopige cijfers van het CBS kwam hieraan het eerste kwartaal van 2005 echter abrupt een einde. Gedurende het verdere verloop van 2005 trok de groei weer aan, zodat voor het gehele jaar voorlopig een groeicijfer van 1,5% in de boeken staat. Met uitzondering van het eerste kwartaal in 2005 beweegt de BBP-groei zich in 2004 en 2005 tamelijk stabiel rond de 2% op jaarbasis. Het voorlopige groeicijfer van 2,9% in het eerste kwartaal van 2006 lijkt op het eerste gezicht te duiden op een groeiversnelling. Indien er echter rekening mee wordt gehouden dat het eerste kwartaal twee werkdagen meer telde dan een jaar eerder, met een opwaarts effect van circa ¾%-punt, is van een dergelijke

groeiversnelling geen sprake. De eerste cijfers van het CBS duiden op een BBP-groei van 2,4% in het tweede kwartaal, dat juist een werkdag minder telde dan het overeenkomstige kwartaal in 2005. Gecorrigeerd voor werkdagen is dan juist wel sprake van een groeiversnelling. Dit wordt vooral zichtbaar in de voor werkdag- en seizoeneffecten gecorrigeerde kwartaal-op-kwartaalgroei van het BBP-volume, die stijgt van 0,3% in het eerste kwartaal naar 1,0% in het tweede kwartaal, het hoogste groeicijfer in ruim twee jaar.

Het geschetste verloop komt goed overeen met het beeld dat uit de CPB-conjunctuurindicator naar voren komt. Na een oplopende lijn gedurende 2004 vlakt de indicator in 2005 af, om daarna weer scherp op te lopen (zie figuur 3.9). Het verloop van de CPB-conjunctuurindicator ondersteunt de verwachting dat het economisch herstel zich de komende kwartalen voortzet. Het zijn vooral positieve ontwikkelingen bij het consumentenvertrouwen (koopbereidheid), het producentenvertrouwen in de detailhandel en de *leading indicator* voor Europa die hieraan ten grondslag liggen.

Figuur 3.9 CPB-conjunctuurindicator 1974-2006^a

^a Deze indicator geeft de verhouding aan tussen het actuele en trendmatige niveau van het BBP-volume. Een opgaande (neergaande) lijn geeft aan dat de groei hoger (lager) ligt dan de trendmatige groei, die bepaald is met een zogenoemd Christiano-Fitzgerald (CF) filter.

Onzekerheid in CPB-ramingen: een uitsplitsing in determinanten

Een economische raming schetst een toekomstbeeld van de economie en is zodoende per definitie onzeker. Het CPB maakt deze onzekerheid inzichtelijk door jaarlijks zijn ramingen te vergelijken met de realisaties.^a De ramingen komen tot stand met behulp van een model. Verschillende componenten van dit model dragen bij aan de onzekerheid van de ramingen. Voor deze componenten is een gevoeligheidsanalyse uitgevoerd met behulp van stochastische simulaties.² De identificatie van de belangrijkste bronnen van onzekerheid kan bijdragen aan prioritering voor toekomstig onderzoek. Er kunnen vijf bronnen van onzekerheid worden onderscheiden: onzekerheid in voorlopige realisatiecijfers van het CBS, exogene variabelen, modelparameters, residuen en in de zogenoemde 'expert opinion'. De eerste bron is gerelateerd aan de onzekerheid in de voorlopige data uit de Nationale rekeningen. Voordat het CBS de definitieve cijfers over een kalenderjaar publiceert, neemt het CPB de voorlopige cijfers reeds op als uitgangspunt van zijn raming. De tweede bron van onzekerheid, de exogene variabelen, beschrijven het onzekere toekomstbeeld van economische variabelen buiten het model, zoals de wereldhandel en de olieprijs. De derde bron, de modelparameters, zijn veelal geschat over het verleden, waardoor zij onzeker zijn bij toepassing voor de toekomst. De residuen en de 'expert opinion' betreffen modelaanpassingen als correctie voor modelmisspecificatie of onvoorziene voorvallen, zoals een natuurramp. Vanwege het lastig te kwantificeren karakter blijft deze laatste bron in onderstaande analyse buiten beschouwing. De onzekerheid in de modelparameters en in de residuen worden in de tabel samengenomen onder de noemer modelonzekerheid.

Het aandeel van de verschillende bronnen van onzekerheid in de voorspelfout, de afwijking tussen raming en realisatie, wordt gemeten aan de hand van hun aandeel in de totale variantie van deze fout. De variantie is een maat voor de spreiding van de voorspelfout. Onderstaande tabel laat zien dat voor de meeste korte-termijnramingen de onzekerheid in de exogene variabelen de belangrijkste bron van onzekerheid is. In het geval van exportprijzen en het uitvoervolume heeft deze bron van onzekerheid een aandeel van 93% en 88% in de totale variantie. Binnen de exogenen blijken vooral de buitenlandexogenen bepalend voor het grote aandeel in de totale onzekerheid. De onzekerheid in de voorlopige data vormen de tweede belangrijke bron van onzekerheid, met name bij de investeringen en de werkgelegenheid. Het aandeel van de modelonzekerheid binnen de raming van de werkgelegenheid is eveneens groot. Modelonzekerheid speelt daarnaast een belangrijke rol in de korte-termijnraming van de particuliere consumptie en het contractloon. Voor de middellange termijn neemt het aandeel van de onzekerheid in voorlopige data in de totale onzekerheid af en voert de onzekerheid in de exogene variabelen nog meer de boventoon. De resultaten geven aan dat de onzekerheid in CPB-ramingen zouden kunnen profiteren van nauwkeurigere ramingen van de exogene variabelen en een betere aansluiting van de voorlopige op de definitieve CBS-cijfers. Modelverbeteringen zijn eveneens relevant. Helaas geldt voor ieder van deze verbeteringen het adagium 'Gemakkelijker gezegd dan gedaan'.

Aandeel van de bronnen van onzekerheid in de variantie van voorspelfouten, in procenten

	Voorlopige data		Exogene variabelen		Modelonzekerheid	
	Jaar 1	Jaar 4	Jaar 1	Jaar 4	Jaar 1	Jaar 4
BBP (% , volume)	24	7	67	84	9	9
Particuliere consumptie (% , volume)	24	8	36	56	40	36
Investeringen (% , volume)	68	21	13	41	20	38
Goederenuitvoer (% , volume)	10	3	88	93	2	4
Werkgelegenheid (% , arb. jaren)	52	4	6	75	42	21
Consumentenprijsindex (%)	39	10	37	53	24	37
Goederenuitvoer prijs (%)	6	2	93	92	1	5
Contractloon (%)	29	12	20	37	51	51

^a Zie H.C. Kranendonk en J.P. Verbruggen, Trefzekerheid van korte-termijnramingen van het CPB voor de jaren 1971-2004; inclusief vergelijking met negen andere instanties, CPB Document 106, 2006.

^b Zie D. Lanser, Investigating uncertainty in macroeconomic forecasts by stochastic simulation, binnenkort te publiceren.

Tabel 3.8 bevat voor een aantal kerngrootheden de halfjaarcijfers ten opzichte van de overeenkomstige periode in het voorafgaande jaar die behoren bij de voorlopige cijfers voor 2005 van het CBS en de centrale projectie voor de ramingsjaren. In de raming ligt besloten dat de economische groei dit en komend jaar een tamelijk vlak patroon vertoont. De groeibijdragen van de investeringen in woningen en de overheidsbestedingen nemen na de eerste helft van dit jaar geleidelijk af. Voor bijna alle bestedingscategorieën is de groeibijdrage in de eerste helft van dit jaar relatief hoog, wat vooral een echo-effect is van de tegenvallende ontwikkeling in de eerste helft van vorig jaar. Uit de voorlopige CBS-cijfers over 2005 volgt dat het conjuncturele herstel van de binnenlandse bestedingen in de tweede helft van vorig jaar reeds intrad. Zoals gebruikelijk reageert de werkgelegenheid wat vertraagd op de productieontwikkeling. De hoogste werkgelegenheids groei gedurende de ramingsperiode wordt vermoedelijk in de tweede helft van 2006 gerealiseerd, terwijl de BBP-groei in de eerste helft de top bereikt.

Tabel 3.8	Volumeontwikkeling van bestedingen, productie en werkgelegenheid in jaren en halve jaren, 2005-2007 ^a									
	2005	2006	2007	2005		2006		2007		
				I	II	I	II	I	II	
	mutaties in %									
Particuliere consumptie	¾	- 1¼	2	0	1½	- 1	- 1½	2	2	
Particuliere consumptie gecorrigeerd ^b		2				2¼	1¾			
Investeringen in woningen	5¼	5½	4	3¾	6¾	6	4¾	4½	3¾	
Overige bedrijfsinvesteringen	3¼	5¾	4¾	1¾	4½	4½	7	7¾	1½	
Uitvoer van goederen, excl. energie	6¾	7¾	7½	8¼	5½	9	6¾	7¼	8	
w.v. binnenslands geproduceerd	2	4¼	3½	2¾	1	5½	3	4	3¼	
wederuitvoer	12½	11¾	11½	14½	10½	13	10¾	10¾	12½	
Overheidsbestedingen	½	8¼	2	- ¼	1¼	9¾	6½	1¾	2½	
Overheidsbestedingen gecorrigeerd ^b		2¼				3¾	½			
Invoer van goederen	6	7¾	7	7	5	9	6½	7	7¼	
Bruto binnenlands product (BBP)	1½	3¼	3	1	2	3¼	3	3	3	
Werkzame beroepsbevolking	0	2	1¾	- ¼	¼	1¾	2¼	2	1¾	

^a Gecorrigeerd voor werkdageffecten, ten opzichte van overeenkomstige periode in voorafgaand jaar.
^b Gecorrigeerd voor de statistische vertekening als gevolg van de invoering van het nieuwe zorgstelsel.

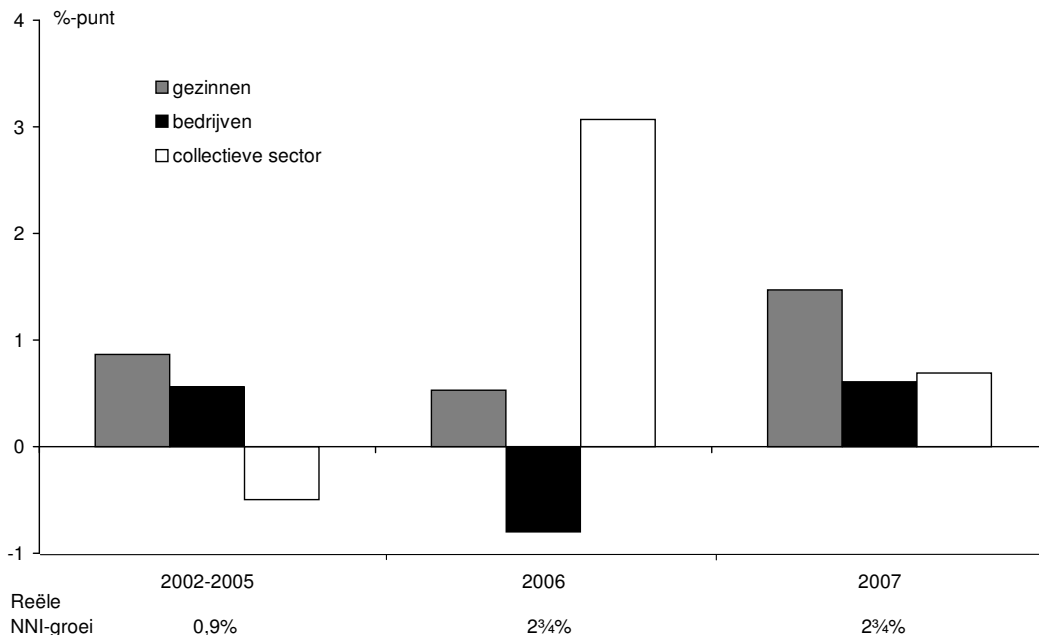
De groei van het BBP kan worden onderverdeeld naar sectoren. In beide ramingsjaren groeit het productievolume in de marktsector wat sneller dan het BBP-volume, terwijl de productie in alle overige sectoren (delfstoffenwinning, onroerend goed, zorg en overheid) juist minder stijgt dan de totale BBP-groei. De productiegroei in de delfstoffenwinning wordt in beide jaren gedrukt, doordat de invoer van aardgas naar verwachting toeneemt om te voorkomen dat het Groningenveld te snel wordt leeggepompt.

De volumeontwikkeling van het netto nationaal inkomen (NNI), ook wel de nationale koek genoemd, komt dit en volgend jaar naar verwachting uit op 2¾% en blijft daarmee in beide jaren iets achter bij de BBP-groei. De voornaamste oorzaak daarvan is gelegen in de verslechtering van de externe ruilvoet, die de groei van de nationale koek per definitie neerwaarts beïnvloedt.

De toename van het reëel netto nationaal inkomen valt, onder een aantal veronderstellingen, toe te rekenen aan gezinnen, bedrijven en de collectieve sector. Het inkomen van gezinnen bestaat in deze analyse niet alleen uit het beschikbare loon- en uitkeringsinkomen, maar omvat ook de uitgaven van de overheid waarvan gezinnen rechtstreeks profiteren. Deze zogenoemde individualiserende overheidsconsumptie betreft met name de uitgaven voor zorg en onderwijs. De toename van het beschikbaar inkomen van een sector biedt ruimte voor het doen van uitgaven (consumptie en investeringen), maar kan ook worden gebruikt voor schuldreductie of vermogenstoename.²⁴

In de afgelopen vier jaar bedroeg de reële groei van het NNI gemiddeld 0,9% per jaar. In die periode zagen vooral gezinnen en bedrijven hun reële inkomen toenemen. Bij gezinnen werd dit voornamelijk veroorzaakt door de sterk gestegen zorguitgaven die worden toegerekend aan gezinnen. Het inkomen van bedrijven nam in die periode eveneens toe, wat spooft met een licht dalend verloop van de arbeidsinkomensquote. De collectieve sector leverde in, wat tot uiting kwam in een sterke stijging van het EMU-tekort.

Figuur 3.10 Verdeling netto nationaal inkomen, 2002-2007

²⁴ Voor een korte toelichting op de hier gehanteerde methode, zie *Centraal Economisch Plan 2006*, blz. 92.

In 2006 profiteert vooral de overheid van de groei van de nationale koek, wat tot uiting komt in de forse verbetering van het EMU-saldo. Het bedrijfsleven moet wat inleveren, wat spoort met de voorziene stijging van de arbeidsinkomensquote. Volgend jaar verbetert vermoedelijk de inkomenspositie van alle geledingen. Gezinnen profiteren waarschijnlijk het meest, door de combinatie van groeiende werkgelegenheid en koopkracht.

3.2 Prijzen en winsten

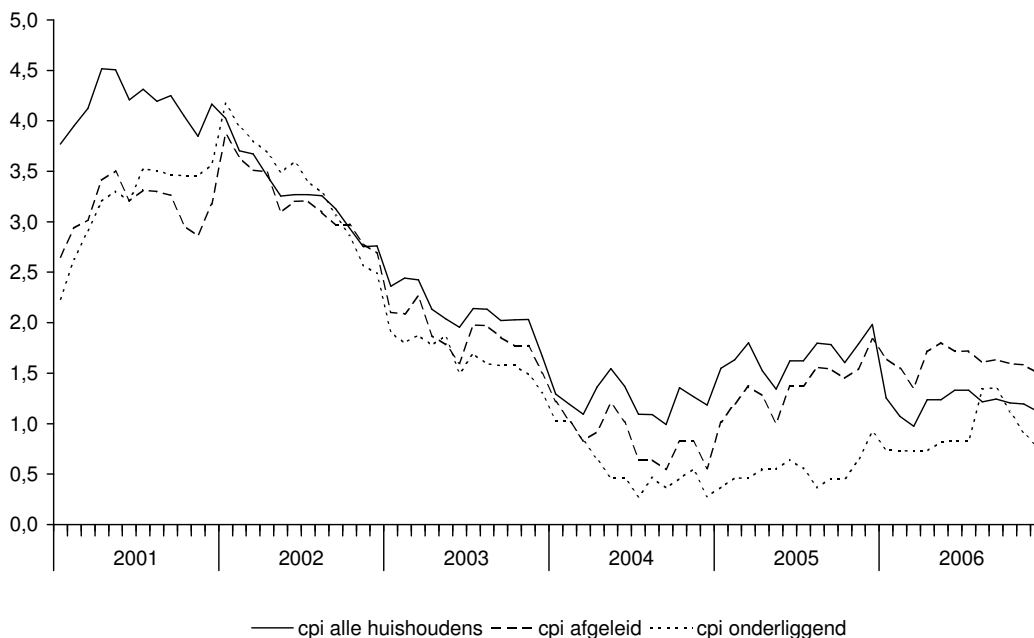
De inflatie, die naar verwachting dit jaar 1¼% en komend jaar 1½% bedraagt, wordt opgestuwd door prijsstijgingen voor energie en overige grondstoffen en gedrukt door enkele overheidsmaatregelen. De onderliggende inflatie trekt in de raming aan van 0,5% vorig jaar naar 1¼% volgend jaar. Doordat recente kostenstijgingen niet onmiddellijk noch volledig in de afzetprijzen kunnen worden doorberekend, neemt de winstgevendheid van bedrijven dit jaar wat af. De doorberekening vindt deels volgend jaar plaats, waardoor de bruto marges en de winstgevendheid dan weer oplopen.

3.2.1 Inflatie

De inflatie, gemeten als mutatie van de consumentenprijsindex (CPI) voor alle huishoudens, wordt voor 2006 geraamd op 1¼% en voor 2007 op 1½%. De raming voor dit jaar is nagenoeg gelijk aan de gemiddelde realisatie (1,2%) gedurende de maanden januari tot en met juli.

Hoewel de inflatie komend jaar enigszins oploopt, blijft deze in het licht van de aantrekkende conjunctuur nog steeds gematigd.

Figuur 3.11 Consumentenprijsindex (2000=100), mutaties per jaar in %, 2001-2006

De hogere prijzen voor invoer van energie, grondstoffen en finale goederen leveren dit jaar een bijdrage aan de inflatie van 1½%-punt. De stijging van de olieprijs werkt ook door in de gasprijs, die een bijdrage aan de inflatie heeft van ¾%-punt. De brutomarge staat dit jaar onder druk, omdat de sterke stijging van de prijzen voor energie en grondstoffen met enige vertraging wordt doorberekend in de afzetprijzen voor de consument.

Overheidsmaatregelen, waaronder de verhoging van de kinderopvangtoeslag en de afschaffing van de onroerend-zaakbelasting (OZB) voor gebruikers en van het lesgeld voor 16- en 17-jarigen, hebben dit jaar een effect op de inflatie van –0,6%-punt. Deze maatregelen werken niet door in de consumentenprijs zoals gebruikt in de Nationale rekeningen. Dit verklaart voor een belangrijk deel het verschil in ontwikkeling tussen de consumentenprijsindex (1¼%) en de consumentenprijs (2¼%).

De bijdrage van grondstoffen, energie en finale invoer aan de inflatie neemt volgend jaar naar verwachting af tot ½% en die van de gasprijzen tot ¼%. De afschaffing van de heffing voor milieukwaliteit elektriciteitsproductie (MEP-heffing) van 52 euro per huishouden²⁵ en de verdere verhoging van de kinderopvangtoeslag hebben in 2007 samen een effect op de inflatie van –0,2%-punt. De huurstijging zal bij de voorgenomen aanpassing van het huurbeleid volgend jaar enigszins aantrekken (zie kader). De bijdrage van de arbeidskosten per eenheid product neemt volgend jaar in bescheiden mate toe. De stijging van de loonvoet trekt namelijk aan, terwijl de arbeidsproductiviteitsgroei in de raming enigszins afneemt. De brutomarge, die afgelopen jaren onder druk stond door de stijging van de prijzen voor energie en grondstoffen

Tabel 3.9 Stijging consumptieprijs naar onderdelen, 2004-2007

	2004	2005	2006	2007
	bijdragen in %-punten			
Invoer	0,2	1,1	1½	½
Indirecte belastingen en niet-marktsector	0,8	1,3	1	½
Arbeidskosten	– 0,2	0,0	0	¼
Brutomargeverbetering ^a	– 0,1	– 0,8	– ½	½
Totaal: consumptieprijs	0,8	1,6	2¼	2
	in %			
Inflatie (CPI alle huishoudens)	1,2	1,7	1¼	1½
Afgeleide inflatie ^b	0,9	1,4	1¾	1½
Onderliggende inflatie ^c	0,6	0,5	1	1¼
Geharmoniseerde inflatie (HICP)	1,4	1,5	1¾	1¼
^a	Inclusief afschrijvingen en rente.			
^b	Exclusief het effect van veranderingen in de tarieven van indirecte en consumptiegebonden belastingen.			
^c	Afgeleide inflatie exclusief aardappelen, groente, fruit, energie, autobrandstoffen, overheidsdiensten en uitgaven gedaan door Nederlanders in het buitenland.			

²⁵ Huishoudens ontvangen dit jaar 52 euro ter compensatie van de MEP-heffing; de heffing wordt volgend jaar formeel afgeschaft. De afschaffing werkt volgend jaar door in de inflatie.

en de stagnerende groei van de particuliere consumptie, zal volgend jaar naar verwachting enigszins herstellen.

De afgeleide inflatie, die geschoond is voor veranderingen in de tarieven van indirecte en consumptiegebonden belastingen, ligt dit jaar $\frac{1}{2}\%$ -punt boven de inflatie. De afschaffing van de OZB voor gebruikers en de verlaging van de accijns op sterke drank werken namelijk niet door in de afgeleide inflatie. Ook volgend jaar ligt de afgeleide inflatie iets hoger dan de inflatie, maar dit is niet zichtbaar in de afgeronde cijfers. De afschaffing van de MEP-heffing werkt niet door in de afgeleide inflatie.

De geharmoniseerde inflatie (HICP) wordt voor dit jaar geraamd op $1\frac{3}{4}\%$ en voor volgend jaar op $1\frac{1}{4}\%$. De geharmoniseerde inflatie ligt dit jaar ruim boven de inflatie (CPI), doordat de afschaffing van de OZB voor gebruikers niet doorwerkt in de Europese index. Volgend jaar ligt de inflatie volgens de Europese maatstaf iets lager dan volgens de Nederlandse maatstaf, omdat

Het nieuwe huurprijsbeleid

De overheid reguleert voor bijna alle huurwoningen, 95% van het totaal, de hoogte van de huur. Elke huurwoning in het gereguleerde segment kent een maximale huur die gebaseerd is op het aantal punten volgens het woningwaarderingssysteem (WWS). Daarnaast stelt de overheid jaarlijks vast in welke mate de huur^a per 1 juli mag stijgen. Tot halverwege vorig jaar was de huurstijging gekoppeld aan de gemiddelde inflatie over de afgelopen vijf kalenderjaren.

Vanaf 1 juli 2005 zijn de toegestane huurverhogingen gekoppeld aan de inflatie in het afgelopen kalenderjaar. Omdat de inflatie voortdurend is afgenomen, betekende deze beleidswijziging een lagere huurverhoging in de periode 1 juli 2005 tot 1 juli 2006 dan met het oude beleid het geval geweest zou zijn. Voor dit tijdvak wordt de stijging van de huurprijs in de gereguleerde sector op gemiddeld 1,8% geschat. Naar verwachting neemt de huurprijs per 1 juli 2006 met 2,6% toe. De sterkere stijging heeft enerzijds de hogere inflatie in 2005 als oorzaak, anderzijds wordt een hogere opslag door de overheid toegestaan.

Per 1 januari 2007 staat een wezenlijker verandering van het huurbeleid gepland. Om de prijs/kwaliteitverhouding van de huurwoningen te verbeteren moet de WOZ-waarde een belangrijke rol krijgen in de bepaling van de huren. De aanzienlijke stijging van de huizenprijzen in de afgelopen tien jaar, in combinatie met de daarbij vergeleken achtergebleven huurverhogingen hebben een sterke afname van de prijs/kwaliteitverhouding in de huursector teweeg gebracht. In de eerste fase van het moderniseringsbeleid worden in het WWS de onderdelen woonvorm, woonomgeving en hinderlijke situaties vervangen door een waardering op basis van de WOZ-waarde. In het nieuwe stelsel bepaalt de WOZ-waarde gemiddeld voor zo'n 20% de maximale huurprijs. Voorts worden op grond van de WOZ-waarde de huurwoningen ingedeeld in een gereguleerd, geliberaliseerd en overgangssegment. Landelijk zal circa 75% van de huurwoningen tot het gereguleerde deel blijven behoren en wordt het systeem van maximale huurstijging en maximale huur gecontinueerd. Het overgangsgebied omvat circa 20% van de huurwoningen. Op termijn zullen de huren in dit segment worden vrij gelaten op voorwaarde dat de woningmarkt ontspannen is. Voor de huren in 2007 betekent het nieuwe huurbeleid naar verwachting dat deze in het gereguleerde gebied gemiddeld 2,5% zullen stijgen en in het overgangsgebied 3,5%, wat neerkomt op een gemiddelde huurprijsstijging van 2,7%.

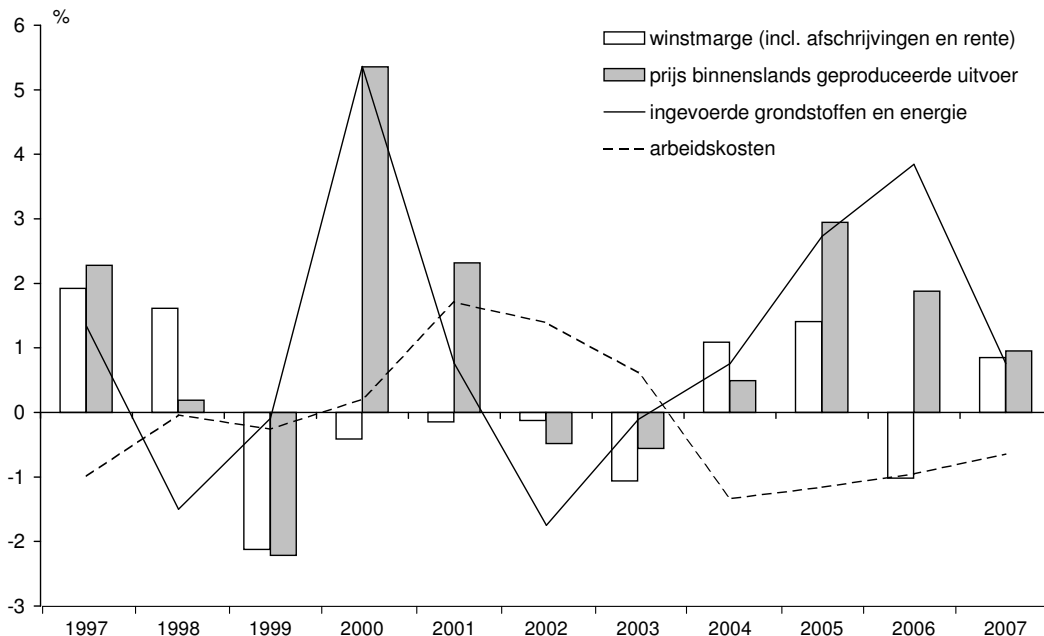
^a Lang niet alle huurders betalen de maximale huur, zeker niet bij de woningcorporaties. De overheid geeft daarom de maximaal toegestane verhoging aan van drie soorten huren: de geldende huur van zittende huurders, de maximale huur van de woningen en de huursom van de woningcorporaties.

de huurstijging in de CPI ook wordt toegerekend aan huiseigenaren en in de HICP niet. In beide jaren blijft de prijsstijging in Nederland naar verwachting onder het gemiddelde van de EMU-landen.

3.2.2 Uitvoerprijs en ruilverval

De prijs van de binnenslands geproduceerde uitvoer (ongerekend energie) neemt dit jaar naar verwachting met 2% toe. Gestegen energiekosten, als gevolg van de hogere aardolieprijs, zijn net als vorig jaar een belangrijke oorzaak van de prijsstijging. Ook andere ingevoerde grondstoffen en halffabrikaten worden in de projectie duurder, mede door de aanhoudend grote vraag naar grondstoffen door de sterk groeiende Chinese economie. Dat de prijzen van binnenslands geproduceerde uitvoer in de projectie dit jaar niet in sterkere mate stijgen, wordt veroorzaakt door de neerwaartse invloed van de ontwikkeling van de arbeidskosten per eenheid product en van het verslechteren van de winstmarges.

Figuur 3.12 Bijdragen aan de prijsontwikkeling van de binnenslands geproduceerde uitvoer, 1997-2007

Hoewel in de afgelopen twee jaar de winstmarge op de buitenlandse afzet van in Nederland geproduceerde fabrikaten verbeterde, is het verloop in de periode 1997-2007 in het algemeen minder gunstig. Waren het niet de arbeidskosten, dan waren het wel de kosten van grondstoffen en energie die de winstmarge van exporteurs onder druk zetten. Voor volgend jaar wordt weer een bescheiden verbetering van de winstmarge verwacht, omdat producenten met enige vertraging de gestegen energiekosten en grondstofprijzen kunnen doorberekenen in hun afzetprijzen. Deze energiekosten en grondstofprijzen oefenen dan naar verwachting een minder sterke opwaartse druk uit op de afzetprijzen, door een afkoeling van de internationale conjunctuur en de uitbreiding van de olieproductiecapaciteit. De arbeidskosten per eenheid

product blijven in de projectie een drukkende invloed uitoefenen, zodat de prijs van binnenslands geproduceerde uitvoer, ondanks de verbetering van de winstmarge, komend jaar minder toeneemt dan dit jaar.

De prijzen van wederuitvoerproducten stijgen in het algemeen minder dan die van de binnenslands geproduceerde uitvoer. Naar verwachting is dat ook dit en volgend jaar het geval. Dit komt doordat de wederuitvoer voor een groot deel bestaat uit elektronica en ICT-producten. De relatief grotere technologische vooruitgang bij deze producten oefent een drukkende invloed uit op de betreffende prijzen. In de projectie nemen de prijzen voor de totale uitvoer van goederen (binnenslands geproduceerde goederen en wederuitvoer) dit jaar met 1% toe, terwijl zij volgend jaar met ½% toenemen.

Tabel 3.10 Aspecten prijzen buitenlandse handel in goederen, exclusief energie, 2003-2007					
	2003	2004	2005	2006	2007
	bijdragen in %-punten				
Invoer grondstoffen en halffabrikaten	- 0,4	0,1	0,4	1½	¼
Energiekosten	0,2	0,7	2,3	2½	½
Arbeidskosten	0,6	- 1,3	- 1,2	- 1	- ¾
Brutomargeverbetering ^a	- 1,1	1,1	1,4	- 1	¾
Totaal: prijs binnenslands geproduceerde uitvoer	- 0,6	0,5	2,9	2	1
	mutaties per jaar in %				
Prijs wederuitvoer	- 4,0	- 1,6	- 1,8	¼	- ¼
Uitvoerprijs	- 2,1	- 0,5	0,6	1	½
Invoerprijs	- 2,6	- 1,1	- 0,6	1¼	¼
Ruilvoet	0,5	0,6	1,2	- ¼	0
Concurrentenprijs	- 4,9	0,3	1,7	1¼	1

^a Inclusief afschrijvingen en rente.

Dit jaar verslechtert naar verwachting de ruilvoet van fabrikaten in bescheiden mate. Op de korte termijn is de ruilvoetontwikkeling vaak het spiegelbeeld van de ontwikkeling van de prijsconcurrentiepositie van Nederlandse exporteurs, maar dit jaar ligt dat iets anders. Sterk fluctuerende wisselkoersen en prijzen van ingevoerde grondstoffen (aardolie), die vertraagd doorwerken in de uitvoerprijzen, compliceren de analyse van de ruilvoet. De afgelopen vijf jaar zorgden achtereenvolgens de verslechterende prijsconcurrentiepositie en de sterke waardeinstijging van de euro voor een verbetering van de ruilvoet. Dit jaar is er in de projectie nauwelijks sprake van een appreciatie van de euro en zijn de prijzen van ingevoerde grondstoffen sterk gestegen. De duurdere grondstoffen kunnen door Nederlandse exporteurs dit jaar maar gedeeltelijk worden doorberekend. Dit jaar wordt vanwege contractuele verplichtingen en uit concurrentieoverwegingen ingeteerd op de winstmarge. In feite reflecteert deze ruilvoetverslechtering een gebrek aan marktmacht in plaats van een verbetering van de

prijsconcurrentiepositie. Volgend jaar komen de duurdere grondstoffen voor en deel wel tot uiting in de uitvoerprijzen van fabrikaten en blijft de ruilvoet in de projectie gelijk.

3.2.3 Winstgevendheid

Hoewel het verschil niet groot is, liggen de winsten van bedrijven dit jaar naar verwachting wat lager dan vorig jaar. De winstgevendheid staat vooral onder druk door de ontwikkeling van de externe ruilvoet. De stijgende prijzen voor olie en andere grondstoffen kunnen vanwege contracten met prijsafspraken en uit concurrentieoverwegingen niet onmiddellijk worden doorberekend in de afzetprijzen. Mede daardoor neemt ondanks het drukkende effect van de ontwikkeling van de arbeidskosten per eenheid product de arbeidsinkomensquote dit jaar met 1¼%-punt toe. Volgend jaar is het opwaartse effect van de ruilvoet minder groot. De verwachting is dat mede door het drukkende effect van de ontwikkeling van de binnenlandse afzetprijs de arbeidsinkomensquote terugvalt tot 79¼%, waardoor de winst van productie in Nederland volgend jaar ¾%-punt hoger ligt dan dit jaar.

Tabel 3.11 Determinanten van de arbeidsinkomensquote marktsector, 2003-2007

	2003	2004	2005	2006	2007
	mutaties per jaar in %-punt				
Arbeidsinkomensquote	80,3	80,1	79,0	80¼	79¼
Idem, mutatie	- 0,1	- 0,2	- 1,1	1¼	- ¾
Bijdrage arbeidskosten per eenheid product	1,7	- 0,7	- 1,5	- ½	0
w.v. bijdrage loonvoet	3,6	3,1	1,0	1	2
bijdrage arbeidsproductiviteit ^a	- 1,8	- 3,8	- 2,5	- 1¾	- 2
bijdrage binnenlandse afzetprijs ^b	- 1,9	0,0	- 0,1	¾	- 1
bijdrage externe ruilvoet	0,1	0,5	0,4	1	¼

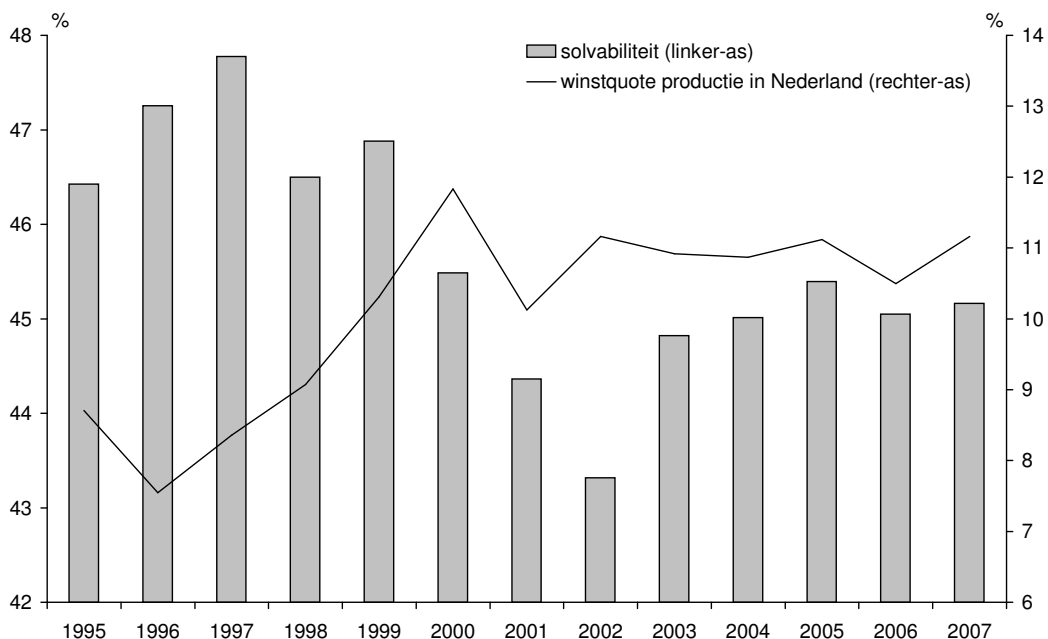
^a Netto toegevoegde waarde per arbeidsjaar.
^b Ongerekend indirecte belastingen en subsidies.

Als maatstaf voor de winstgevendheid van de productie in Nederland is de bruikbaarheid van de kapitaalinkomensquote (het complement van de arbeidsinkomensquote) beperkt, aangezien daarbij geen rekening wordt gehouden met de netto rentelasten en de winstbelasting. Correctie voor de netto rentelasten is gecompliceerd, omdat deze lasten voor bedrijven tegelijkertijd bijdragen aan de winst van banken, die eveneens tot de marktsector worden gerekend. Om die reden wordt eerst een kapitaalinkomensquote exclusief banken en verzekeringswezen berekend (zie tabel 3.12). Aangezien de winstontwikkeling van banken en het verzekeringswezen een ander verloop kan hebben dan die van andere sectoren van de marktsector, kan ook de ontwikkeling van deze gecorrigeerde quote wat afwijken.

Ondanks de stijgende rente daalt de rentelastenquote in de projectie dit en volgend jaar. Dit komt voor een deel doordat bedrijven in de afgelopen jaren de schuldenlast hebben teruggebracht. Rentestijgingen werken bovendien met vertraging door in de rentelasten van

bedrijven, omdat veel leningen met een vast rentepercentage voor meerdere jaren worden afgesloten. Ruim 60% van de leningen aan publieke en private vennootschappen heeft een looptijd van meer dan vijf jaar. Ten slotte speelt een rol dat de rentelastenquote die in tabel 3.12 wordt gepresenteerd, gecorrigeerd wordt voor de vergoeding van de aan bedrijven geleverde bankdiensten (FISIM).²⁶ In de projectie neemt deze vergoeding dit jaar en volgend jaar toe, vooral doordat de leningen van bedrijven bij banken en de uitstaande deposito's naar verwachting zullen stijgen.

Figuur 3.13 Solvabiliteit en winstgevendheid van productie in Nederland, 1995 - 2007

De belastingquote neemt in vergelijking met vorig jaar naar verwachting dit jaar met 1%-punt af. Dit komt door de hoge quote van vorig jaar, die voor een deel te verklaren is uit strategisch gedrag van bedrijven, het zogenaamde bankieren via de belastingdienst. In 2005 is teveel vennootschapsbelasting afgedragen als gevolg van de in dat jaar tot 5% verhoogde heffingsrente. Doordat de heffingsrente intussen is verlaagd, is de verwachting dat dit teveel ontvangen belastinggeld wordt terugbetaald. Voor dit en volgend jaar wordt daarom een negatief echo-effect verwacht (zie paragraaf 5.2.2).

Voor de rentabiliteit van het eigen vermogen van bedrijven zijn naast de productie in Nederland ook de resultaten in het buitenland belangrijk. Vorig jaar is er relatief veel dividend ontvangen door Nederlandse niet-financiële vennootschappen (zie figuur 3.14). In het

²⁶ Sinds de revisie van de Nationale rekeningen is de behandeling van deze vergoeding voor geleverde bankdiensten veranderd. Zie CBS, *Nationale rekeningen 2004 - revisie 2001, 2005*.

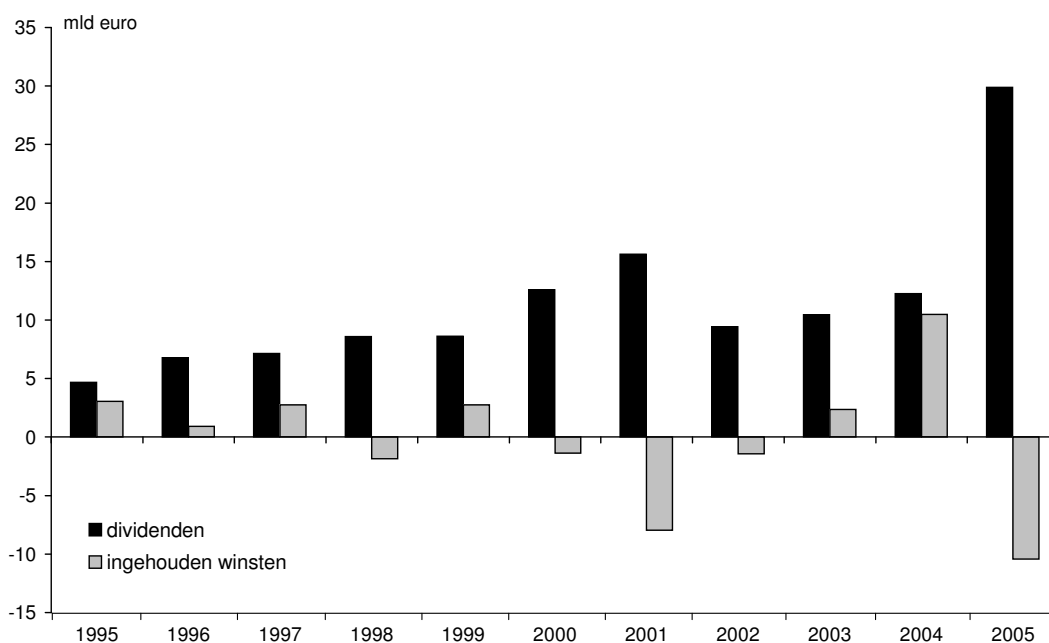
Tabel 3.12 Aspecten winstgevendheid en vermogensverhoudingen, 2003-2007

	2003	2004	2005	2006	2007
	%				
Kapitaalinkomensquote marktsector	19,7	19,9	21,0	19¾	20¾
Idem, gecorrigeerd ^a	17,6	17,6	18,5	17	17½
Netto rentelastenquote	3,5	3,4	3,4	3	2½
Belastingquote	3,3	3,6	4,6	3½	3¾
Winstquote (van productie in Nederland)	10,9	10,9	11,1	10½	11¼
Rentabiliteit eigen vermogen	8,5	10,8	9,9	9½	8¼
Solvabiliteit	44,8	45,0	45,4	45	45¼
Lange rente	4,1	4,1	3,4	4	4¼
Korte rente	2,3	2,1	2,2	3	3½

^a Exclusief banken en verzekeringswezen, inclusief winstdeling van beleggingsresultaten op collectieve pensioenregelingen.

algemeen tonen de ontvangen dividenden een stijgende trend, maar vorig jaar waren de dividendbetalingen bijna twee keer zo groot als in het topjaar 2001. Dit kan verschillende oorzaken hebben. Het kan zijn dat ondernemingen weinig investeringsmogelijkheden zien en dus minder investeringen hoeven te financieren uit ingehouden winsten. Soms wordt ook een superdividend uitgekeerd, waarbij de dividendbetalingen voor een aantal jaren worden verrekend. Mogelijk spelen beleidsmaatregelen van de overheid hierbij ook een rol. In de projectie wordt verwacht dat de dividenden uit het buitenland ondanks de beter draaiende internationale economie, terugkeren naar een lager niveau. Voor volgend jaar wordt in het kielzog van de licht terugvallende wereldhandel een verdere daling verwacht. Daarom neemt de rentabiliteit volgend jaar af tot 8¼%.

Figuur 3.14 Ontvangen dividenden en ingehouden winsten van niet-financiële vennootschappen, 1995-2005

In de raming ligt besloten dat de solvabiliteit dit en volgend jaar wat lager zal liggen dan in 2005. Bedrijven hebben vooral in 2003 en 2004 de schuldenlast teruggedrongen. Sinds vorig jaar zijn er tekenen dat de bedrijven de schulden weer laten oplopen. Het aantal door monetaire financiële instellingen verstrekte leningen neemt toe en die trend zet dit jaar door. Verwacht wordt dat ook volgend jaar de schulden van bedrijven blijven toenemen, hoewel het tempo daalt door de minder gunstige economische vooruitzichten. Aan de activakant hebben bedrijven het vorige jaar kunnen profiteren van positieve herwaarderings-effecten. De beurskoersen namen fors toe, terwijl ook de dollar in december vorig jaar hoger lag dan een jaar eerder. In de ramingsjaren zijn deze herwaarderingscomponenten vermoedelijk minder positief en neemt de solvabiliteit vergeleken met vorig jaar iets af, tot 45% dit jaar en 45¼% volgend jaar.

4 Arbeid en inkomen

4.1 Arbeidsmarkt

Door de gematigde loonstijging in reeds afgesloten cao's neemt de gemiddelde contractloonstijging in de marktsector weinig toe, namelijk van 1¼% in 2006 tot 2% in 2007. Door snel toenemende krapte op de arbeidsmarkt zullen de contractloonstijgingen in de nog af te sluiten cao's naar verwachting hoger zijn. De loonvoet in de marktsector stijgt in de raming met 1¼% dit jaar en 2½% volgend jaar. De werkgelegenheid in arbeidsjaren, die de afgelopen vier jaar is gekrompen, neemt dit en komend jaar weer toe, met ruim 1½% per jaar. In combinatie met een gematigde groei van het arbeidsaanbod resulteert dit in een sterke daling van het werkloosheidspercentage tot circa 4½% in 2007.

4.1.1 Loonvoet

De contractloonmutatie in de marktsector trekt naar verwachting aan van 0,8% in 2005 naar 1¼% in 2006 en 2% in 2007. Hiermee ligt de contractloonstijging iets boven de inflatie, die wordt geraamd op 1¼% dit jaar en 1½% volgend jaar. De in rap tempo dalende werkloosheid stuwt de contractloonstijging in toenemende mate op. Hier tegenover staat een afnemend effect van de arbeidsproductiviteitsgroei, die sinds het sterke conjuncturele herstel in 2004 daalt naar een meer structureel niveau. De voorziene contractloonstijging in 2007 is gematigd in het licht van de hoge productiviteitsgroei en de toenemende krapte op de arbeidsmarkt.

	2004	2005	2005 gecorr. ^a	2006	2006 gecorr. ^a	2007
	mutaties per jaar in %					
Contractloon (inclusief overloop)	1,5	0,8	0,8	1¼	1¼	2
Incidenteel	1,3	0,9	1,2	- 1	- ¾	¾
Brutoloon	2,8	1,7	2,0	¾	1¼	2¾
Sociale lasten werkgevers	1,1	- 0,4	- 0,4	½	½	0
Loonvoet marktsector	3,9	1,3	1,6	1¼	1¼	2½
Effect loonkostensubsidies	- 0,3	0,3	0,3	0	0	0
Loonvoet inclusief loonkostensubsidies	3,6	1,6	1,9	1½	1¼	2½

^a Gecorrigeerd voor de effecten van de invoering van de wet Verlenging Loondoorbetalingsverplichting bij Ziekte (VLZ).

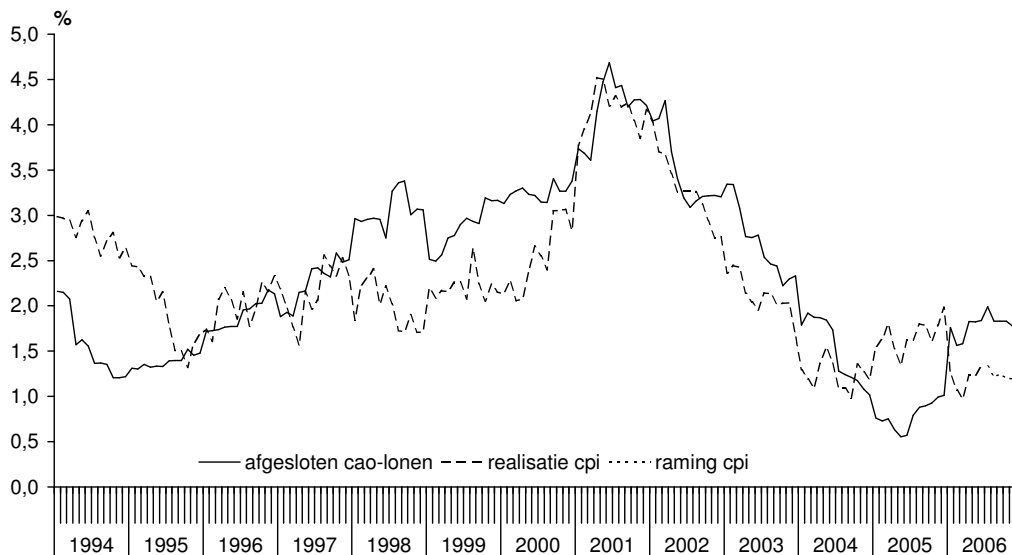
De voorziene versnelling van de contractloonmutatie is nog niet zichtbaar in de reeds afgesloten cao's voor de marktsector. Voor 80% van de werknemers is inmiddels een cao voor geheel 2006 afgesloten en voor 30% voor geheel 2007. De gemiddelde contractloonstijging bedraagt op jaarbasis 1¼% voor dit jaar en 1½% voor volgend jaar.²⁷ De verwachting is dat door de

²⁷ De vermelde contractloonstijging voor volgend jaar is exclusief één cao, voor 25 000 werknemers, waarin een gegarandeerde winstdeling wordt omgezet in een voorwaardelijke winstdeling. De omzetting resulteert in een contractloonstijging van -10%. Dit cijfer is niet representatief voor de nog af te sluiten cao's.

toenemende krapte op de arbeidsmarkt de contractloonstijging in de nog af te sluiten cao's op niveaubasis zal oplopen van 2% dit jaar tot 2½ à 3% volgend jaar.

Het beeld dat de contractloonstijging tussen dit jaar en volgend jaar nauwelijks versnelt is vertekend door statistische effecten. Van de contractloonstijging dit jaar is ongeveer 0,4%-punt toe te schrijven aan de introductie van werkgeversbijdragen voor levensloop en voor de nominale premie van de zorgverzekering ZVW. Deze werkgeversbijdragen compenseren veelal een versobering van de eerdere bijdrage van de werkgever aan VUT/prepensioen en particuliere ziektekosten. Deze versoberingen slaan niet neer in de contractloonmutatie, maar in de sociale lasten voor werkgevers (prepensioen) en in de incidentele loonontwikkeling (particuliere ziektekosten).

Figuur 4.1 Contractloonmutatie marktsector en inflatie, in %, 1994-2006

De contractloonstijging bij de overheid, die vorig jaar duidelijk achterbleef, zal dit jaar de contractloonstijging in de marktsector overtreffen. Dit blijkt uit de reeds afgesloten cao's. De contractloonstijging bij de overheid valt mede hoog uit door de omzetting van werkgeversbijdragen voor prepensioen en particuliere ziektekosten in werkgeversbijdragen voor levensloop en de nieuwe zorgverzekering.

De sociale lasten voor werkgevers nemen dit jaar af door een daling van de wettelijke premies voor arbeidsongeschiktheid. Deze daling staat los van de invoering van de WIA. De incidentele loonstijging is volgend jaar naar verwachting positief, zowel door een verdere stijging van het opleidingsniveau van de beroepsbevolking als door loondrift vanwege de toenemende krapte op de arbeidsmarkt.

De intergenerationale herverdeling van de doorsneepremie

In Nederland betaalt iedere deelnemer binnen eenzelfde pensioenfonds een gelijke pensioenpremie. Deze premie wordt de doorsneepremie genoemd. Tegelijkertijd kent ons collectieve pensioenstelsel een tijdsevenredige pensioenopbouw. Dat betekent dat alle deelnemers elk jaar een gelijk percentage van de pensioengrondslag opbouwen als toekomstige uitkering. De kostprijs van de opbouw neemt echter toe met de leeftijd van de deelnemer, aangezien de periode waarover de ingelegde premies kunnen renderen steeds korter wordt. De combinatie van een doorsneepremie met een tijdsevenredige opbouw maakt dat jongere deelnemers meer premie betalen dan zij als pensioenrecht krijgen; voor oudere deelnemers geldt precies het omgekeerde.

De herverdeling uit hoofde van de doorsneepremie kan leiden tot economische gedragsreacties, bijvoorbeeld op het terrein van de arbeidsmarkt. De doorsneepremie impliceert namelijk dat jongeren worden geconfronteerd met een verkapte belasting op hun arbeidsinkomen, terwijl ouderen daarop een subsidie ontvangen. Via deze weg kan de doorsneepremie ouderen stimuleren om langer door te werken. Hoewel het pensioenbewustzijn van jongeren in de regel veel lager is dan van ouderen, is het tevens denkbaar dat het arbeidsaanbod van jongeren wordt ontmoedigd.

Om een idee te geven van de omvang van de herverdeling van jong naar oud, vergelijken we de doorsneepremie met een actuariel faire premie waarbij elke deelnemer jaarlijks een bedrag betaalt dat gelijk is aan de contante waarde van het in dat jaar opgebouwde pensioenrecht. Dat betekent dat de actuariel faire premie verschilt per leeftijd en zowel kostendekkend is op fondsniveau als op individueel niveau. De doorsneepremie is uitsluitend kostendekkend op fondsniveau. Aangenomen wordt dat de pensioenopbouw geschiedt volgens een middelloonstelsel waarbij het pensioenfonds zijn deelnemers een welvaartsvast pensioen garandeert. Verder worden de premiebetalingen volledig toegerekend aan de werknemer. Deze aanname impliceert dat het werkgeversdeel van de pensioenpremie wordt afgewenteld op de werknemer. Conform de recente vergrijzingsstudie van het CPB, *Ageing and the sustainability of Dutch public finances*, is de structurele reële loonstijging gesteld op 1,7% en het verwachte reële portefeuillerendement van het pensioenfonds op 3%. De overige uitgangspunten in de berekening, zoals de bevolkingssamenstelling en de leeftijdsafhankelijke sterftekansen, looninkomens en arbeidsparticipatie, zijn gebaseerd op het jaar 2006.

Doorsneepremie en actuariel faire premie naar leeftijd (% premiegrondslag)

De figuur laat het verloop zien van de doorsneepremie en de actuariel faire premie over alle premiebetalende leeftijden, uitgedrukt als percentage van de premiegrondslag. De premiegrondslag is gedefinieerd als het bruto loon minus de franchise, het bedrag waarover geen pensioen wordt opgebouwd. Een 20-jarige toetreders betaalt bij deelname aan een pensioencontract met een doorsneepremie een 7%-punt hogere premie dan actuariel fair. Dit komt overeen met een impliciete subsidie aan ouderen van 25% van de premie-inleg. Een 64-jarige deelnemer betaalt daarentegen een pensioenpremie die 10%-punt lager is dan kostendekkend, wat neerkomt op een subsidie van 36% van zijn premie-inleg. Het omslagpunt ligt rond de leeftijd van 44 jaar.

De mutatie van de loonvoet in de marktsector wordt voor dit jaar geraamd op 1¼%, nagenoeg even veel als vorig jaar (1,3%). De betrekkelijk geringe loonvoetmutatie dit en vorig jaar is mede te danken aan de verlenging van de loondoorbetalingsverplichting bij ziekte (VLZ). Deze maatregel heeft in beide jaren een opwaarts effect op het aantal (gezonde plus zieke) werknemers en daarmee een neerwaarts effect op de loonsom per werknemer. De loonvoet in de marktsector stijgt komend jaar naar verwachting met 2½%.

4.1.2 Werkgelegenheid

Na een aantal jaren van krimp neemt de werkgelegenheid sinds het eerste kwartaal van 2006 weer toe (tabel 4.2). De arbeidsmarktindicatoren wijzen op een verder aantrekken van de arbeidsmarkt. Het aantal uitzenduren en vacatures blijft stijgen, terwijl het aantal faillissementen en ontslagaanvragen gestaag daalt. De terughoudendheid van werkgevers om mensen in dienst te nemen, tijdelijk en op den duur ook vast, lijkt voorbij. De toename van de werkgelegenheid in het eerste kwartaal met 47 000 arbeidsjaren overtreft dan ook ruimschoots de toename van het aantal uitzenduren, die overeenkomt met ongeveer 7000 arbeidsjaren.²⁸

	2004				2005				2006	
	I	II	III	IV	I	II	III	IV	I	II
	niveau	jaarmutaties ^a								
Arbeidsvolume ^b	5637	- 122	- 115	- 75	- 66	- 59	- 30	- 2	47	51
Vacatures ^c	121	11	28	26	33	18	44	37	31	56
Uitzenduren ^d	47	1	5	11	10	11	10	11	12	
Ontslagaanvragen ^e	23	1	0	- 1	- 3	- 2	- 3	- 8		
Faillissementen ^f	1418	- 170	- 1	- 70	- 44	- 15	- 79	- 49	- 163	- 154

^a Ten opzichte van het overeenkomstige kwartaal in het voorgaande jaar.
^b In duizenden, arbeidsjaren van werknemers.
^c In duizenden, inclusief vacatures bij overheid (ultimo cijfers).
^d In miljoenen.
^e In duizenden, ontslagaanvragen ingediend bij de CWI's.
^f In eenheden, uitgezonderd eenmansbedrijven.

Als gevolg van de gunstige economische ontwikkeling neemt naar verwachting de totale werkgelegenheid in arbeidsjaren in 2006 met 1¾% en in 2007 met 1½% toe (tabel 4.3). Voor het eerst in jaren draagt de marktsector in belangrijke mate bij aan de groei van de werkgelegenheid. De stijgende vraag naar goederen en diensten en de gematigde loonkostenontwikkeling van de afgelopen jaren spelen hierbij een grote rol. Bovendien zal een deel van de toegenomen winsten worden aangewend voor extra investeringen zodat de arbeidsvraag verder zal aantrekken. De concurrentie tussen werkgevers om gekwalificeerd personeel zal naar verwachting toenemen (zie eind paragraaf 4.1.3). Ook het aantal

²⁸ Een arbeidsjaar bevat iets meer dan 1700 gewerkte uren, zie tabel A.7.

zelfstandigen zal blijven groeien, maar in mindere mate dan in het jaar 2005. De gunstige economische ontwikkelingen hebben zeker een positief effect op de resultaten van zelfstandigen, maar door de goede arbeidsmarktperspectieven in de marktsector (van potentiële nieuwe zelfstandigen) zal de groei van het aantal zelfstandigen beperkt blijven.²⁹

	2005	2002	2003	2004	2005	2005 ^a	2006	2006 ^a	2007
	niveaus in dzd	mutaties per jaar in %							
Loontrekkers bedrijven	4831	- 0,6	- 1,8	- 1,9	- 0,7	- 1,0	2	1½	1¾
marktsector ^b	3978	- 1,8	- 2,9	- 2,8	- 1,0	- 1,3	1¾	1½	1½
zorg	785	6,6	4,8	3,1	1,0	0,7	2¼	2	2¾
Zelfstandigen	806	- 1,1	0,2	2,0	2,5		2		1½
Overheid	796	2,9	2,0	- 1,7	- 0,8	- 1,1	- ¼	- ½	1
Totaal	6433	- 0,3	- 1,1	- 1,4	- 0,3	- 0,6	1¾	1¼	1½

^a Gecorrigeerd voor de statistische vertekening als gevolg van de invoering van de Wet Verlenging Loondoorbetalingverplichting bij Ziekte (VLZ).

^b Exclusief delfstoffenwinning en verhuur van en handel in onroerend goed.

De werkgelegenheid in de zorgsector zal de komende jaren verder groeien. De vergrijzing en de toenemende vraag naar zorg (die ook zonder vergrijzing zou optreden) liggen hieraan ten grondslag. Net als in voorgaande jaren krimpt dit jaar de werkgelegenheid bij de overheid, maar in 2007 zal naar verwachting sprake zijn van een groei. Bij de overheid is sprake van een gedifferentieerd beeld: de werkgelegenheid bij defensie blijft achter door bezuinigingen, terwijl bij onderwijs en openbaar bestuur juist sprake zal zijn van groei door intensiveringen. Vooral bij onderwijs zullen de intensiveringen nog vorm krijgen, zodat een deel van het effect op de arbeidsmarkt pas in 2007 optreedt.

4.1.3 Arbeidsaanbod, werkloosheid en vacatures

Naar verwachting neemt de beroepsbevolking in 2006 toe met 50 000 personen, ofwel ¾% van de huidige beroepsbevolking (tabel 4.4). In 2007 loopt de toename op tot 75 000 personen, ofwel 1% van de beroepsbevolking. De toename van de beroepsbevolking heeft verschillende oorzaken, die voor een deel tegen elkaar in werken.

²⁹ Zie *Kleinschalig Ondernemen 2006*, Structuur en Ontwikkeling van het Nederlandse MKB, EIM Onderzoek voor Bedrijf en Beleid, Zoetermeer, juni 2006.

Tabel 4.4		Decompositie toename arbeidsaanbod en beroepsbevolking, 2006-2007^{a,b}	
		2006	2007
		mutaties in dzd personen	
Trend		25	15
w.v. demografie		- 30	- 40
participatie		55	55
Beleid		30	30
Effect VLZ		20	0
Structureel arbeidsaanbod		70	45
Conjunctuureffect		- 10	35
Totaal arbeidsaanbod		60	80
Correctie ^a		- 10	- 10
Totaal beroepsbevolking		50	75

^a Arbeidsaanbod is de som van werkzame personen met een arbeidsduur van minstens 12 uur per week en de werkloze beroepsbevolking. Beroepsbevolking is volgens CBS-definitie. Het verschil bestaat onder andere uit werkenden buiten de leeftijdsgrenzen 15-64 en grenspendel.

^b Door afronding kan het totaal afwijken van de som van de componenten.

De trendmatige groei van de beroepsbevolking neemt geleidelijk af. De demografische ontwikkelingen, waaronder de stijgende gemiddelde leeftijd van de beroepsbevolking, hebben een negatief effect op het arbeidsaanbod. In 2007 leidt het demografische effect tot een afname van ongeveer 40 000 personen. De vervangingsvraag, welke ontstaat doordat werkenden een baan verlaten, zal de komende jaren dan ook relatief hoog zijn en kan leiden tot extra vacatures (zie einde paragraaf).³⁰ Verder is voor het eerst sinds 1960 weer sprake van een duidelijke emigratie, waarbij emigranten vaak in de leeftijdsgroepen zitten met een hoge arbeidsparticipatie (zie kader). Het negatieve effect van de demografie zal de komende jaren echter ruimschoots worden gecompenseerd door de positieve effecten van de stijgende participatie. Ten eerste zal de participatie van 55- tot 65-jarigen, net als afgelopen jaren, toenemen.³¹ Ten tweede zal de participatie van vrouwen stijgen door de vervanging van oudere generaties met een lage participatiegraad door jongere generaties met een hogere participatiegraad.

³⁰ ROA, 2005, De arbeidsmarkt naar opleiding en beroep tot 2010, ROA-R-2005/9, Maastricht. Merk verder op dat veel personen van de babyboomgeneratie de komende jaren met pensioen zullen gaan.

³¹ Zie kader *Centraal Economisch Plan 2005*, blz. 116, voor de trendmatige stijging van het arbeidsaanbod van ouderen.

Economische effecten van emigratie

De economische effecten van immigratie hebben de afgelopen jaren veel aandacht gekregen. Naast immigratie heeft de Nederlandse maatschappij ook te maken met emigratie. Sinds 2003 is per saldo sprake van een vertrekoverschot, dat in 2005 uit ongeveer 27 000 personen van voornamelijk autochtone afkomst bestaat.

Vrije arbeidsmigratie leidt tot een optimale allocatie van de productiefactor arbeid. Zowel werknemers als werkgevers kunnen vrij naar de best beschikbare tegenpartij zoeken en de resulterende invulling van de banen leidt tot de hoogst mogelijke productie. Vrij verkeer van werknemers leidt internationaal gezien tot een hogere welvaart en kan ook voor Nederland tot een hogere welvaart leiden. Een welvaartsstaat met herverdeling via belastingen, sociale verzekeringen en subsidies op onderwijs beïnvloedt echter de economische effecten van immigratie en emigratie. In het geval van laag opgeleide immigranten kan het effect negatief zijn, omdat ze over de levensloop mogelijk meer ontvangen dan bijdragen. In het geval van hoog opgeleide immigranten kan het effect juist positief zijn.^a

Emigratie en immigratie van autochtonen in 2005 naar leeftijd, per 1000 van de betreffende bevolking

Bij emigratie spelen dezelfde overwegingen van kosten en baten over de levensloop een rol. Recent onderzoek wijst uit dat autochtone emigranten waarschijnlijk kostbaar zijn voor de maatschappij. Ten eerste zijn deze emigranten relatief vaak tussen de 20 en 40 jaar oud (zie figuur, cijfers voor eerdere jaren leveren vergelijkbare resultaten op).^b De jaren waarin de emigranten substantieel zouden hebben bijgedragen aan de Nederlandse economie gaan dus verloren. Daarnaast zijn autochtonen die overwegen te emigreren, relatief vaak hoog opgeleid.^c De Nederlandse economie loopt dus ook nog een deel van de opbrengsten uit de (maatschappelijke) investeringen in onderwijs mis.

Emigratie is een natuurlijk gevolg van vrij verkeer van werknemers, wat op zichzelf economische voordelen oplevert. Een gastvrij immigratiebeleid voor met name hoogopgeleiden biedt tegenwicht (Zie CPB Document 124). Een andere beleidsoptie is dat studenten een groter aandeel van de kosten van hoger onderwijs op zich nemen. Gezien de relatief geringe omvang van arbeidsmigratie is coördinatie van hoger onderwijs op Europees niveau om deze reden echter minder wenselijk.^d

^a Zie bijvoorbeeld figuur 4.4 in H. Roodenburg, R. Euwals en H. ter Rele, *Immigration and the Dutch economy*, CPB Speciale Publicatie 47, 2003, Den Haag.

^b H. Nicolaas, Nederland: van immigratie- naar emigratieland? *Bevolkingstrends*, 2e kwartaal 2006, CBS, Voorburg.

^c H. van Dalen en K. Henkens, When the quality of a nation triggers emigration, Tinbergen Instituut DP No. 2006-026/1, 2006.

^d CPB en CHEPS, *Higher education reform: getting the incentives right*, CPB Bijzondere Publicatie 29, 2001; L. Thissen en S. Ederveen, Higher education: time for coordination on a European level? CPB Discussion Paper 68, 2006, Den Haag.

Verschillende reeds ingevoerde beleidsmaatregelen dragen bij aan de toename van het arbeidsaanbod met naar verwachting 30 000 personen in zowel 2006 als 2007. Voorbeelden hiervan zijn de herkeuringen in de WAO en de afschaffing van de vervolgitkering WW in combinatie met de aanscherping van de sollicitatieplicht. Ook de lage instroom in de nieuwe arbeidsongeschiktheidsregelingen heeft een positief effect op het arbeidsaanbod, maar dit effect is gering omdat personen die in het verleden gedeeltelijk arbeidsongeschikt waren en minstens 12 uur per week werkten of naar werk zochten al tot het arbeidsaanbod behoorden. Verder gaat van de omzetting van VUT naar prepensioen, mogelijk versneld door de Wet aanpassing fiscale behandeling VUT/prepensioen en introductie levensloopregeling (VPL), een stimulans uit op het arbeidsaanbod van ouderen.³² De verlenging van de loondoorbetalingsverplichting bij ziekte (wet VLZ) van één naar twee jaar die is ingevoerd in 2005, leidt in 2006 nog tot een extra arbeidsaanbod van ongeveer 20 000 personen. Het effect is statistisch van aard.

De conjunctuur zal naar verwachting een positief effect hebben op de groei van het arbeidsaanbod. In 2006 treedt nog een licht negatief effect op doordat het arbeidsaanbod vertraagd reageert op de relatief lage economische groei in 2005. In 2007 zal het effect van de conjunctuur naar verwachting omslaan naar een duidelijk positief effect. De kansen op de arbeidsmarkt stijgen weer en bovenop de structurele toename van het arbeidsaanbod zal dit potentiële toetreders aanmoedigen de arbeidsmarkt te betreden.

Tabel 4.5	Vraag en aanbod op de arbeidsmarkt, 2003-2007								
	2005	2003	2004	2005	2005 gecorr. ^a	2006	2006 gecorr. ^a	2007	
	niveaus in dzd	mutaties per jaar in %							
Werkgelegenheid									
Arbeidsjaren	6433	- 1,1	- 1,4	- 0,3	- 0,6	1¾	1¼	1½	
Werkzame personen	8208	- 0,5	- 0,9	0,0	- 0,2	2	1¾	2	
Werkzame beroepsbev.	6918	- 0,5	- 1,2	0,0	- 0,3	2	1½	1¾	
Beroepsbevolking	7401	0,9	0,0	0,0	- 0,2	¾	½	1	
	niveaus in dzd								
Werkloze beroepsbevolking		399	479	483		400		345	
Werkloosheids- en bijstands- uitkeringen									
Personen		644	694	691		615		565	
Uitkeringsjaren		609	660	662		590		535	
	niveaus in % van de beroepsbevolking								
Werkloze beroepsbevolking		5,4	6,5	6,5		5½		4½	

^a Deze cijfers zijn gecorrigeerd voor de effecten van de invoering van de wet Verlenging Loondoorbetalingsverplichting bij Ziekte (VLZ).

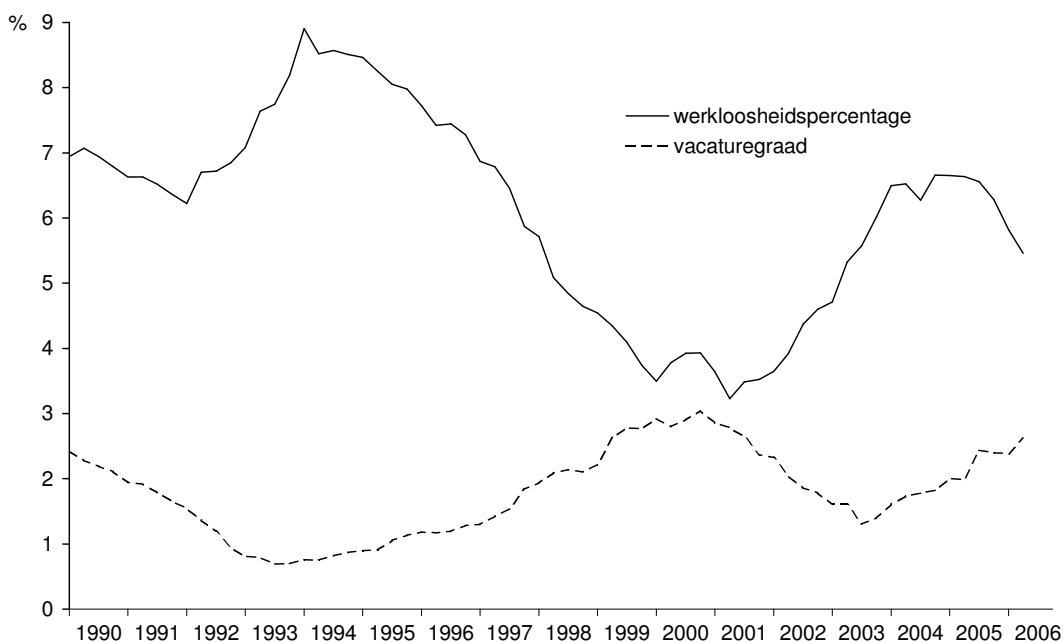
³² Dit effect komt bovenop de trendmatige stijging van de participatie van 55- tot 65-jarigen, zie vorige alinea.

In de jaren 2006 en 2007 neemt de werkgelegenheid in arbeidsjaren en in personen toe (tabel 4.5). De toename van de werkgelegenheid in arbeidsjaren zal circa 1¼% zijn in 2006 en 1½% in 2007. De werkgelegenheid in personen neemt iets sterker toe dan de werkgelegenheid in arbeidsjaren, wat betekent dat de mate van deeltijd verder stijgt. De mate van deeltijd stijgt omdat bedrijfstakken met relatief veel deeltijders, zoals de zorg, groeien en omdat de participatie van vrouwen stijgt. Behalve een verlies van potentiële arbeidsuren en daarmee een lager dan mogelijke benutting van de productiefactor arbeid betekent deeltijd ook een mogelijk verlies door een lagere productiviteit per gewerkt uur door lagere investeringen in menselijke kapitaal (zie kader).

De werkloosheid, die sinds medio 2005 afneemt, zal naar verwachting verder dalen door de hoge economische groei en het aantrekken van de werkgelegenheid. In 2006 zal de werkloosheid met circa 80 000 personen dalen en in 2007 met circa 55 000. De werkloosheid komt daarmee uit op 345 000 personen in 2007, ofwel 4½% van de beroepsbevolking. De werkloosheid van 2007 zal daarmee naar verwachting lager zijn dan de geschatte partiële evengewichtswerkloosheid (zie figuur 1.2). Het aantal personen met een werkloosheids- of bijstandsuitkering loopt eveneens terug, met 75 000 personen in 2006 en 50 000 personen in 2007.

De ontwikkelingen van het werkloosheidspercentage en de vacaturegraad geven aan dat er sprake is van een omslag op de arbeidsmarkt (figuur 4.2). De werkloosheid daalt immers sinds medio 2005, terwijl de vacaturegraad al sinds medio 2003 oploopt. De zogenoemde UV-curve

Figuur 4.2 Werkloosheidspercentage en vacaturegraad, 1990-I t/m 2006-I

Meer uren werken per week voorkomt verlies van menselijk kapitaal

Verhoging van de arbeidsparticipatie van vrouwen is inzet van het kabinetsbeleid. Het gaat dan niet alleen om de beslissing om te gaan werken, maar ook om het aantal gewerkte uren. Ook FNV-voorzitter Agnes Jongerius opperde onlangs dat de maatschappij een "moreel appèl" op vrouwen in kleine banen moet doen om langer te werken.^a Meer werken is wenselijk omdat alle potentiële arbeidskrachten nodig zijn om de economische gevolgen van de vergrijzing het hoofd te bieden.

Deeltijdbanen kunnen echter niet alleen tot lagere productie op jaarbasis leiden door het verlies van potentiële arbeidsuren, maar ook door een lagere arbeidsproductiviteit per gewerkt uur. Dit laatste vertaalt zich in een lager uurloon. Uit onderstaande tabel blijkt dat werknemers met een kleine deeltijd baan gemiddeld 9% (tweede kolom) en werknemers met een grote deeltijd baan gemiddeld 5% (derde kolom) minder per uur verdienen dan werknemers met een voltijd baan (meer dan 32 uur per week) met hetzelfde opleidingsniveau

Uurloonverschillen van vrouwen met deeltijd banen ten opzichte van vrouwen met voltijd banen, 2002^a

Opleidingsklasse	Uren per week	
	Tussen 0 en 12 uur	Tussen 12 en 32 uur
	in %	
Basisopleiding	- 0,4	- 1,7
MAVO/LBO	- 7,0	- 3,6
HAVO/VWO/MBO	- 14,9	- 6,1
HBO	- 17,0	- 9,0
WO	^b	- 5,4

^a Uitkomsten op basis van een log-lineaire regressieanalyse waarbij gecorrigeerd is voor persoons-, bedrijfs- en functiekenmerken.

Behalve voor werknemers met een basisopleiding is het verschil significant op 5% significantieniveau.

^b Te weinig observaties.

Bron: Arbeidsvoorwaardenonderzoek 2003. Zie Arbeidsvoorwaardenontwikkelingen in 2002, een onderzoek naar de ontwikkelingen in de bruto-uurlonen en extra uitkeringen, Arbeidsinspectie, Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, Den Haag, s 2003.

De verklaring voor de uurloonverschillen tussen voltijders en deeltijders is tweeërlei.^b Enerzijds is er mogelijk een direct oorzakelijk verband tussen minder uren werken per week en de beloning. Deeltijders zijn mogelijk minder productief, omdat ze minder menselijk kapitaal (geheel van kennis, vaardigheden en ervaring) kunnen opbouwen. Dit weerspiegelt zich in lagere uurlonen. Ook kunnen deeltijders minder promotiekansen hebben en daardoor moeilijker een hogere positie met een hogere beloning verwerven. Anderzijds kunnen uurloonverschillen ook ontstaan doordat werknemers met een lage verdien capaciteit er zelf vaker voor kiezen in deeltijd te werken en vanwege die lage verdien capaciteit minder per uur verdienen. Verschillen in verdien capaciteit zijn dan de oorzaak van de uurloonverschillen en niet het deeltijdwerk zelf.

Beide verklaringen zijn mogelijk en het is lastig te bepalen in welke mate ze een rol spelen. Volgens de eerste verklaring kunnen uurloonverschillen te wijten zijn aan een vermindering van de productiviteit door verlies van menselijk kapitaal. In dit geval is verhoging van het aantal uren niet alleen wenselijk om de productie te verhogen, maar ook om dit verlies van menselijk kapitaal tegen te gaan. Vergroting van het menselijk kapitaal zorgt voor een hogere arbeidsproductiviteit en leidt tot hogere uurlonen. Dit heeft niet alleen positieve gevolgen voor de korte maar ook voor de lange termijn, omdat de verwerving van kennis, vaardigheden en ervaring in eerdere jaren ook doorwerkt in latere jaren.

^a Zie *Trouw*, De vergrijzing is er gewoon, net als het weer, 28 juni 2006.

^b Voor studies met vergelijkbare analyses zie A. Román, D. Fouarge en R. Luijkx, Career consequences of part-time work: results from Dutch panel data 1990-2001, OSA, 2004 en G. Russo en W. Hassink, The part-time wage penalty: A career perspective, IZA Discussion paper 1468, 2005.

schuift in 2005 verder naar buiten: het werkloosheidsniveau is met 6,5% in 2005 vrijwel gelijk aan het niveau van 2004, terwijl de vacaturegraad is opgelopen van 1,7% in 2004 naar 2,1% in 2005. Daarmee lijkt nog geen verbetering op te treden in de aansluiting van werklozen en vacatures (zie *MEV 2006*, blz. 115). De meest recente cijfers van 2006 wijzen uit dat de UV-curve zich in deze periode beweegt zoals dat hoort bij een opgaande conjunctuur; de werkloosheid daalt en de vacaturegraad stijgt.

4.2 Koopkracht

De koopkrachtontwikkeling van huishoudens kent na drie magere jaren nu twee vettere jaren. Dit jaar verbetert de koopkracht in doorsnee met 1¾% en komend jaar met 1¼%. De spreiding in koopkrachteffecten is dit jaar groot door de invoering van de nieuwe zorgverzekering. De verbetering van de koopkracht is vooral te danken aan lastenverlichting en hogere overheidsuitgaven.

De koopkracht van huishoudens verbetert in 2006 in doorsnee met 1¾%. Een kleine minderheid van de huishoudens gaat er in koopkracht op achteruit. Met name door de overgang van twee verschillende ziektekostenverzekeringen (ZFW en particulier) naar één nieuwe (ZVW) is de spreiding in koopkrachtontwikkeling groot. Vooral 65-plussers en huishoudens met kinderen onder de 18 jaar gaan er gemiddeld genomen dit jaar in koopkracht op vooruit. Werknemers en 65-plussers die voorheen een hoge werkgeversbijdrage particuliere ziektekosten ontvingen gaan er dikwijls op achteruit. Ook tweeverdieners, waarvan één partner via een kleine deeltijd baan vorig jaar betrekkelijk goedkoop ZFW-verzekerd was, zien hun koopkracht dikwijls afnemen.

De gemiddeld gunstige koopkrachtontwikkeling is vooral te danken aan maatregelen van de overheid. Ondanks de sterke stijging van de ziektekostenpremies dalen de lasten van gezinnen per saldo met 1 mld euro. Dit komt onder meer door de afschaffing van de onroerend-zaakbelasting voor gebruikers, de verlaging van de AWBZ-premie en de verhoging van de algemene heffingskorting. Daarnaast neemt het beschikbaar inkomen van huishoudens met 3¼ mld euro toe door hogere overheidsuitgaven. Dit betreft de invoering van de zorgtoeslag, de verhoging van de kinderopvangtoeslag, de compensatie voor de heffing voor milieukwaliteit elektriciteitsproductie (MEP-heffing) en het afschaffen van het lesgeld voor 16- en 17-jarigen.³³

De koopkracht verbetert in 2007 naar verwachting met 1¼%. De contractloonsstijging (2%) ligt in de raming boven de inflatie (1½%), zodat de reële loonsstijging ½% bedraagt. Daarnaast worden de lasten van gezinnen per saldo met ¼ mld euro verlicht. De lastenverlichting bestaat uit een aanpassing van de tarieven van de eerste schijf (-0,5%-punt) en de tweede schijf (-0,05%-punt) en van de AWF-premie voor werknemers (-1,35%-punt), een verhoging van de arbeidskorting met 20 euro, een verhoging van de algemene heffingskorting met 21 euro en uit

³³ Het lesgeld voor 16- en 17-jarigen is in september 2005 afgeschaft. Het voordeel hiervan wordt voor ¼ toegerekend aan de koopkrachtontwikkeling in 2005 en voor ¾ aan die in 2006.

een verhoging van de combinatiekorting voor werkende alleenstaanden en tweeverdieners met kinderen tot 12 jaar. Hier tegenover staat een lastenverzwaring, doordat de nominale ZVW-premie met ongeveer 100 euro stijgt. Via hogere overheidsuitgaven neemt het beschikbaar inkomen van huishoudens met 1 mld euro toe. De toename van de uitgaven betreft een verhoging van de zorgtoeslag, de kinderopvangtoeslag, de kinderbijslag en de AOW-tegemoetkoming.

Werknemers profiteren van de verlaging van de AWF-premie. Vanwege de franchise in de AWF-premie hebben werknemers met hoge inkomens hiervan meer voordeel dan werknemers met lage inkomens. Werknemers met lage inkomens hebben relatief meer profijt van de verlaging van de tarieven in de eerste en tweede schijf en van de verhoging van de combinatiekorting voor werkende alleenstaanden en tweeverdieners met kinderen tot 12 jaar, met 82 euro

Tabel 4.6 Koopkracht (exclusief incidenteel) naar huishoudtype, inkomensbron hoofdverdiener en huishoudinkomen, 2006-2007

	Alleenverdiener		Tweeverdiener		Alleenstaande ^b		Alle huishoudtypen	
	2006	2007	2006	2007	2006	2007	2006	2007
Bruto huishoudinkomen ^a								
	mediaan koopkrachtmutatie in %							
Hoofdverdiener werknemer								
< 150% WML	2½	¾	} 2	} 1¼	1	¾	} 1½	} 1¼
150-250% WML	3¾	1¼			1	1		
> 250% WML	4½	1¼	1½	1½	1	1¼		
Hoofdverdiener uitkeringsgerechtigd								
< 120% WML	2½	½	} 1¼	} 1	1	¾	} 1¼	} ¾
> 120% WML	1¾	1¼			½	1¼		
65-plussers								
< 120% AOW	} 3	} 1	2	1¼	3	1	} 2½	} 1
> 120% AOW			1	1	1	½		
Totaal							1¾	1¼

^a Bruto inkomen uit arbeid of uitkering; WML = bruto minimumloon, AOW = bruto 100% AOW-uitkering.
^b Inclusief alleenstaande ouders.

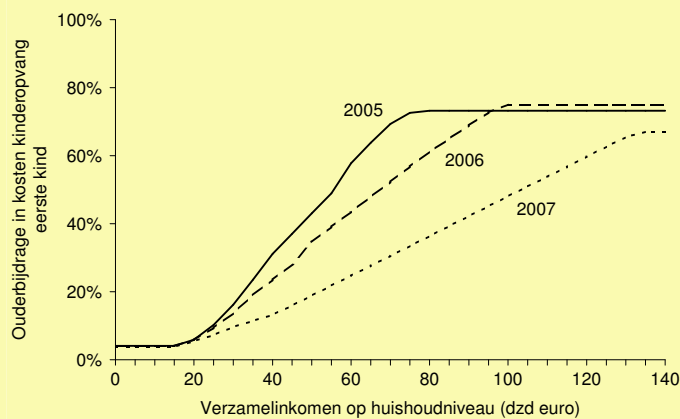
Huishoudens met kinderen gaan er extra in koopkracht op vooruit dankzij de verhoging van de kinderbijslag, de verlaging van de kosten van kinderopvang en de verhoging van de aanvullende combinatiekorting. De kosten van kinderopvang verschuiven in toenemende mate van huishoudens naar werkgevers en de overheid (zie kader).

Ziektekosten spelen ook in 2007 een rol in de koopkrachtontwikkeling. De nominale premie voor ziektekosten stijgt volgend jaar naar verwachting met ongeveer 100 euro per volwassene. Voor gehuwden/samenwonenden met een verzamelinkomen tot ongeveer 45 000 euro en alleenstaanden met een verzamelinkomen tot 28 000 euro staat hier een hogere zorgtoeslag

Ouderbijdrage kinderopvang daalt naar Scandinavisch niveau

Recente en voorgenomen beleidswijzigingen leiden tot een daling van de ouderbijdrage in de kosten van kinderopvang, met name voor de midden- en hogere inkomens.^a De figuur hieronder geeft de verwachte ontwikkeling van de ouderbijdrage voor de periode 2005-2007 naar inkomen, voor het eerste kind van tweeverdieners met een gemiddelde werkgeversbijdrage. In 2006 is de overheidsbijdrage verhoogd en voor 2007 is het kabinet voornemens de overheidsbijdrage verder te verhogen, met name voor de midden- en hogere inkomens. Verder is het kabinet voornemens in 2007 de werkgeversbijdrage verplicht te stellen (zie ook paragraaf 5.2.1). Wederom profiteren met name de midden- en hogere inkomens, omdat de lagere inkomens al grotendeels worden gecompenseerd in het geval dat de werkgeversbijdrage tekort schiet. Het resultaat is dat in 2007 de laagste inkomens ongeveer 4% betalen van de kinderopvangkosten voor het eerste kind, een gezin met 1,5 maal het modale inkomen rond de 16%, en de hoogste inkomens (met een meer dan 130 000 euro per jaar) 67%.^b

Ouderbijdrage in kosten kinderopvang eerste kind van tweeverdieners, 2005-2007

De onderstaande tabel geeft de verdeling van de kosten van formele kinderopvang op macro niveau. Hierbij is onder andere rekening gehouden met het gebruik van kinderopvang naar inkomen, de hogere overheidsbijdrage voor tweede en verdere kinderen en de regeling voor zelfstandigen. In 2007 betalen ouders dan gemiddeld 19% van de kinderopvangrekening. Hiermee gaat de gemiddelde ouderbijdrage richting de 16% in Finland en de 11% in Zweden.^c De recente en voorgenomen beleidswijzigingen leiden ertoe dat verschillen in de kosten van kinderopvang nog slechts een beperkte rol gaan spelen bij de verschillen in arbeidsparticipatie tussen Nederlandse en Scandinavische vrouwen.

Verdeling kosten formele kinderopvang op macro niveau

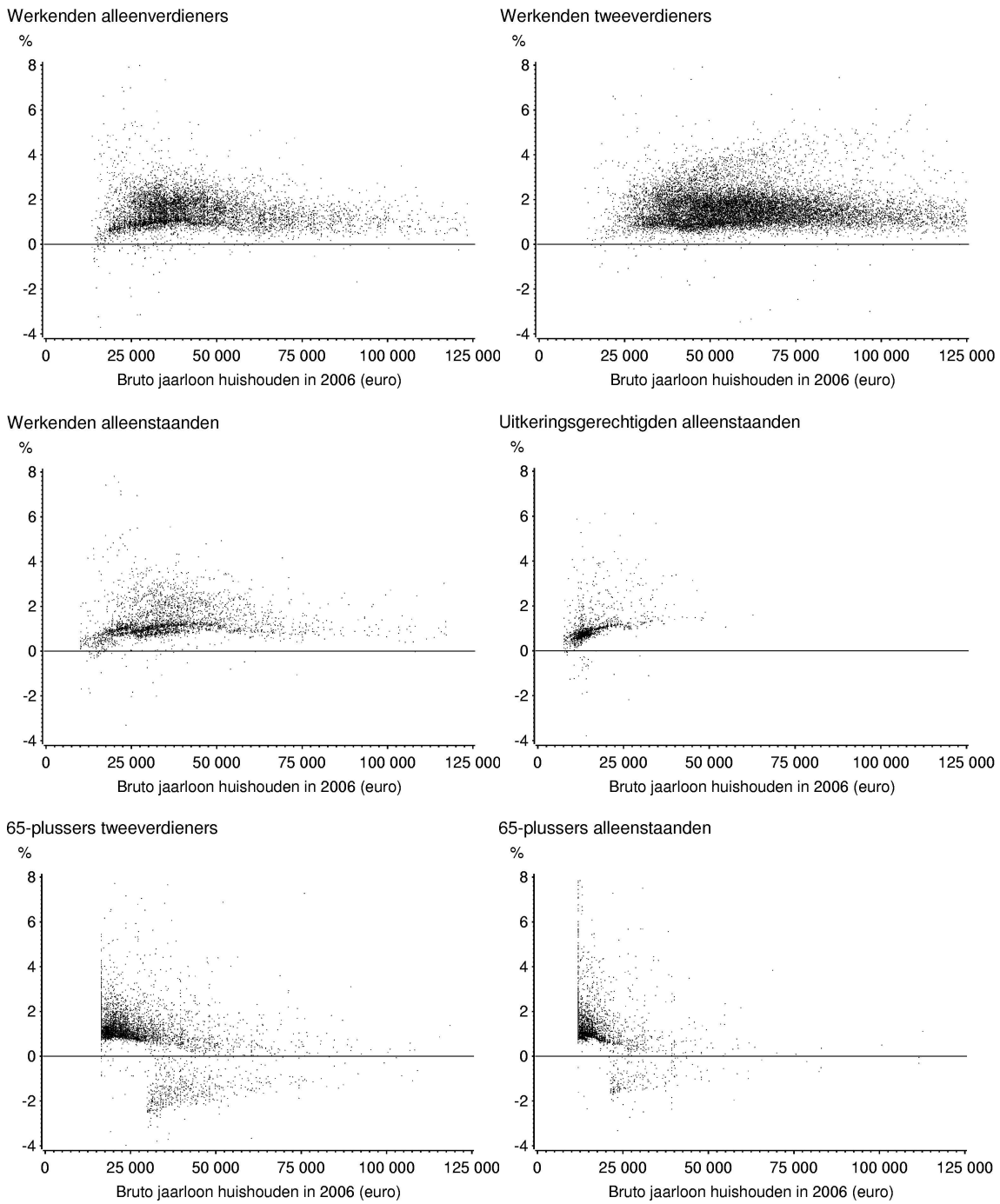
	2005	2006	2007
Overheid	42%	48%	52%
Werkgevers	21%	22%	29%
Ouders	37%	30%	19%
Totaal (mld euro)	1,58	1,65	1,79

^a Deels ter compensatie van de stijging in de ouderbijdrage voor de hogere inkomens door de introductie van de Wet kinderopvang (zie J. Plantenga e.a., Arbeidsmarktparticipatie en de kosten van kinderopvang, *Economisch Statistische Berichten*, 11-3-2005).

^b Voor een uitgebreide analyse van de macro-economische effecten van wijzigingen in de ouderbijdrage van kinderopvang, zie E. Jongen, Child care subsidies revisited, CPB Document, te verschijnen. Daaruit blijkt onder andere dat kinderopvangsubsidies een relatief kosteneffectieve manier zijn om de arbeidsparticipatie te verhogen, maar dat verschillen in de kosten van kinderopvang het verschil in de arbeidsparticipatie van Nederlandse en Scandinavische vrouwen maar ten dele kunnen verklaren.

^c Zie OESO, *Babies and bosses: Reconciling work and family life*, Volume 4, 2005.

Figuur 4.3 Koopkracht (exclusief incidenteel) naar huishoudtype, inkomensbron hoofdverdiener en huishoudinkomen (mutaties in %), 2007

Tabel 4.7 Koopkracht standaardhuishoudens (exclusief incidenteel), 2004-2007

	2004	2005	2006 ^c	2007 ^c
	mutaties in %			
Modaal	0,6	- 1,1	2	1
Modaal, alleenstaand	0,3	- 2,2	1½	1
2 x Modaal	- 0,7	- 1,8	6	¾
Tweeverdieners, 1½ x modaal met kinderen	1,7	- 1,5	¾	1¼
Minimumuitkeringsgerechtigde met kinderen ^{a,b}	0,2	- 0,9	¾	1
Minimumuitkeringsgerechtigde, alleenstaand ^{a,b}	- 0,1	- 2,1	1¼	1
AOW, alleenstaand	0,6	- 0,5	¾	1¼

^a De koopkracht van huishoudens op minimumniveau met huurtoeslag neemt in 2007 0,1%-punt minder toe door de verlaging van de huurtoeslag met 2,75 euro per 1 juli 2006.

^b De koopkracht van minimumuitkeringsgerechtigden met kwijtschelding van de OZB voor gebruikers neemt in 2006 met ½%-punt minder toe, doordat zij niet profiteren van de afschaffing hiervan.

^c Inclusief (Teruggave) Buitengewone Uitgavenregeling voor standaardziektekosten.

tegenover. Een deel van de 65-plussers met hoge inkomens gaat er volgend jaar nog in koopkracht op achteruit door de geleidelijke afbouw van de bijdrage voor de particuliere ziektekosten van de voormalige werkgever. Ook dit effect is zichtbaar in de puntenwolken (figuur 4.3).

5 De collectieve sector

5.1 De collectieve uitgaven

De in 2004 ingezette daling van de collectieve uitgavenquote zet, gecorrigeerd voor de financieringsverschuivingen door het nieuwe zorgstelsel, dit en volgend jaar door. Opvallend hierbij is de sterke daling van de uitgavenquoten voor openbaar bestuur en sociale zekerheid (exclusief zorgtoeslag en WMO). Door het conjuncturele herstel op de arbeidsmarkt daalt naar verwachting de verhouding tussen het aantal inactieven en actieven aanzienlijk.

5.1.1 Beleidsuitgangspunten

Aanpassing beleidsuitgangspunten 2006

Na afronding van het *Centraal Economisch Plan 2006 (CEP 2006)* heeft het kabinet besloten tot een aanvullend beleidspakket, waaruit een netto-intensivering van 1¾ mld euro voortvloeit. Op de rijksbegroting in enge zin bedraagt de netto intensivering 1¼ mld euro. Bij het onderwijs wordt 0,3 mld euro uitgetrokken voor de financiering van hogere leerlingaantallen in het primair en voortgezet onderwijs, de verlenging van de leerplicht tot 18 jaar en meer stageplekken. De uitgaven voor het woonbeleid nemen 0,3 mld euro toe door een hogere raming voor de huurtoeslag en door de verlaging van de heffing op verhuurders; hiermee worden zij gecompenseerd voor de lagere huuropbrengsten vanwege het uitstel van de modernisering van het huurbeleid. Dit beleid gaat per 1 januari 2007 in. Intensiveringen voor asielbeleid (0,2 mld euro) weerspiegelen vooral een hogere instroom en een lagere uitstroom van asielzoekers dan in de begroting was voorzien; ook de vertraagde invoering van het nieuwe inburgeringstelsel, waarin de immigranten zelf hun inburgering betalen, zorgt voor extra uitgaven in 2006. Dit jaar wordt een tegemoetkoming voor de gestegen energiekosten verstrekt (0,4 mld euro) die vooruitloopt op de afschaffing van het afnemerstarief van de MEP-heffing in 2007.³⁴ Een deel van deze tegemoetkoming wordt gefinancierd door lagere subsidies voor duurzame energie.

Het kabinet heeft tevens besloten om in afwijking van de eerder vastgelegde systematiek de zorgtoeslag niet aan te passen aan de gemiddelde ziektekostenpremie die lager uitkomt dan in de *MEV 2006* was geraamd. Het budgettaire beslag van deze maatregel is 0,4 mld euro.

Beleid 2007

Volgend jaar is per saldo sprake van een netto intensivering van circa 2¾ mld euro. Het betreft hier onder meer intensiveringen voor onderwijs, veiligheid en zorg en de besteding van extra FES-gelden voor infrastructuur en kennis. In 2007 zal ook de nieuwe regeling kinderopvang worden ingevoerd, waarbij zowel de premiebetaling als de uitkering door de overheid worden

³⁴ De regeling milieukwaliteit elektriciteitsproductie (MEP) subsidieert milieuvriendelijke elektriciteitsopwekking. Ter financiering hiervan wordt een nominale heffing per elektriciteitsafnemer geheven.

geregeld. De verplichte werkgeversbijdrage kinderopvang wordt via de overheidsuitgaven naar de kinderopvang gesluisd. Het gaat om een bedrag van ruim ½ mld euro; dit wordt ten dele gecompenseerd door een lastenverzwaring (zie paragraaf 5.2.1). Daarnaast wordt de kinderbijslag verhoogd (0,1 mld euro), evenals de AOW-tegemoetkoming.

Op Europees niveau is besloten dat Nederland vanaf 2007 per jaar 1 mld euro korting krijgt op het bedrag dat wordt afgedragen aan de EU. Deze korting zal op zijn vroegst in 2008 met terugwerkende kracht worden verrekend. Verondersteld is dat deze korting pas na 2007 in het EMU-saldo doorwerkt. Afhankelijk van nadere Europese regelgeving zou het echter ook reeds in het EMU-saldo van 2007 kunnen doorwerken.

In de zorg is een tariefmaatregel genomen om een overschrijding van de uitgaven aan ziekenhuizen te voorkomen. Het CPB is van mening dat de daadwerkelijke opbrengst van deze tariefmaatregel met onzekerheid is omgeven en boekt hiervoor 0,15 mld euro in. Verder is besloten om het zorgopleidingsfonds in 2007 met algemene middelen in plaats van premiegelden te financieren door het over te hevelen van de ZVW naar de begroting van VWS. De uitgaven voor de ZVW vallen daardoor 0,7 mld euro lager uit. Voor verpleeghuizen wordt 0,1 mld euro extra uitgetrokken.

5.1.2 De ontwikkeling van de collectieve uitgaven

De bruto collectieve uitgavenquote daalt van 45,4% BBP in 2005 naar 44,0% BBP in 2007; hierbij is gecorrigeerd voor de financieringsverschuiving van privaat naar collectief door het nieuwe zorgstelsel. Bij vrijwel alle functies blijft de reële ontwikkeling van de collectieve uitgaven, gecorrigeerd voor financieringsverschuivingen, achter bij die van het BBP. Enige uitzondering zijn de uitgaven voor zorg en veiligheid.

Door de gestegen olieprijs zijn de niet-belastingmiddelen uit gasbaten dit jaar met 2½ mld euro toegenomen. Voor volgend jaar wordt een verdere toename van 1¼ mld euro verwacht. Van deze gasmeevallers loopt ruim 40 procent in het FES-fonds. Daarnaast heeft het kabinet deze zomer 1,9 mld uit het FES bestemd voor extra uitgaven in de komende jaren aan infrastructuur en kennis.

Openbaar bestuur, veiligheid en defensie

Het volume van de uitgaven aan openbaar bestuur, gecorrigeerd voor het nieuwe zorgstelsel, daalt zowel in 2006 als in 2007. Doordat het volume van het BBP wel groeit, betekent dit dat de collectieve uitgavenquote daalt tot circa 10% BBP; aan het begin van de kabinetsperiode was de collectieve uitgavenquote voor openbaar bestuur nog 11% BBP. Deze sterke afname weerspiegelt de bezuinigingen op de arbeidsvoorwaarden voor overheidspersoneel en de volumetaakstellingen van het kabinet. Opvallend bij de werkgelegenheidsontwikkeling is de

Tabel 5.1 Kerngegevens collectieve sector, 2003-2007

	2003	2004	2005	2006	2007
	% BBP				
Collectieve uitgaven					
Directe bestedingen	29,1	28,5	28,4	29,4	29,1
w.v. beloning werknemers	10,1	10,0	9,9	9,5	9,4
materiële aankopen	7,3	7,1	7,1	7,1	7,0
investerings	3,6	3,2	3,2	3,1	3,0
uitkeringen in natura	8,2	8,2	8,2	9,7	9,8
Overdrachten in geld	15,2	15,2	14,6	14,5	14,2
w.v. subsidies (incl. EU)	1,7	1,7	1,5	1,4	1,4
overige overdrachten in geld	13,5	13,5	13,1	13,1	12,8
w.v. huishoudens	11,1	11,0	10,4	10,5	10,2
bedrijven	0,5	0,4	0,3	0,2	0,4
buitenland	1,9	2,1	2,4	2,3	2,2
Rente	2,6	2,5	2,4	2,3	2,2
Bruto collectieve uitgaven ^a	46,9	46,2	45,4	46,2	45,5
Niet-belastingmiddelen	6,3	6,8	6,9	6,5	6,4
w.v. materiële verkopen	3,3	3,3	3,4	3,2	3,1
gasbaten	0,9	1,0	1,1	1,7	1,8
overige inkomsten	2,2	2,5	2,4	1,6	1,5
Netto collectieve uitgaven	40,6	39,5	38,5	39,7	39,1
Collectieve lasten	37,4	37,7	38,2	39,6	39,1
w.v. belastingen	23,6	23,7	25,0	25,0	25,2
premies wettelijke sociale verzekering	13,8	14,0	13,1	14,6	13,9
EMU-saldo en schuld					
EMU-saldo collectieve sector	- 3,1	- 1,8	- 0,3	- 0,1	0,0
w.v. rijk ^b	- 2,8	- 1,7	0,1	0,3	0,3
overige centrale overheid	0,0	0,1	0,0	0,0	0,0
lokale overheid ^b	- 0,3	- 0,2	- 0,3	- 0,3	- 0,3
wettelijke sociale verzekering	0,0	0,1	- 0,1	0,0	0,0
EMU-saldo structureel (EC-methode)	- 2,2	- 1,0	0,7	0,3	- 0,1
Bruto schuld collectieve sector (EMU) ^c	52,0	52,6	52,7	50,2	47,9
	mutaties in % per jaar				
Diversen					
Reële bruto collectieve uitgaven	2,5	0,5	- 0,4	5	1½
Werkgelegenheid sector overheid	0,2	- 1,5	0,0	- ¼	½
Werkgelegenheid zorg (incl. zelfstandigen)	4,5	3,0	1,0	2¼	2½
Loonvoet sector overheid	5,1	3,7	2,2	¾	2½
Prijs netto materiële overheidsconsumptie (IMOC) ^d	2,0	0,4	1,8	1¾	2½
Verhouding niet-actieven versus actieven (in %)	66,1	67,3	68,5	67	65¼
^a	Door de financieringsverschuivingen in verband met het nieuwe zorgstelsel zijn de bruto collectieve uitgaven in 2006 met 1,5% BBP toegenomen.				
^b	In 2003 komt het saldo voor de lagere overheid gecorrigeerd voor de invoering van het BTW-compensatiefonds 0,3% BBP lager uit en het saldo van het rijk 0,3% BBP hoger.				
^c	In 2005 is ongeveer 1,0% BBP meer geleend dan strikt noodzakelijk was; dit verhoogde de overheidsschuld in 2005 en leidt tot een extra daling in 2006.				
^d	Deze is gecorrigeerd voor de invloed van de invoering van het nieuwe zorgstelsel.				

Tabel 5.2	Collectieve uitgaven naar functie, 2004-2007							
	2004	2007	2005	2006	2007	2005	2006	2007
	% BBP		volumemutaties in %			prijsmutaties in %		
Openbaar bestuur	10,8	10,1	0,0	½	-¾	2,6	1¼	2
Veiligheid	1,8	1,8	0,7	2¼	2½	3,1	1	2¼
Defensie	1,3	1,2	-1,3	¾	½	2,3	1¼	2¼
Infrastructuur	1,6	1,5	-1,8	½	3	1,8	1¼	1½
Onderwijs	5,2	5,0	0,6	1	2¼	2,0	1	2¼
Collectieve zorg ^a	7,2	8,3	0,5	24	-¾	2,1	1¼	1¾
Sociale zekerheid ^b	11,7	11,5	0,1	4¼	1¾	-1,5	2¾	3½
Overdrachten aan bedrijven	2,1	1,8	-12,5	-5¼	9	1,7	1½	1¾
Internationale samenwerking	2,1	2,2	15,5	-1½	0	1,7	1½	1¾
Rente	2,5	2,2	3,6	1½	0	-6,1	0	¾
Bruto collectieve uitgaven	46,2	45,5	0,4	5	1	0,9	1½	2¼
Niet-belastingmiddelen	6,8	6,4	1,9	-5½	0	3,6	5	3
Netto collectieve uitgaven	39,5	39,1	0,2	7	1	0,4	1	2¼
Bruto binnenlands product			1,5	3¼	3	1,7	1½	1¾

^a Als gecorrigeerd wordt voor de invoering van de ZVW, de WMO en de overheveling van het zorgopleidingsfonds is de volumegroei in 2006 en 2007 3¼% per jaar.

^b Vanaf 2006 inclusief zorgtoeslag, vanaf 2007 inclusief WMO.

sterk verminderde rol van gesubsidieerde arbeid (zie ook kader). De voormalige ID & WIW-banen zijn de afgelopen twee jaar met ongeveer 20 000 verminderd. Een deel hiervan is, mede door een tijdelijke stimuleringsregeling van het rijk, vervangen door reguliere banen.

Bij de functie veiligheid is zowel in 2006 als in 2007 sprake van een volumegroei van ruim 2%. De politiebudgetten stijgen conform een jaarlijks accres dat is gekoppeld aan de bevolkingsgroei. Daarnaast is sprake van intensiveringen voor politie, terrorismebestrijding en gevangeniswezen.

De uitgaven voor defensie laten een beperkte volumestijging zien. Er zijn meer middelen voor materiële aankopen beschikbaar en deze overtreffen de kostenbesparingen door de vermindering van het aantal militairen.

Infrastructuur en onderwijs

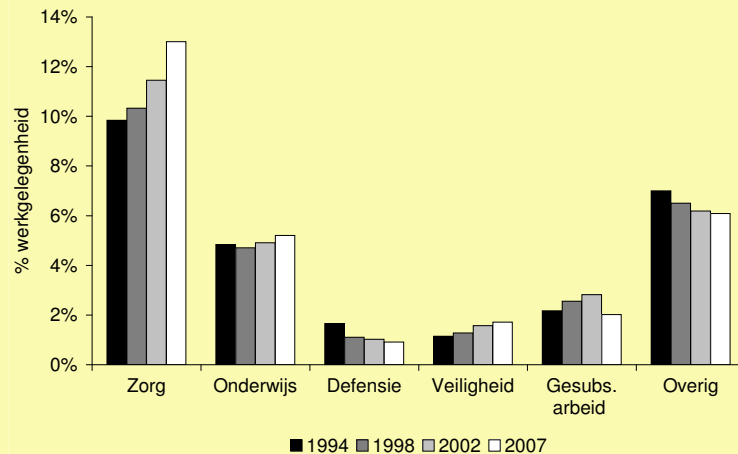
De investeringen in infrastructuur nemen naar verwachting in 2006 licht toe. Door de aanwending van FES-gelden is in 2007 waarschijnlijk sprake van een veel sterkere stijging (3%).

Het volume van de onderwijsuitgaven zal dit jaar met 1% groeien; voor komend jaar wordt een groei van 2¼% verwacht. Dit weerspiegelt de ontwikkeling van de leerlingen- en studentenaantallen en de intensiveringen van het kabinet waaronder de inzet van de extra FES-gelden. Daarnaast spelen ook veranderingen in de studiefinanciering een rol. Een voorbeeld is de omzetting van de basisbeurs in een gift op basis van een behaald eindexamen in plaats van

De werkgelegenheid in de collectieve sector tijdens de kabinetten Kok en Balkenende

Tijdens de kabinetten Kok (Paars I en II) is de werkgelegenheid in de collectieve sector toegenomen van 27% van de totale werkgelegenheid in 1994 naar 28% in 2002. Aan het eind van het tweede kabinet Balkenende wordt een toename tot 29% verwacht.^a Waarom is het aandeel van de collectieve sector in de werkgelegenheid blijven stijgen? En wat zijn de veranderingen bij de verschillende onderdelen van de collectieve sector?

De werkgelegenheid in de collectieve sector, % van de totale werkgelegenheid in arbeidsjaren, 1994-2007

Meest opvallende ontwikkeling is de sterke toename van de werkgelegenheid in de zorg en veiligheid (politie en justitie) en een daling bij defensie. Bij onderwijs is tijdens Paars I sprake van een daling, maar in de daarop volgende kabinetsperiodes is dit door extra intensiveringen omgezet in stijgingen. De ontwikkeling van de gesubsidieerde arbeid verschilt aanmerkelijk tussen de kabinetten Kok en Balkenende. Van oudsher is deze beperkt tot de sociale werkplaatsen. Begin jaren negentig werd de gesubsidieerde arbeid uitgebreid met Banenpools en Jeugdwerkgarantieplannen (later omgezet in WIW). Tijdens de kabinetten Kok werden hier 50 duizend Melkertbanen (later Instroom/Doorstroom banen) aan toegevoegd. De kabinetten Balkenende gooiden het roer drastisch om: het aantal voormalige ID en WIW banen verminderde van bijna 100 duizend in 2002 tot minder dan 40 duizend dit jaar; een deel hiervan werd omgezet in reguliere banen. Het aandeel van de overige werkgelegenheid vertoonde per saldo in alle kabinetten een daling. Het gaat hier niet alleen om beleidsambtenaren, maar ook om grote uitvoerende diensten, zoals belastingdienst, uitvoeringsorganen van de sociale zekerheid, Rijkswaterstaat en gemeentereinigingsdiensten.

Bovenstaande cijfers houden geen rekening met de arbeidsduurverkorting. In 1996 en 1997 daalt de gemiddelde werkweek in de collectieve sector (met uitzondering van defensie) en het bankwezen van 38 naar 36 uur, een daling van 5%. In de rest van de economie werd deze daling beperkt en met grote vertraging gevolgd: van 38 uur naar het huidige gemiddelde van ongeveer 37½ uur. Als met de arbeidsduurverkorting rekening wordt gehouden, geeft dit een duidelijk ander beeld van Paars II: het aandeel van de totale collectieve sector neemt dan niet toe maar blijft gelijk.

Toename van het werkgelegenheidsaandeel van de collectieve sector wordt in principe veroorzaakt door twee factoren: relatief achterblijvende productiviteitsstijging en relatief sterk gestegen vraag naar collectieve diensten. Volgens de wet van Baumol blijft de productiviteitsontwikkeling bij collectieve diensten als verpleging, onderwijs, politie en rechtspraak achter bij die in de rest van de economie. Met name voor de zorg lijkt daarnaast sprake te zijn van een relatief sterke stijging van de vraag naar deze diensten (luxe goed). Een derde factor is uitbesteding, bijvoorbeeld van kantinediensten, schoonmaak, beleidsadvies en automatiseringsdiensten. Met name de daling van de overige werkgelegenheid is ten dele veroorzaakt door een toename in de uitbesteding.

^a Voor een overzicht van de ontwikkeling vanaf 1950, zie F. Bos, De Nederlandse collectieve uitgaven in historisch perspectief, CPB Document 109, 2006.

de prestaties voor het eerste jaar. Dergelijke veranderingen zorgen voor een (ten dele tijdelijke) verschuiving van giften naar kredieten, dat wil zeggen van EMU-relevante naar niet EMU-relevante uitgaven. De daling van de giften in het kader van studiefinanciering in 2006 en 2007 heeft een neerwaarts effect op het volume van de uitgaven van de functie onderwijs.

Zorg

De (groei)cijfers voor de premiegefinancierde zorguitgaven (AWBZ en ZFW/ZVW) worden in 2006 en 2007 sterk vertekend door stelselwijzigingen en overhevelingen. Door de introductie van de ZVW wordt 8 mld euro aan particuliere zorguitgaven vanaf 2006 gerekend tot de collectieve uitgaven. Verder wordt in 2007 1¼ mld euro overgeheveld van de AWBZ naar de gemeenten (WMO) en worden vanuit de AWBZ een aantal onderdelen van de GGZ met een totale omvang van ruim 2¾ mld euro overgeheveld naar de ZVW. Tevens is besloten om het zorgopleidingsfonds van ¾ mld euro over te hevelen van de ZVW naar de begroting.

In 2006 bedraagt de volumegroei van de AWBZ naar verwachting 3% en in 2007 gecorrigeerd voor de overheveling eveneens 3%. Dit komt overeen met de groei in de afgelopen twee jaar, maar is ongeveer de helft van de groei in de periode 2000-2003; juist in die periode zijn dan ook de wachttijden en wachttijden bij de AWBZ sterk afgenomen.

Het volume van de curatieve zorg (ZVW) neemt in 2006 naar verwachting met ongeveer 3½% toe. Bij gebrek aan kwantitatief inzicht in de gedragseffecten van de stelselherziening is bij de raming van de uitgaven van de ZVW geen rekening gehouden met doelmatigheidswinst en/of extra productie. In 2007 neemt het volume van de curatieve zorg gecorrigeerd voor de overhevelingen naar verwachting met 3¼% toe.

Sociale zekerheid

De uitgaven aan sociale zekerheid stijgen van 11,2% BBP in 2005 naar 11,5% BBP in 2006; als de introductie van de zorgtoeslag (0,5% BBP) buiten beschouwing wordt gelaten is sprake van een daling met 0,2% BBP. Dit weerspiegelt de daling van het aantal uitkeringen (zie paragraaf 5.1.3).

In 2007 blijft het aandeel uitgaven sociale zekerheid in het BBP nagenoeg gelijk. Dit wordt echter vertekend doordat per 1 januari 2007 1¼ mld euro wordt overgeheveld van de AWBZ (functie zorg) naar de gemeenten via de WMO. Ook bij de ZVW is sprake van een overheveling naar de begroting; dit betreft het zorgopleidingsfonds (¾ mld euro). Zonder deze verschuivingen is in 2007 wederom sprake van een daling van de collectieve uitgavenquote voor sociale zekerheid met 0,2% BBP. Deze daling komt vooral door de verdere afname van het uitkeringsvolume. Dit wordt ten dele gecompenseerd door een verhoging van de zorgtoeslag en de kinderbijslag. Ook de gemiddelde WW-uitkering stijgt sterker dan de stijging volgens de koppeling. Dit is het gevolg van de verhoging per 1 oktober 2006 van de WW-uitkering gedurende de eerst 2 maanden tot 75% van het laatst verdiende loon en het wegvallen van de lagere vervolg- en kortdurende uitkeringen.

Overige uitgaven

Het volume van de overdrachten aan bedrijven laat in 2006 een daling zien. Dit komt door de gefaseerde afschaffing van de loonkostensubsidie voor laagbetaalde werknemers (SPAK) en voor langdurig werklozen (VLW) en door verdere afbouw van het aantal gesubsidieerde banen.

De afdrachten aan de EU en de gelden voor ontwikkelingssamenwerking domineren samen de uitgaven aan internationale samenwerking. De volumedaling in 2006 komt met name door een meevaller bij de EU-afdrachten als gevolg van de onderuitputting op de EU-begroting in 2005.

De daling van de rentelastquote zet zich in 2006 en 2007 voort. Dit weerspiegelt vooral de dalende schuldquote.

5.1.3 Uitkeringsvolume en i/a-ratio

Het aantal inactieven ten opzichte van het aantal actieven (de i/a-ratio) neemt naar verwachting af in zowel 2006 als 2007. Hiermee komt een einde aan een periode van vier jaar waarin de i/a-ratio opliep. In 2006 en 2007 neemt niet alleen de werkgelegenheid weer toe, maar ook daalt het aantal mensen dat een uitkering ontvangt. Mede door de gunstigere conjunctuur dalen met name de werkloosheidsuitkeringen sterk.

Tabel 5.3		Uitkeringsvolume en i/a-ratio, 2003-2007				
	2003	2004	2005	2006	2007	
Uitkeringsvolumes^a						
AOW	2264	2300	2340	2380	2415	
ANW	125	120	114	110	105	
ZW totaal	335	304	331	370	370	
AO totaal	813	796	773	730	710	
WW	239	280	285	225	180	
WWB ^b	328	337	335	320	310	
Totaal	4104	4137	4178	4135	4095	
Actieven ^c	6213	6149	6102	6170	6275	
i/a-ratio	66,1	67,3	68,5	67	65¼	

^a In duizenden uitkeringsjaren m.u.v. de WWB (in personen).
^b De raming voor 2006 uit het *CEP 2006*, gecorrigeerd voor de conjuncturele ontwikkeling tussen het *CEP 2006* en de *MEV 2007* en veranderingen in het beleid van de rijksoverheid, bedraagt 324 000 personen.
^c Het arbeidsvolume exclusief ziekteverzuim, in duizenden arbeidsjaren.

Belangrijke uitzondering bij de uitkeringen vormt de AOW. Het aantal AOW-uitkeringen neemt wel toe als gevolg van demografische factoren (vergrijzing); zowel in 2006 als in 2007 gaat het om een groei van ongeveer 1½%. Ook het aantal ziekteverzuimgevallen stijgt nog in 2006, enerzijds vanwege de gunstiger conjunctuur,³⁵ en anderzijds als gevolg van de Verlenging Loondoorbetalingsverplichting bij Ziekte (VLZ) tot twee jaar in 2005.

³⁵ Zie kader Trend en Conjunctuur in het ziekteverzuim, *Macro Economische Verkenning 2006*, blz. 136.

Aan de daling van het arbeidongeschiktenbestand in 2006 en 2007 liggen verschillende oorzaken ten grondslag. Per januari 2006 is de wet Werk en Inkomen naar Arbeidsvermogen (WIA) ingevoerd. Personen die minder dan 35% arbeidsongeschikt zijn, krijgen sindsdien geen uitkering meer. De mate van arbeidsongeschiktheid wordt bepaald aan de hand van het aangescherpte schattingsbesluit (aSB). De WIA-instroom in 2006 bedraagt naar schatting 25 000 personen. In 2007 zal deze instroom vanwege het vervallen van de aanloopeffecten hoger zijn, naar verwachting 36 000 personen. Hiervan zal bijna $\frac{2}{3}$ de WGA instromen (Werkhervattingsregeling voor Gedeeltelijk Arbeidsgeschikten) en ruim $\frac{1}{3}$ de IVA (Inkomensvoorziening voor Volledig en duurzaam Arbeidsgeschikten). Daarmee liggen de instroomcijfers in de WIA beduidend lager dan in de oude WAO, voor een belangrijk deel als gevolg van de aanscherping van het schattingsbesluit en de verhoging van de loondoorbetaling bij ziekte. Daarnaast vergroot de herkeuringsoperatie van WAO'ers jonger dan 50 jaar de uitstroom uit het oude WAO-bestand. Tot slot leidt de afschaffing van de arbeidsongeschiktheidsregeling voor zelfstandigen (WAZ) in 2004 tot een geleidelijke daling van het WAZ-bestand.

Het aantal WW-uitkeringen daalt fors als gevolg van de aantrekkende conjunctuur en beleidseffecten. De sterke daling van de werkloze beroepsbevolking in 2006 en 2007 leidt direct tot een flinke vermindering van het aantal WW-uitkeringen. Daarnaast heeft de in 2003 afgeschafte vervolguitering in de WW een substantieel neerwaarts effect op het aantal WW-uitkeringen. Dit effect wordt pas merkbaar na ongeveer twee jaar omdat de loongerelateerde uitkeringsperiode dan is afgelopen (gemiddeld twee jaar). Daarnaast zorgen de verdere hervormingen van de WW, zoals aanscherpen referte-eisen en verkorten duur loongerelateerde uitkering, voor neerwaartse volume-effecten. Voorts ontvangen gedeeltelijk arbeidsongeschikten geen aparte WW-uitkering meer. De WGA-uitkering omvat namelijk in de eerste fase ook een werkloosheidscomponent.

Vanwege de daling van de werkloze beroepsbevolking is ook het aantal bijstandsuitkeringen in 2006 en 2007 naar verwachting lager dan in het voorafgaande jaar.³⁶ Beleidsmaatregelen als het herkeuren van WAO'ers, afschaffen vervolguitering WW en verdere hervorming van de WW beperken de afname van het aantal bijstandsuitkeringen enigszins.

5.1.4 Uitgavenkaders

Uitgangspunt bij het budgettaire beleid van het kabinet is het handhaven van de uitgavenkaders die in het Hoofdlijnenakkoord zijn vastgesteld. Voor elk van de jaren 2003-2007 zijn vaste reële uitgavenkaders vastgesteld voor de drie begrotingsdisciplinesectoren, rijksbegroting in enge zin, sociale zekerheid en arbeidsmarktbeleid, en zorg. Dit jaar komen de uitgaven naar verwachting overeen met het uitgavenkader uit het Hoofdlijnenakkoord, terwijl volgend jaar sprake is van een onderschrijding van $\frac{1}{4}$ mld euro.

³⁶ Zie voor een uitvoeriger beschrijving van de raming van het bijstandsvolume: Frans Suijker en Bart Verbeet, Raming van het bijstandsvolume in MEV 2007, CPB Memorandum, www.cpb.nl.

Tabel 5.4 Overschrijding uitgavenkader, 2003-2007		2003	2004	2005	2006	2007
		mld euro				
Overschrijding ten opzichte van Hoofdlijnenakkoord		¾	- 2	- 2	0	- ¼
w.v. rijksbegroting in enge zin		¼	- 2¾	- 1½	0	- ¾
sociale zekerheid en arbeidsmarktbeleid		- ½	- ¾	- 1	- ½	0
zorg ^a		1¼	1½	¾	½	¼

^a Dit betreft in principe de ijklijn zorg (de collectief gefinancierde zorg). Door de invoering van het nieuwe zorgstelsel komt dit vanaf 2006 overeen met het Budgettair Kader Zorg.

Bij de rijksbegroting in enge zin is dit jaar sprake van een sluitend kader en volgend jaar van een onderschrijding van ¾ mld euro. De ruimte onder het uitgavenkader is ten opzichte van het *CEP 2006* afgenomen als gevolg van de additionele intensiveringen (zie paragraaf 5.1.1).

De onderschrijding van het uitgavenkader sociale zekerheid en arbeidsmarktbeleid (SZA) is in 2006 ¼ mld euro hoger dan in het *CEP 2006* en bedraagt nu ½ mld. De meevallende volumeontwikkelingen zijn hiervoor de belangrijkste oorzaak, met name het aantal WW-uitkeringen en het aantal arbeidsongeschiktheidsuitkeringen. In 2007 komen de SZA-uitgaven ongeveer overeen met het uitgavenkader, terwijl het *CEP 2006* nog een onderschrijding met ¾ mld toonde. Het lagere aantal werkloosheidsuitkeringen wordt ruimschoots gecompenseerd door onder meer de nieuwe uitgaven aan kinderopvang, de verhoging van de kinderbijslag en van de AOW-tegemoetkoming en hogere uitvoeringskosten bij het UWV.

De zorguitgaven komen in 2006 en 2007 naar verwachting ½ mld euro respectievelijk ¼ mld euro boven het kader uit dat bij het Hoofdlijnenakkoord is opgesteld. De overschrijding is in vergelijking met voorgaande jaren beperkt. De uitgaven aan de AWBZ zijn geplafonneerd door een met de instellingen afgesloten convenant en nemen daardoor naar verwachting minder toe dan in voorgaande jaren.

5.2 De collectieve lasten

De lasten worden dit jaar met 1 mld euro verlicht en volgend jaar met ½ mld euro. De ontwikkeling van de collectieve lasten wordt daarnaast in 2006 beïnvloed door incidenten en institutionele wijzigingen.

Afgezien daarvan groeien de collectieve lasten dit jaar aanmerkelijk harder dan het BBP, om daar volgend jaar weer fors bij achter te blijven. De dit jaar sterk aantrekkende bestedingen aan duurzame goederen, met inbegrip van auto's en woningen, en de vertraging waarmee de winstbelastingen reageren op de fluctuaties in de arbeidsinkomensquote, liggen ten grondslag aan dit zaagtandpatroon. De onderliggende collectieve lastendruk komt hierdoor in 2007 iets lager uit dan in 2005.

5.2.1 Beleidsuitgangspunten

De beleidsuitgangspunten voor 2006 zijn sinds het *CEP 2006* op twee punten gewijzigd. In de eerste plaats is de nominale ZVW-premie wat lager uitgekomen dan waarvan bij het *CEP 2006*

werd uitgegaan. Daar staat tegenover dat op basis van gemeentelijke begrotingen de lokale lasten wat hoger uitkomen. Per saldo zijn deze mutaties vrijwel neutraal zodat de lastenverlichting in 2006 blijft staan op 1 mld euro.

In 2007 worden de lasten met ½ mld euro verlicht. De indirecte belastingen worden met ¼ mld euro verzwaaard door een verhoging van de energiebelasting, de indexatie van de motorrijtuigenbelasting en het wegvallen van de tijdelijke accijnskorting voor bijmengen biobrandstoffen van 2006. Hier staat tegenover dat de MEP-heffing wordt afgeschaft hetgeen de lasten met een kleine ½ mld euro verlicht.³⁷

De ZVW-premies worden met 1¼ mld euro verhoogd. In 2007 komt de gemiddelde nominale ziektekostenpremie naar verwachting uit op 1134 euro. Dat is een stijging van 104 euro. Hiervan hangt 43 euro samen met stijgende zorguitgaven, 23 euro met de veronderstelde verbetering van het exploitatietekort dat de ZVW in 2006 kende, komt 31 euro doordat de nominale ziektekostenpremie in 2006 onvoldoende was om de helft van de zorguitgaven te dekken en dient 7 euro om de onevenredig grote bijdrage van werkgevers aan de totale premieopbrengsten in 2006 gedeeltelijk te compenseren. Hierdoor kan de inkomensafhankelijke bijdrage 0,02%-punt dalen. In deze raming zijn enkele kabinetsmaatregelen meegenomen om de groei van de nominale ziektekostenpremie in 2007 te beperken. Deze maatregelen richten zich niet op het beheersen van de groei van de zorguitgaven, maar op een gelijkmatiger ontwikkeling van jaar op jaar van de nominale premie. De ZVW-premies worden in het privaat uitgevoerde zorgstelsel op kostendekkend niveau vastgesteld. Daarbij moet de helft worden opgebracht door de inkomensafhankelijke bijdrage en de andere helft door de nominale premie. De opbrengst van de nominale premie komt in 2006 waarschijnlijk lager uit dan de helft van de totale premieopbrengsten. De verrekening hiervan via een opslag op de nominale premie vindt niet in één keer plaats, maar wordt uitgesmeerd over de jaren 2007-2010. Daarnaast wordt de nominale premiestijging beperkt door het budget van 650 mln euro voor opleidingskosten in 2007 niet te financieren vanuit het zorgfonds, maar vanuit de begroting en daarmee dus uit de belastingen.

De lasten worden met een kleine ¼ mld euro verzwaaard door de invoering van een verplichte werkgeversbijdrage voor de kosten van kinderopvang. Deze verplichting is vormgegeven als een opslag van 0,28% op de WGF- en de UFO-premie,³⁸ waardoor de kosten van bedrijven toenemen met ½ mld euro. Voor de lastenontwikkeling dient deze premieverhoging te worden verminderd met de ruim ¼ mld euro die werkgevers momenteel vrijwillig bijdragen aan de kinderopvangkosten.

In 2007 wordt het collectieve deel van de WGA-uitkeringen voor het eerst gefinancierd uit de Werkhervattingskas (Whk). De Whk-premie bedraagt 0,7% en bevat een zogenoemde

³⁷ Vooruitlopend op de afschaffing van de MEP-heffing per 1 januari 2007 wordt al dit jaar een tegemoetkoming gegeven die de MEP-heffing moet compenseren. Deze tegemoetkoming is als inkomensoverdracht bij de uitgaven meegenomen (zie paragraaf 5.1.1).

³⁸ Deze vormgeving betekent dat de relatie tussen de werkelijke kinderopvangkosten van een werknemer en de bijdrage daarvoor van zijn werkgever wordt doorgeknipt.

rentehobbelopslag van 0,5%-punt om een min of meer gelijke concurrentiepositie voor private verzekeraars te verkrijgen. Ter compensatie hiervan wordt de Aof-premie verlaagd zodat het totaal van collectieve arbeidsongeschiktheidspremies in 2007 gelijk is aan dat van 2006.

In 2007 wordt de vennootschapsbelasting drastisch op de schop genomen.³⁹ Het algemene tarief wordt met 4,1%-punt verlaagd tot 25,5%. Het MKB-tarief wordt met 5,5%-punt verlaagd tot 20% en de schijf waarover dit tarief toepasbaar is wordt verlengd tot 25 000 euro. Bovendien wordt een tussenschijf geïntroduceerd voor winsten tussen 25 000 euro en 60 000 euro met een tarief van 23,5% en worden verlaagde tarieven ingevoerd voor winst die toerekenbaar is aan zelfontwikkelde innovaties (de “octrooi-box”; 10%) en voor het saldo van ontvangen en betaalde rente op leningen die concernonderdelen aan elkaar verstrekken (de “groepsrentebox”; 5%). Deze tariefsverlagingen verlichten de lasten met tezamen 3¼ mld euro in 2007 en 2¾ mld euro op lange termijn.

Tegenover de tariefsverlagingen staat een verbreding van de grondslag door de afschrijving op onroerende zaken te beperken tot de waarde in het economisch verkeer, de deelnemingsvrijstelling te beperken en de kosten van opties op eigen aandelen en van verkoopkosten van deelnemingen niet langer aftrekbaar te laten zijn. Deze grondslagverbredende maatregelen verzwaren de lasten met samen bijna 1 mld euro in 2007 en 1¼ mld euro op lange termijn. De grondslag wordt verder verbreed door de termijnen waarbinnen verliezen verrekend mogen worden te beperken. In 2007 heeft dit nog geen gevolgen voor de lasten, maar op lange termijn verzwaart dit de lasten met ¾ mld euro.

Ten slotte worden minimale afschrijvingstermijnen ingevoerd (10 jaar voor goodwill en 5 jaar voor overige activa) en wordt de fiscale winstneming op onderhanden werk niet langer uitgesteld tot de oplevering, maar voortschrijdend gemaakt. Op lange termijn betekenen deze maatregelen een beperkte lastenverzwaring (¼ mld euro). Bij invoering in 2007 verzwaren zij de lasten echter met 3 mld euro.

Het kabinet en het CPB verschillen van inzicht met betrekking tot de gevolgen voor het lastenbeeld van het wetsvoorstel Werken aan winst. Dit wordt veroorzaakt doordat de onderliggende maatregelen een verschillende fasering hebben, waardoor er in 2007 sprake is van een lastenverzwaring van 1 mld euro, terwijl op lange termijn (2014) per saldo de lasten ¾ mld euro lager liggen dan in 2006.⁴⁰ Het kabinet kiest ervoor om in haar lastenbeeld 2007 dit lange-termijneffect te presenteren. Het CPB presenteert de feitelijke microlastenontwikkeling 2007.

³⁹ Soortgelijke maatregelen worden genomen voor zelfstandigen in de sfeer van de inkomstenbelasting. Deze zijn per saldo lastenneutraal in 2007 en verlichten de lasten op lange termijn met ¼ mld euro.

⁴⁰ Het verlengen van afschrijvingstermijnen en het bekorten van winstnemingstermijnen op onderhanden werk bepalen in hoge mate het verschil tussen het microlasteneffect op korte en lange termijn. In het eerste jaar (2007) kan een ondernemer als gevolg daarvan minder afschrijven ten laste van de winst en/of moet hij meer winst op onderhanden werk boeken. Op lange termijn hebben deze maatregelen echter bijna geen effect voor de in een jaar ten laste van de winst te brengen afschrijvingen of te boeken winsten op onderhanden werk. Hoewel een ondernemer op lange termijn daarom vrijwel geen last heeft van deze maatregelen, is hij in de eerste jaren tijdelijk wel de extra belasting verschuldigd. Zolang de onderneming blijft investeren in activa of onderhanden werk, wordt dit niet gecompenseerd door lagere belastingen later.

Tabel 5.5 Sociale lasten bedrijven en gezinnen, 2005-2007

	2005	2006	2007
Tarieven	%		
AOW-premie	17,90	17,90	17,90
ANW-premie	1,25	1,25	1,25
AWBZ-premie	13,45	12,55	12,00
Premie volksverzekeringen	32,60	31,70	31,15
Belastingtarief eerste schijf	1,80	2,45	2,50
Belastingtarief tweede schijf	9,35	9,75	10,25
Gecombineerd tarief eerste schijf	34,40	34,15	33,65
Gecombineerd tarief tweede schijf	41,95	41,45	41,40
Idem 65+ eerste schijf	16,50	16,25	15,75
Idem 65+ tweede schijf	24,05	23,55	23,50
Belastingtarief derde schijf	42,00	42,00	42,00
Belastingtarief vierde schijf	52,00	52,00	52,00
Aof-basispremie werkgever	5,60	5,40	5,00
Aok gedifferentieerde premie werkgever	1,65	1,00	0,70
Whk premie UWV werkgever	0,00	0,00	0,70
WW-gemiddelde wachtgeldpremie werkgever	1,75	1,50	1,75
WW-marginale AWF-premie werkgever	2,45	3,45	3,30
WW-marginale AWF-premie werknemer	5,85	5,20	3,85
Procentuele zorgpremie werkgever ^a	6,75	6,50	6,50
Procentuele zorgpremie werknemer	1,45	0,00	0,00
Sociale lasten bedrijven	in % van het brutoloon		
Totaal werkgevers:	26,4	26,9	26,8
w.v. premies wettelijke sociale verzekering	10,8	12,1	12,0
pensioenpremies (incl. VUT)	11,9	11,2	11,2
overige particuliere sociale premies	0,3	0,0	0,0
rechtstreeks betaalde sociale lasten	3,4	3,6	3,5
Totaal werknemers:	20,8	20,7	18,9
w.v. premies wettelijke sociale verzekering	16,8	17,1	15,4
pensioenpremies (incl. VUT)	3,8	3,5	3,5
overige particuliere sociale premies	0,2	0,0	0,0
Inkomensgrenzen	euro		
Lengte eerste belastingschijf	16 893	17 046	17 319
Lengte tweede belastingschijf	13 464	13 586	13 804
Lengte derde belastingschijf	21 405	21 598	21 944
Heffingskorting	1 894	1 990	2 043
Arbeidskorting	1 287	1 357	1392
Franchise AWF ^c	58	15 138	15 660
Maximum premie-inkomensgrens WNVZ ^c	167	43 856	44 826
Maximum premie-inkomensgrens ZFW en ZVW ^c	114	30 015	30 537
Nominale zorgpremie per volwassene ^{a, b}	386	1 030	1 134
^a Tot en met 2005 ZFW-premie. Vanaf 2006 ZVW-premie.			
^b Exclusief de gemiddelde no-claimteruggave.			
^c Tot en met 2005 bedragen per dag, daarna bedragen per jaar.			

Daarnaast worden de lasten met ½ mld euro verzaagd door hogere belastingtarieven in de eerste en tweede schijf maar worden de lasten verlicht door verlaging van de AWBZ premie (–1¼ mld euro), verruiming van heffingskortingen (–½ mld euro) een verlaging van het werknemersdeel en het werkgeversdeel van de Awf-premie (samen –1 mld euro), welke voor ¼ mld euro weer teniet gedaan doordat de verlaging van het werknemersdeel de grondslag voor de loonheffing verbreedt, en stopzetting van het restant van de hiaatverzekeringen voor arbeidsongeschiktheid (– ¼ mld euro).

Tabel 5.6		Microlastenontwikkeling, 2004-2007			
	2004	2005	2006	2007	
	mld euro				
Indirecte belastingen	¾	1	0	¼	
Directe belastingen	½	1	¾	1¼	
Totaal rijksbelastingen	1¼	2	¾	1½	
OPL-belastingen	¼	½	– 1	0	
Totaal belastingen	1½	2½	– ¼	1¼	
Sociale premies	1½	¼	– 1	– 1½	
Heffingen	¼	¼	0	– ¼	
Totaal microlastendruk:	3¼	2¾	– 1	– ½	
w.v. bedrijven	1½	¼	0	½ ^a	
gezinnen	1¾	2¾	– 1	– 1	
overheid	0	0	0	0	

^a Vanwege de aard en fasering van enkele maatregelen liggen de lasten van bedrijven op lange termijn circa 1¼ mld euro lager.

Tenslotte is het kabinet van plan het tarief van de dividendbelasting te verlagen van 25% naar 15%. De dividendbelasting is echter meestentijds een voorheffing voor de inkomstenbelasting (gezinnen) of de vennootschapsbelasting (bedrijven). Een verlaging van de dividendbelasting betekent daarom dat weliswaar minder dividendbelasting wordt afgedragen, maar dat er ook navenant minder kan worden verrekend met inkomstenbelasting of vennootschapsbelasting. Per saldo heeft de verlaging van het tarief dividendbelasting daarom geen effect op de microlastenontwikkeling en een bijna verwaarloosbaar effect op de budgettaire ontvangsten.

5.2.2 Ontwikkeling belasting- en premieontvangsten

De definitie van microlastenontwikkeling wijkt op enkele punten af van de beleidsmatige mutatie van de belasting- en premieontvangsten (conform de Nationale rekeningen) in tabel 5.7. Dit betreft onder meer maatregelen in de sfeer van de afdrachtverminderingen, de MEP-heffing, financieringsverschuivingen, intertemporele lastenverschuivingen en de gevolgen van gerechtelijke uitspraken. De beleidsmatige mutatie van de belasting- en premieontvangsten komt hierdoor in 2006 7¾ mld euro hoger uit dan de microlastenontwikkeling, met name als gevolg van de financieringsverschuiving van particuliere naar collectieve zorgverzekeringspremies. In 2007 is de beleidsmatige mutatie van de belasting- en

premieontvangsten ½ mld euro hoger dan de microlastenontwikkeling, met name doordat de af te schaffen MEP-heffing niet tot de belasting- en premieontvangsten wordt gerekend.

De endogene ontwikkeling van de belasting- en premieontvangsten wordt in 2006 met 0,3% BBP neerwaarts vertekend en in 2007 met 0,1% BBP opwaarts vertekend door terugbetaling van in 2005 teveel afgedragen vennootschapsbelasting als gevolg van de dat jaar tot 5% verhoogde heffingsrente. Dit heeft ertoe geleid dat bedrijven meer belasting hebben afgedragen dan zij achteraf verschuldigd bleken te zijn. Over latere teruggaven vergoedt de belastingdienst immers rente. Hoewel harde cijfers ontbreken, wordt ervan uitgegaan dat met dit 'bankieren bij de belastingdienst' in 2005 circa 1¼ mld euro was gemoeid. Doordat de heffingsrente intussen weer is verlaagd, is de verwachting dat dit teveel ontvangen belastinggeld weer wordt terugbetaald. Er wordt van uitgegaan dat dit teruggaveproces twee jaar in beslag neemt, zodat als gevolg hiervan ten opzichte van het ontvangstenniveau 2005 het ontvangstenniveau in 2006 2 mld euro lager ligt en in 2007 een kleine 1¾ mld euro. Pas in 2008 zal dan weer sprake zijn van een 'normaal' ontvangstenniveau.

Buiten dit incident wordt voor dit jaar een robuuste ontwikkeling van de ontvangsten verwacht die aanmerkelijk sneller is dan die van het BBP. In 2007 wordt dit echter naar verwachting weer ruimschoots ingeleverd. Hieraan liggen onder meer de met name dit jaar fors aantrekkende bestedingen aan duurzame goederen, inclusief auto's en woningen, met pakketeffecten bij de BTW, de BPM en de overdrachtsbelasting tot gevolg. Ook het verschil in snelheid waarmee belastingen op loon en belastingen op winst reageren op fluctuaties in de arbeidsinkomensquote speelt een rol.

De arbeidsinkomensquote stijgt dit jaar met 1¼%-punt, om volgend jaar naar verwachting weer met ¾%-punt te dalen. Onder invloed hiervan ontwikkelen de ontvangsten loon- en inkomstenheffing zich dit jaar naar verwachting wat sneller dan het BBP, om daar volgend jaar juist wat bij achter te blijven. Eenzelfde beeld is zichtbaar bij de premies werknemersverzekeringen. Daarnaast speelt bij de premies werknemersverzekeringen een rol dat de lastenneutrale ontwikkeling van de nominale ZVW-premie reëel alleen bestaat uit de groei van het aantal verzekerde volwassenen en daarmee ver achterblijft bij de volumegroei van het BBP.

De BTW-ontvangsten groeien in 2006 aanmerkelijk sneller dan het BBP waarbij de groei van de investeringen in woningen en forse pakketeffecten bij de particuliere consumptie, in de vorm van een snel aantrekkende vraag naar auto's en andere duurzame goederen, een rol spelen. In 2007 vallen de pakketeffecten weg, ontwikkelen de investeringen zich meer in lijn met het BBP, en houden als gevolg daarvan de BTW-ontvangsten gelijke tred met het BBP.

Tabel 5.7 Belasting- en premieontvangsten 2005-2007	2005	2006	2007	2006	2007	2006	2007
				beleid	endogeen		
	niveau in % BBP			mutaties in % BBP per jaar			
Totaal	38,2	39,6	39,1	1,4	0,0	0,0	-0,5
w.v. belastingen	25,0	25,0	25,2	0,0	0,2	0,0	0,0
premies	13,1	14,6	13,9	1,5	-0,2	0,0	-0,5
Loon- en inkomstenheffing	13,2	13,0	12,9	-0,3	0,0	0,1	-0,1
w.v. belastingen	6,2	6,6	7,1	0,2	0,3	0,2	0,2
premies volksverzekeringen	7,0	6,4	5,8	-0,6	-0,3	0,0	-0,3
Premies werknemersverzekeringen	6,1	8,2	8,1	2,0	0,1	0,0	-0,2
Belasting over de toegevoegde waarde (BTW)	7,3	7,6	7,6	0,0	0,0	0,3	0,0
Vennootschapsbelasting (excl. gas)	3,0	2,5	2,6	-0,1	0,1	-0,5	0,0
Overige belastingen	8,5	8,3	7,9	-0,2	-0,2	0,0	-0,2

De ontvangsten vennootschapsbelasting (exclusief gas) blijven, buiten de reeds genoemde terugbetaling van de teveel betaalde belasting over 2005, in 2006 iets achter bij het BBP. Dit is de resultante van de winstgroei van vorig jaar die getemperd wordt door de verslechtering van de winstgevendheid in 2006. Dit laatste werpt tevens zijn schaduw vooruit naar 2007 waardoor in dat jaar de ontwikkeling van de vennootschapsbelasting ook iets achterblijft bij het BBP, ondanks het verwachte herstel van de winstgroei in 2007.

De overige belastingen houden in 2006 gelijke tred met het BBP om daar in 2007 0,2%-punt bij achter te blijven. In 2006 is sprake van voorspoedige ontwikkelingen bij de vennootschapsbelasting op gaswinning en de overdrachtsbelasting. Dit effect valt echter weg in 2007. De brandstoffenaccijnzen en de energiebelasting blijven in beide jaren achter bij het BBP doordat de groeiversnelling van het BBP zich niet onmiddellijk vertaalt in een groei van de brandstof- en energieconsumptie. De invoerrechten profiteren van de sneller dan het BBP groeiende invoer, maar de dividendbelasting ondervindt volgend jaar de gevolgen van de teruglopende winstgevendheid van dit jaar.

5.3 EMU-saldo en schuld

Naar verwachting is zowel dit als volgend jaar sprake van begrotingsevenwicht. De sterke verbetering van het EMU-saldo sinds 2003 is vooral het gevolg van de substantiële ombuigingen en lastenverzwaringen in 2004 en 2005. Dit en volgend jaar vloeit de kleine verdere verbetering van het begrotingssaldo voort uit het gunstige economische beeld en hogere gasbaten. De EMU-schuldquote loopt onder deze omstandigheden in 2006 en 2007 aanzienlijk terug.

Het EMU-tekort neemt na een piek van 3,1% BBP in 2003 gestaag af, zodat in 2007 naar verwachting sprake is van begrotingsevenwicht. Deze verbetering is vooral het gevolg van substantiële ombuigingen en lastenverzwaringen in 2004 en 2005. Dit jaar en volgend jaar

vloeit de kleine verdere verbetering van het begrotingssaldo voort uit het gunstige economische beeld in 2006 en 2007 en hogere gasbaten.

Volgens de rekenmethode die de Europese Commissie (EC) hanteert bij de toetsing van de Europese begrotingsafspraken, verbetert het structurele tekort in 2004 en 2005 sterk, om daarna in 2006 en 2007 weer enigszins te verslechteren (zie tabel 5.1). De berekening van het structurele saldo is overigens omgeven met een aanzienlijke onzekerheidsmarge, zodat de uitkomsten met grote voorzichtigheid moeten worden gehanteerd. De Studiegroep Begrotingsruimte concludeert dat het structurele saldo voor de begrotingspraktijk geen geschikte stuurvariabele is.⁴¹ Zelfs de jaar-op-jaar verandering van het structurele saldo is niet erg betrouwbaar om een beeld te geven van de onderliggende consolidatie-inspanningen. Zo wordt het verloop van dit saldo in de periode 2003-2007 aanzienlijk beïnvloed door de sterk oplopende gasbaten.

Ten opzichte van het *Centraal Economisch Plan 2006* is sprake van een verbetering van het EMU-saldo met 0,8% BBP in 2006 en met 0,4% BBP in 2007; belangrijkste reden is de opwaartse bijstelling van de belasting- en premieontvangsten en van de aardgasbaten. Daar staan hogere collectieve uitgaven tegenover, vooral als gevolg van beleidsintensivering (zie paragraaf 5.1). De ramingen van het tekort van de lokale overheid zijn nauwelijks aangepast.

Sociale fondsen

Het vermogensoverschot van de sociale fondsen neemt in 2006 naar verwachting met 1½ mld euro toe en in 2007 met ¾ mld euro af. Daarmee bedraagt het vermogensoverschot in 2007 5½ mld euro, tegen 4¾ mld euro in 2005. Bepalend voor het grote overschot in 2007 zijn de omvangrijke vermogensoverschotten bij de arbeidsongeschiktheids- en werkloosheidsfondsen. In totaal bedraagt het overschot bij deze werknemersfondsen volgend jaar 6½ mld euro.

Het AWF/UFO vermogensoverschot verbetert nog wel in 2006 maar niet meer in 2007. De uitkeringslasten dalen in beide jaren vanwege de aantrekkende conjunctuur. Niettemin neemt in 2007 het vermogensoverschot niet toe vanwege de verlaging van de AWF-premies. Bij de arbeidsongeschiktheidsfondsen loopt het overschot juist gestadig terug, omdat de premies niet lastendekkend zijn.

De vermogenspositie van de AWBZ verbetert in 2006 aanzienlijk ten opzichte van 2005. Deze verbetering is volledig toe te schrijven aan de eenmalige afdracht van het zorgverzekeringsfonds naar de AWBZ en de overheveling van de geestelijke gezondheidszorg (GGZ) naar de ZVW; deze schuif vindt daadwerkelijk plaats in 2007. In 2007 dalen de uitgaven sterk door de invoering van de Wet maatschappelijke ondersteuning (WMO) en de overheveling van GGZ naar de ZVW. Door een premieverlaging dalen de inkomsten echter ook, zodat de vermogenspositie nagenoeg gelijk blijft.

⁴¹ Zie 12e rapport Studiegroep Begrotingsruimte, Vergrijzing en houdbaarheid, 2006, blz. 37-38.

Tabel 5.8 Vermogenspositie van de centrale sociale fondsen ^a , 2003-2007					
	2003	2004	2005	2006	2007
	mld euro				
AOW	0	0	0	0	0
ANW	0	¼	¼	½	½
AO	4¼	3¾	3¼	2½	1¾
AWF ^b /UFO	4¼	4¼	4¼	4¾	4¾
AWBZ	- 4½	- 2½	- 1½	- ½	- 1¼
ZFW/ZVW	¾	- ¼	- 1¾	- ¾	- ½
Totaal	4¾	5½	4¾	6¼	5½

^a De vermogenspositie meet het verschil tussen het feitelijke vermogen en het normvermogen per ultimo van het jaar.

^b De mutatie van de vermogenspositie wordt in 2004 ½ mld euro opwaarts beïnvloed door de bijstelling van de conjunctuurreserve in het AWF.

De negatieve vermogenspositie bij de ZFW uit 2005 vervalst in 2006. In de nieuwe zorgverzekeringswet (ZVW) zijn de premies in principe lastendekkend. In 2006 is dit niet precies gelukt en resulteert een tekort van bijna ½ mld euro. Per saldo draagt de overgang naar het nieuw zorgstelsel dus bij aan de verbetering van de vermogenspositie van de sociale fondsen. De premiestelling voor de ZVW in 2007 is erop gericht het tekort uit 2006 gedeeltelijk weer goed te maken, zodat de negatieve vermogenspositie bij de ZVW in 2007 afneemt.

EMU-schuld

Vanaf 2002 is de EMU-schuldquote gestaag toegenomen van 50½% BBP tot 52¾% BBP in 2005. De gunstige ontwikkeling van het EMU-saldo en de aantrekkende economische groei (via het noemereffect) zorgen voor een omslag in deze ontwikkeling: de schuldquote daalt naar verwachting tot circa 48% BBP in 2007.

6 Speciale onderwerpen

6.1 De betekenis van China voor de Nederlandse economie

China kent door economische hervormingen sinds eind jaren tachtig een spectaculaire economische groei van gemiddeld bijna 10% per jaar. Dit 'ontwaken' heeft de handel met Nederland sterk vergroot. Bijna 8% van de Nederlandse invoer komt nu uit China; tweederde daarvan wordt door Nederland weer uitgevoerd. Nederlandse investeringen in China zijn daarentegen beperkt gebleven. De stormachtige opkomst van China heeft geen duidelijke invloed gehad op de Nederlandse arbeidsmarkt en inkomensverdeling, terwijl de inflatie door goedkope invoer uit China wat is gedempt. De explosief stijgende Chinese valutareserves hebben vermoedelijk bijgedragen aan het lage renteniveau. De Chinese uitvoer zal ook in de komende jaren fors stijgen. China zal dan ook een nog belangrijkere handelspartner van Nederland worden en de rol van Nederland als Europees distributiecentrum kan verder toenemen. De opkomst van China vereist geen fundamentele wijziging van het Nederlandse economische beleid. Wel is van belang dat innovatie wordt gestimuleerd en dat de randvoorwaarden voor Nederlandse bedrijven aanwezig zijn om op de nieuwe mogelijkheden in te spelen.

6.1.1 Drie decennia economische hervormingen in China

In 1978 is in China economisch het roer omgegaan en werd een begin gemaakt met het stapsgewijs verlaten van de volledig centraal geleide economie. Ondernemingen hebben meer mogelijkheden gekregen om zelf te beslissen over productie, prijzen en investeringen. Dit was onder andere het geval voor de omvangrijke landbouwsector, waar veel prijzen niet langer door de overheid werden vastgesteld, collectieve boerderijen werden afgeschaft en boeren zelf konden gaan beslissen over wat zij produceren. Het geleidelijk terugtreden van de overheid en toenemende marktorientatie verhoogden de productiviteit van Chinese bedrijven. Een belangrijk onderdeel van de omslag in economisch beleid was dat China zich ging openstellen voor het buitenland. Buitenlandse investeringen in China werden mogelijk en invoer werd vergemakkelijkt. Bovendien werd hoge economische groei door uitvoer een belangrijke peiler van het Chinese economische beleid.

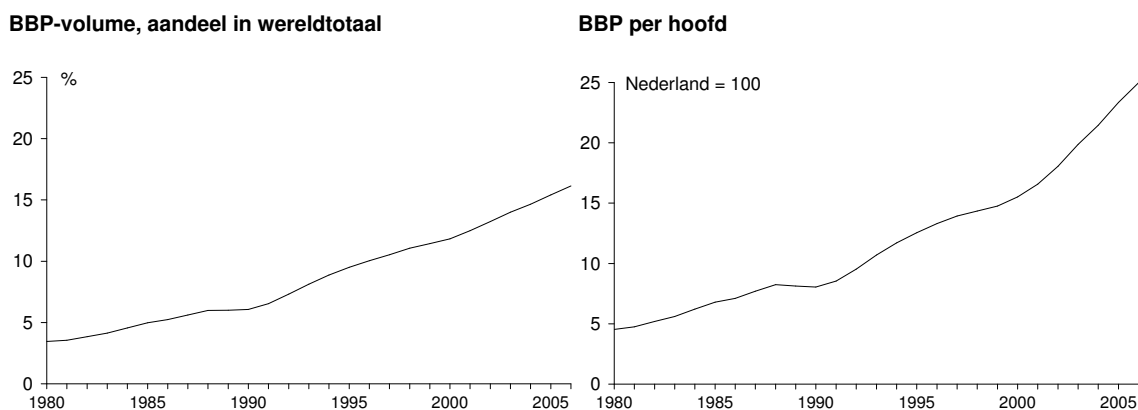
De Chinese economie werd geleidelijk hervormd en dus niet zoals in Rusland in één grote stap (*big bang*). Vaak werd eerst geëxperimenteerd in een regio, vooral in de speciale economische zones. Bij succes werd de hervorming vervolgens overal doorgevoerd. Het streven om lid te worden van de Wereldhandelsorganisatie (WTO) gaf eind jaren negentig een belangrijke, nieuwe impuls aan de hervormingen. In 2001 kon China hierdoor lid worden van de WTO. Daarmee is aan de noodzaak van hervormingen nog geen einde gekomen. Zo is er nog altijd sprake van verliesmakende staatsbedrijven, sterke invloed van regionale overheden op het bedrijfsleven, grote regionale verschillen en een fragiele financiële sector waar lokale overheden nog steeds invloed uitoefenen op de kredietverlening.

De hervormingen hebben de Chinezen geen windeieren gelegd. Het gemiddelde inkomen is zeer sterk gestegen, de armoede is fors gedaald en veel Chinezen hebben nu consumptiegoederen waar zij vroeger alleen maar over konden dromen. Sinds 1980 bedroeg de BBP-volumegroei 9,7% per jaar.⁴² Geen enkel ander land kende een dergelijk hoog groeitempo over zo'n lange periode. Hierdoor is het aandeel van de Chinese economie in de wereldproductie scherp gestegen (figuur 6.1). China is nu de vierde economie van de wereld.⁴³ Verder is in China door de sterke groei het gemiddeld inkomen per hoofd nu 25% van dat in Nederland, tegenover slechts 5% in 1980.

De razendsnelle ontwikkeling van de Chinese economie gaat gepaard met grote verschillen in inkomen per hoofd; verschillen die het afgelopen decennium zijn toegenomen. Het loon van een geschoolde arbeider is gemiddeld twee keer dat van een ongeschoolde arbeider. Het inkomen in welvarende steden is gemiddeld drie keer dat op het platteland. Dit verschil leidt tot sterke migratie naar de steden, ook al hebben migranten in de steden weinig tot geen rechten op sociale voorzieningen. Deze geringe rechten en de inkomensverschillen tussen stad en platteland zouden in de toekomst tot grote sociale spanningen kunnen leiden, vooral als de economische groei zou stikken.

Naast de stijging van de scholingsgraad en omvangrijke investeringen in de infrastructuur, hebben buitenlandse bedrijven een belangrijke rol gespeeld in de uitzonderlijke Chinese groei. Dit in tegenstelling tot Japan en Zuid-Korea waar nationale 'kampioenen' van grote betekenis waren in hun fase van snelle groei. Buitenlandse bedrijven hebben kennis China

Figuur 6.1 Chinese productie en inkomen per hoofd, 1980-2006^a

^a Op basis van koopkrachtpariteiten

Bron: IMF, World Economic Outlook, april 2006.

⁴² Chinese economische statistieken zijn duidelijk minder betrouwbaar dan die van Nederland en andere hoogontwikkelde economieën. Dit komt gedeeltelijk door de extreme dynamiek in China en gedeeltelijk doordat Chinese lokale autoriteiten er baat bij hebben om een gunstige economische ontwikkeling te rapporteren aan de centrale autoriteiten. Vraagtekens bij gedetailleerde Chinese cijfers zijn dus op zijn plaats, maar constatering, zoals die van een zeer hoge Chinese economische groei in de afgelopen decennia, worden hierdoor niet aangetast.

⁴³ Op basis van de huidige wisselkoersen. Op basis van koopkrachtpariteiten, waarmee beter rekening wordt gehouden met prijsverschillen, is China nu al de tweede economie na de Verenigde Staten.

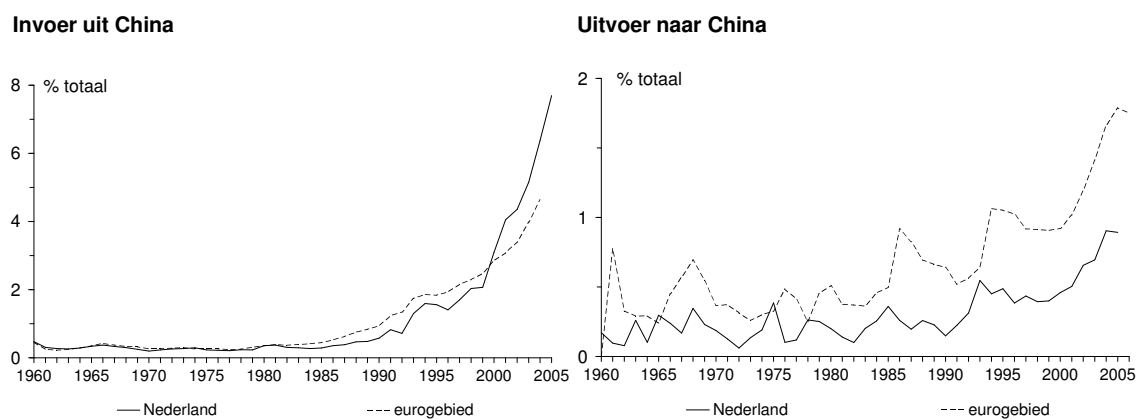
binnengebracht, wat heeft geleid tot een sterke stijging van de productiviteit. Momenteel zijn zij goed voor meer dan 20% van het Chinese BBP. Buitenlandse bedrijven richten zich vooral op de uitvoer en veel minder op de binnenlandse markt. Hun aandeel in de uitvoer is meer dan de helft (55%), tegen een aandeel van 13% in de binnenlandse bestedingen. Wat betreft uitvoer zijn er ook grote verschillen tussen sectoren. Zo domineren buitenlandse bedrijven bijna volledig de uitvoer van consumentenelektronica, terwijl zij een bescheiden rol spelen in de textieluitvoer.

6.1.2 De betekenis van China voor de Nederlandse buitenlandse handel

Het 'ontwaken' van de Chinese economie heeft de handel met Nederland sterk vergroot. Tot begin jaren negentig voerde Nederland nauwelijks iets in vanuit China; maar nu is China de vierde leverancier en komt bijna 8% van de ingevoerde goederen daar vandaan (figuur 6.2). Geen enkele andere lidstaat van de Europese Unie kent zo'n hoog Chinees invoeraandeel. Dit komt in belangrijke mate door de distributiefunctie van Nederland als *gateway to Europe*: tweederde van de Nederlandse invoer uit China wordt weer uitgevoerd, waarbij deze uitvoer overwegend naar het Europese achterland gaat.

De Nederlandse uitvoer naar China is ook toegenomen, maar in veel mindere mate dan de invoer (figuur 6.2). Momenteel gaat 0,9% van de Nederlandse uitvoer naar China, duidelijk minder dan de 1,7% van de uitvoer van het eurogebied naar China. Doordat de Nederlandse economie meer open is, is uitgedrukt in procenten van het BBP de uitvoer naar China van Nederland echter gelijk aan dat van het eurogebied (0,6% van het BBP). Daarmee is de betekenis van het Chinese afzetgebied voor de Nederlandse productie vergelijkbaar met die voor de rest van het eurogebied.

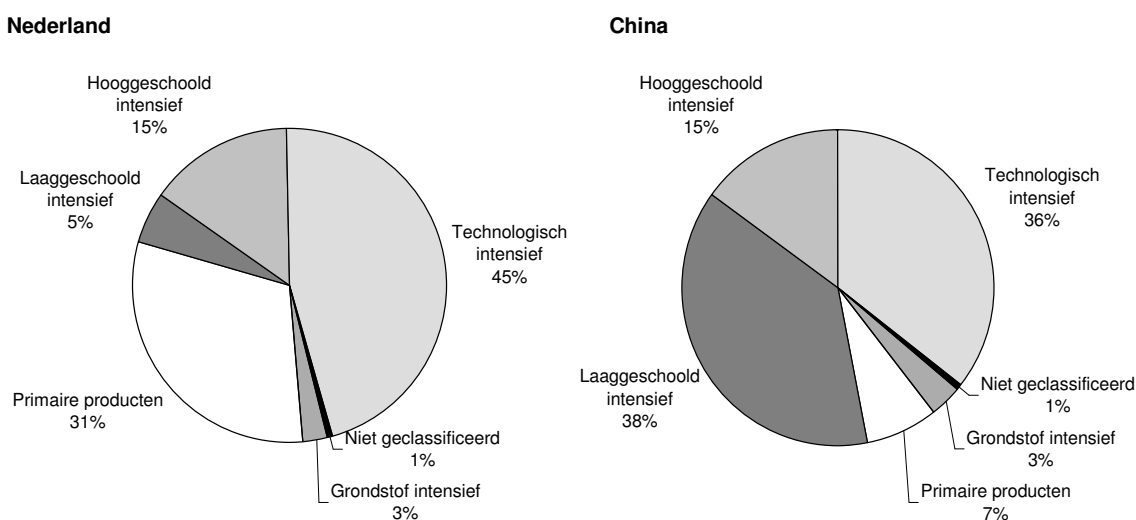
Figuur 6.2 Nederlandse handel met China, 1960-2005

Bron: OESO, Monthly statistics of international trade.

De Chinese uitvoer is op de wereldmarkten meer aanvullend op de Nederlandse uitvoer dan direct concurrerend.⁴⁴ Goederen die China veel uitvoert, zijn voor Nederlandse bedrijven juist relatief onbelangrijk; bijvoorbeeld producten waarvoor veel laaggeschoolde arbeid nodig is (textiel, schoenen, speelgoed). Desalniettemin voert China, gegeven de fase van ontwikkeling waarin het land zich bevindt en de relatief lage arbeidsproductiviteit, opvallend veel technologie-intensieve goederen uit, zoals computers, computerrandapparatuur en telecommunicatie-, video- en audioapparatuur (figuur 6.3). Het betreft hier echter goederen die nauwelijks in Nederland worden geproduceerd.⁴⁵ Deze technologie-intensieve goederen worden voor een groot deel in China geassembleerd, voornamelijk door buitenlandse bedrijven, op basis van componenten die elders in Azië zijn gemaakt.

Figuur 6.3 Uitvoer naar factorintensiteit, Nederland en China, 2000

Bron: Eigen berekeningen op basis van handelsdata op 4-digitaal classificatieniveau verzameld door Feenstra en Lipsey en de goederenclassificatie van Hinlopen en Van Marrewijk.

6.1.3 Nederlandse directe investeringen in China

Ook Nederlandse bedrijven zijn in de jaren tachtig gaan investeren in China zodra hiervoor de mogelijkheid ontstond (figuur 6.4). Deze investeringen in China zijn echter zeer bescheiden qua omvang. In 2005 vormden deze slechts 0,3% van de totale buitenlandse investeringen van Nederlandse bedrijven. Dit was zelfs minder dan de investeringen in relatief kleine economieën als Finland en Roemenië; in 2005 hadden Nederlandse bedrijven 25 keer meer geïnvesteerd in België dan in China, wat het grote belang van nabijheid voor buitenlandse directe investeringen onderstreept. Overigens hebben ook andere Europese landen niet veel in China geïnvesteerd en is de Nederlandse relatieve omvang van investeringen in China vergelijkbaar met het

⁴⁴ Dit blijkt uit een analyse van de comparatieve voordelen. Zie Bakens en De Groot, *China and the Dutch economy: a study on the influence of China's emergence on Dutch trade*, CPB Discussion Paper, te verschijnen; W. Suyker en H. de Groot (eds.), *China and the Dutch economy*, CPB Document 127, 2006.

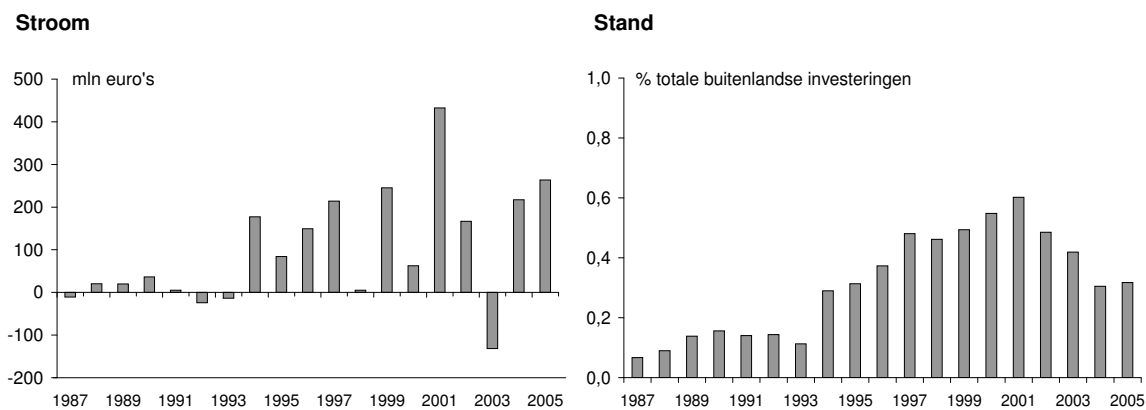
⁴⁵ Deze goederen worden wel relatief veel uitgevoerd, maar dit is wederuitvoer van goederen veelal ingevoerd uit China.

gemiddelde voor de overige EU-15 landen. Het zijn vooral buurlanden als Japan en Zuid-Korea die relatief veel in China hebben geïnvesteerd.

Nederlandse bedrijven hebben in China vooral geïnvesteerd omdat het een grote markt is of gaat worden.⁴⁶ De concurrentie op de Chinese markt is voor sommige producten scherp. Hierdoor hebben enkele Nederlandse bedrijven hun investeringen in China alweer afgestoten, waardoor het aandeel van China in de totale directe buitenlandse investeringen na 2002 is afgenomen (figuur 6.4). Mogelijk zullen zij in de komende jaren weer toenemen, nu vanaf eind dit jaar banken en andere dienstverlenende bedrijven toegang krijgen tot de Chinese markt als uitvloeisel van China's toetreden tot de WTO.

De lage loonkosten zijn voor Nederlandse bedrijven een veel minder belangrijk motief om in China te investeren. Dit blijkt ook uit studies naar *outsourcing*; daarin komt naar voren dat verplaatsing van Nederlandse bedrijven naar het buitenland relatief beperkt is en dat, voor zover er verplaatsing heeft plaatsgevonden, dit voornamelijk naar Oost- en Zuid-Europa is geweest en slechts in beperkte mate naar China.⁴⁷

Figuur 6.4 Nederlandse directe investeringen in China, 1987-2005

Bron: De Nederlandsche Bank.

6.1.4 De betekenis van China voor de Nederlandse arbeidsmarkt en inkomensverdeling

De stormachtige opkomst van China heeft geen duidelijke invloed gehad op de Nederlandse arbeidsmarkt en de Nederlandse inkomensverdeling. Het werkgelegenheidseffect van de handel met China is beperkt en bedraagt circa 1/2% van de totale werkgelegenheid.⁴⁸ De uitvoer naar China is goed voor circa 15 000 banen en aan de wederuitvoer van uit China ingevoerde goederen zijn in Nederland circa 8 000 banen verbonden. Verder zijn verschuivingen in de Nederlandse werkgelegenheidsstructuur niet toegenomen door de opkomst van China. Het

⁴⁶ Voor voorbeelden van problemen in de praktijk met investeren in China, zie Metalelektro Profiel, China: de reus is wakker, magazine van het FME, no. 3, 2006, www.fme.nl.

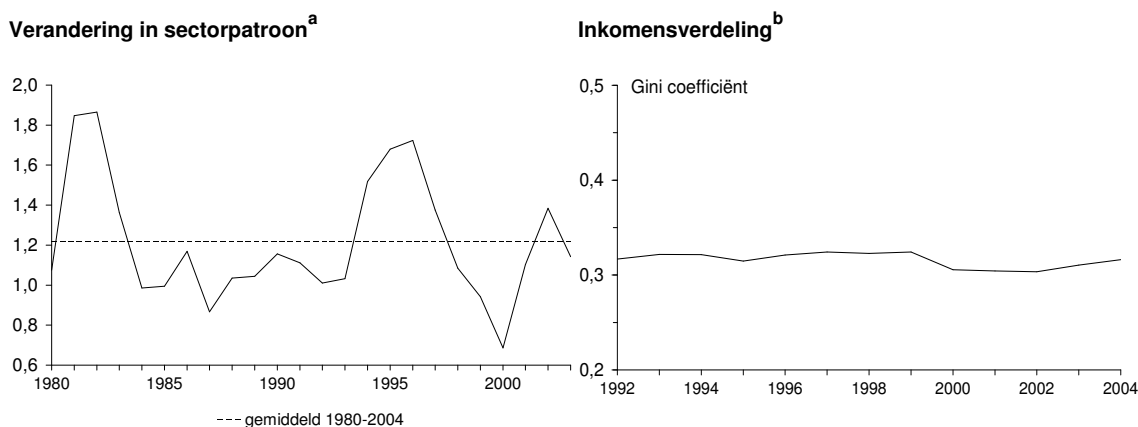
⁴⁷ Zie J. Gorter e.a., Verplaatsing uit Nederland; motieven, gevolgen en beleid, CPB Document 76, 2005; Berenschot, Aard, omvang en effecten van verplaatsen van bedrijfsactiviteiten naar het buitenland, Studie in opdracht van het Ministerie van Economische Zaken, 2004.

⁴⁸ Zie W. Suyker en H. de Groot (eds.), China and the Dutch economy, CPB Document 127, 2006.

aantal werknemers dat veranderde van sector was in recente jaren historisch gezien zelfs laag (figuur 6.5) en er zijn geen aanwijsbare factoren die mogelijk het effect van de opkomst van China hebben geneutraliseerd.

De Nederlandse inkomensverdeling is nauwelijks veranderd in de afgelopen jaren waarin de economische betekenis van China sterk is toegenomen (figuur 6.5). De Nederlandse inkomensverdeling was vlak ondanks een toenemend rendement van onderwijs.⁴⁹ De vlakke ontwikkeling van de inkomensverdeling is consistent met de bestaande literatuur die in zijn algemeenheid laat zien dat de effecten van globalisering op inkomensongelijkheid zeer bescheiden zijn.⁵⁰ De toename in inkomensverschillen tussen hoog- en laagopgeleiden (het rendement van onderwijs) blijkt primair te worden veroorzaakt door technologische ontwikkelingen, die ten faveure zijn voor hogeschoolden.

Figuur 6.5 Werkgelegenheidsverschuivingen en inkomensverdeling, Nederland, 1980-2004

^a Som van de absolute waarde van veranderingen in sectorale werkgelegenheidsaandelen gedeeld door twee.

^b Gini-coëfficiënt: de coëfficiënt is groter naarmate de inkomensverschillen groter zijn.

Bron: Eigen berekening op basis van CBS Nationale rekeningen data; Irgang en Hoeberichts, Inkomensongelijkheid in de eenentwintigste eeuw, ESB, april 2006.

6.1.5 De betekenis van China voor de inflatie en rente

De inflatie is de afgelopen jaren gedompt door goedkope invoer uit China. Hierdoor is de inflatie in het eurogebied en Nederland naar schatting 0,2%-punt per jaar lager uitgekomen.⁵¹ Deze lagere prijsstijging in de afgelopen vijf jaar betekent voor het gemiddelde Nederlandse huishouden een besparing op de consumptieve uitgaven van circa 25 euro per maand. De inflatie is vooral lager uitgekomen doordat uit China ingevoerde goederen een lagere prijs hebben en doordat hun aandeel in de Nederlandse invoer is toegenomen. Daarnaast is de inflatie verminderd doordat de prijsstijging van uit China ingevoerde goederen lager was.

⁴⁹ Zie B. Jacobs en D. Webbink, Rendement onderwijs blijft stijgen, ESB, 25 augustus 2006.

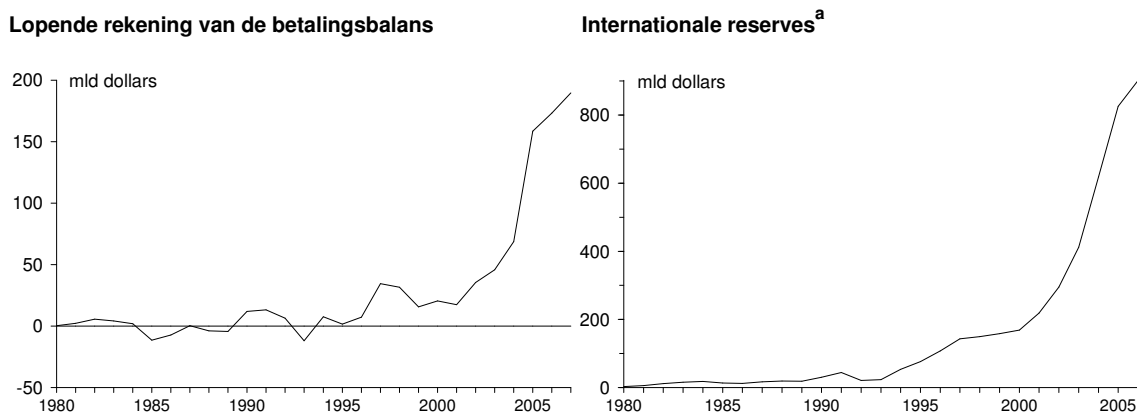
⁵⁰ Zie voor overzichten van de literatuur bijvoorbeeld R. Nahuis, *Knowledge, Inequality and Growth in the New Economy*, Cheltenham: Edward Elgar, 2003 en R. Nahuis en H. L. F de Groot, Rising Skill Premia: You ain't seen nothing yet, CPB Discussion Paper 20, 2003.

⁵¹ Zie kader 'How does globalisation affect inflation?' in OESO, Economic Outlook, no. 79, 2006. Er is hier verondersteld dat het directe effect op de Nederlandse inflatie gelijk is aan de in dit kader gegeven schatting voor het eurogebied.

De hiervoor gegeven schatting van de lagere inflatie door China kent een ruime onzekerheidsmarge en is partieel. Dit komt onder andere doordat de inflatie vermoedelijk is verminderd doordat China de concurrentie heeft doen toenemen. Hierdoor zijn waarschijnlijk winstmarges afgenomen, loonstijgingen gedempt en is de productiviteit gestimuleerd. Tegelijkertijd is echter de vraag naar olie en andere grondstoffen sterk gestimuleerd door de opkomst van China. Het opwaartse effect hiervan op de Nederlandse invoerprijzen is in de hierboven gegeven schatting niet meegenomen. Tenslotte is er de meer fundamentele reden dat, zelfs bij een permanente ruilvoetverbetering, in het geval van een geloofwaardig en effectief monetair beleid de inflatie op langere termijn bepaald wordt door de centrale bank.

Het Chinese economische beleid heeft vermoedelijk bijgedragen aan een lagere Nederlandse kapitaalmarktrente. Om via sterke uitvoergroei een hoge economische groei te bewerkstelligen hebben de Chinese monetaire autoriteiten door valutamarktinterventies een sterke appreciatie van hun valuta voorkomen. Dit beleid veroorzaakte de afgelopen jaren een groot overschot op de lopende rekening (7% BBP in 2005) en sterk stijgende internationale reserves (figuur 6.6). China heeft nu al de grootste valutareserves ter wereld en deze zullen later dit jaar de 1000 mld dollar gaan overtreffen. Deze reserves zijn, net zoals die van andere landen met grote overschotten op de lopende rekening, vooral belegd in overheidsobligaties, met name Amerikaanse. Deze extra vraag naar obligaties heeft geleid tot een lagere rente. Schattingen van dit effect lopen uiteen, met een gemiddelde van bijna 1%-punt.

Figuur 6.6 Het overschot op de lopende rekening en de internationale valutareserves van China, 1980-2006

^a 2006 april.

Bronnen: IMF, International Financial Statistics en IMF, World Economic Outlook, voorjaar 2006.

6.1.6 China en de Nederlandse economie in de komende jaren

Het is aannemelijk dat de Chinese economische groei in de komende decennia hoog blijft doordat het hervormingsproces voortduurt, besparingen en investeringen aanzienlijk zijn, de voortgaande uitstroom van arbeid uit de laagproductieve landbouw naar de meer productieve diensten en industrie aanhoudt, de scholingsgraad toeneemt en er ruime mogelijkheden zijn om

de technologische achterstand in te lopen. Het groeipercentage voor China in de komende decennia zal daarbij onder andere afhangen van de mate waarin de Chinese autoriteiten bereid zijn tot internationale samenwerking, verdere structurele hervormingen en de mate waarin zij markten beter laten werken.

Voor de ontwikkeling van de Chinese economie op middellange termijn en de invloed daarvan op de wereldeconomie zijn recente beleidsontwikkelingen, bestaande spanningen en de snelheid van aanpassing van belang, naast de boven gegeven lange-termijnfactoren. De Chinese autoriteiten hebben eerder dit jaar besloten om meer aandacht te gaan besteden aan het platteland en aan het milieu. Dit vloeit voort uit aanzienlijke milieuproblemen en uit sociale spanningen als gevolg van de grote inkomensverschillen tussen welvarende steden en het

Gaat China ook de wereldmarkten voor hoogwaardige producten domineren?

Sommigen vrezen dat in de toekomst China niet alleen een dominante leverancier zal zijn van weinig geavanceerde goederen maar ook van technisch hoogwaardige producten. Hierdoor zou er geen behoefte meer zijn aan de hoogwaardige goederen die Nederland momenteel uitvoert en zouden Nederlandse exporteurs met een nieuwe geduchte concurrent te maken krijgen. Als gevolg daarvan zou Nederland, net zoals de rest van het eurogebied, in de problemen komen. Deze opvatting gaat voorbij aan het feit dat de huidige internationale handel fundamenteel niet afwijkt van de ruilhandel in het verleden: landen voeren goederen uit om andere goederen (nu of later) te kunnen invoeren. Landen zullen zich daarbij specialiseren in de productie van goederen en diensten waarvoor zij een comparatief voordeel hebben; zij zullen goederen invoeren waarvoor zij een comparatief nadeel hebben.

Drie karakteristieken wijzen erop dat China's comparatieve voordeel ligt bij technisch weinig geavanceerde productie. Op de eerste plaats heeft China een omvangrijk arsenaal aan laaggeschoolde werknemers die in de industrie kunnen werken; dit aantal zal nog sterk toenemen doordat blijven werken in de landbouw voor velen weinig aantrekkelijk is. Verder is ondanks de hoge investeringen van de afgelopen jaren de kapitaalgoederenvoorraad nog steeds relatief beperkt. Ten slotte is de Chinese beroepsbevolking relatief laag geschoold. De nadruk op weinig geavanceerde productie kan echter voor een deel tot uitdrukking komen in assemblage van componenten. Deze leidt tot de uitvoer van technisch hoogwaardige producten, zoals nu al het geval is.

Als argument voor Chinese dominantie van wereldmarkten voor hoogwaardige producten wordt vaak het grote aantal universitaire afgestudeerden opgeworpen. In een land met 1,3 miljard inwoners zijn echter alle absolute aantallen groot. Als percentage van de leeftijdsgroep is het aantal afgestudeerden in China echter een vijfde van dat van de Europese Unie.^a De verschillen zijn nog groter voor het voltooien van postdoctorale studies: 0,1% van de Chinese 25 tot 29-jarige voltooide een dergelijke studie, tegen 1,3% in de Verenigde Staten en de Europese Unie. Van de totale beroepsgeschikte bevolking heeft in China 5% een tertiaire studie voltooid, tegen 21% in de Europese Unie en 37% in de Verenigde Staten. Bovendien is er reden om bij de kwaliteit van de Chinese universitaire studies vraagtekens te zetten. Ten slotte betekenen meer universitair afgestudeerden nog niet automatisch een hogere productie van technisch hoogwaardige goederen. Veel van deze afgestudeerden zijn immers nodig als manager of staffunctionaris bij de productie van technisch weinig geavanceerde exportgoederen en bij de sterk toenemende productie voor de binnenlandse markt.

^a M. Schaaper, An emerging knowledge-based economy in China? Indicators from OECD Databases, OECD Directorate for Science, Technology and Industry working paper 2004/4, 2004.

achterblijvende platteland. Dit beleidsvoornemen zou kunnen leiden tot een verschuiving van de groei van de uitvoer naar meer binnenlandse bestedingen. De Olympische Spelen in Peking in 2008 zouden tijdelijk deze aanpassing kunnen versterken. Een dergelijke verschuiving is niet alleen wenselijk om binnenlandse redenen, maar ook om het oplopen van handelsspanningen te voorkomen. Minder uitvoergroei zou kunnen bijdragen aan normalisatie van het overschot op de lopende rekening.

De verwachting is dan ook dat de Chinese uitvoervolumegroei afzwakt tot 14% gemiddeld per jaar in de komende vijf jaar; in de jaren 2002-2005 nam de uitvoer gemiddeld met 26% per jaar toe. Overigens betekent een groeitempo van 14% per jaar nog altijd een verdubbeling van de Chinese uitvoer in de komende vijf jaar.

In geval van een dergelijke ontwikkeling van de Chinese economie zullen de effecten op de Nederlandse economie naar verwachting vergelijkbaar zijn met die in recente jaren. China zal een nog belangrijker handelspartner worden; de rol van Nederland als Europees distributiecentrum van Chinese goederen zal verder toenemen; de toenemende invoer uit China kan de Nederlandse inflatie wat dempen en daardoor de koopkracht van Nederlandse consumenten vergroten; de lonen van laaggeschoolde werknemers ten opzichte van hooggeschoolde zullen wellicht wat worden gedrukt; beperkte werkgelegenheidsverschuivingen tussen sectoren zijn te verwachten.

Vanzelfsprekend zijn er aanzienlijke economische onzekerheden rond dit middellange-termijnbeeld voor de Chinese economie. Zo zou de inflatie in China kunnen oplopen door oververhitting, zou door aanhoudend hoge investeringen de Chinese uitvoergroei hoog kunnen blijven, zouden handelspartners protectionistische maatregelen kunnen nemen, zou de Chinese renminbi fors kunnen appreciëren en kan China te maken krijgen met een bankencrisis. Hoewel dergelijke ontwikkelingen aanzienlijke gevolgen voor de Chinese economie zouden hebben, zijn de gevolgen voor Nederland veelal relatief beperkt.

6.1.7 Gevolgen voor het Nederlandse economische beleid?

De opkomst van de Chinese economie heeft voor de Nederlandse economie als geheel in de afgelopen jaren niet geleid tot substantiële aanpassingsproblemen, terwijl er door lagere invoerprijzen wel sprake was van voordelen voor alle Nederlandse consumenten. Het is waarschijnlijk dat in de komende jaren het effect vergelijkbaar zal zijn.

Dit betekent dat de Chinese economische ontwikkeling geen aanleiding geeft tot een substantiële wijziging in het economische beleid. Wat gewenst economisch beleid was voordat China zich opende voor de buitenwereld, is ook nu nog gewenst beleid voor Nederland. Dit geldt met name voor begrotingsbeleid gericht op macro-economische stabiliteit en houdbaarheid, en economisch beleid dat zorgt voor de prikkels die de duurzame economische groei verhogen.

Er is echter geen reden voor beleidspassiviteit in het kader van de opkomst van China. Zo biedt de verdere economische bloei van China voor Nederlandse bedrijven nieuwe afzetmogelijkheden. De Nederlandse overheid heeft daarbij een zekere faciliterende rol, zoals informatieverschaffing aan Nederlandse bedrijven over Chinese regio's en sectoren, soepele visumverschaffing aan Chinees stafpersoneel van Nederlandse bedrijven, belangenbehartiging van Nederlandse bedrijven bij de Chinese overheden.

In een internationale (Europese) context is beleidsinspanning op zijn plaats om te bevorderen dat China streeft naar een *level playing field*. Het voldoen aan verplichtingen in het kader van de WTO, handhaving van intellectuele eigendomsrechten, respect voor internationale richtlijnen omtrent arbeidsomstandigheden en het bevorderen van maatschappelijk verantwoord ondernemen zijn daarbij belangrijke dimensies. Ook het bevorderen van een duurzaam energieverbruik verdient aandacht gegeven de substantiële externaliteiten die gepaard gaan met de door China gegenereerde milieudruk.

Voor zover globalisering in het algemeen en de Chinese opkomst in het bijzonder zal leiden tot extra herstructurering – voor recente jaren zijn daar overigens geen aanwijzingen voor – is wellicht enige herwaardering op zijn plaats van de economische betekenis van arbeidsmarktprogramma's en het stelsel van werkloosheidsuitkeringen. Beide kunnen noodzakelijke aanpassingen door globalisering versoepelen en zijn daarmee economisch gezien de noodzakelijk smeeroilje om te kunnen aanpassen en te kunnen profiteren van de globalisering.⁵²

Verder betekent de opkomst van China – en globalisering in het algemeen – een verscherping van de concurrentie. Het is dan ook op zijn plaats dat het Nederlands beleid sectoren met een comparatief voordeel koestert, niet door ouderwets defensief industriebeleid maar door het scheppen van gunstige randvoorwaarden.

Uit een *revealed comparative advantage* analyse blijkt dat Nederland met name een comparatief voordeel heeft in de voedings- en genotmiddelenindustrie. Verder heeft de Nederlandse economie een sterke positie in handel en distributie. Momenteel verlaten al dagelijks zo'n 1000 vrachtwagens de Rotterdamse haven om Chinese producten verder te distribueren in Europa; tegelijkertijd wordt een vergelijkbaar aantal containers vervoerd per schip. Om van de toename van de consumptie van Chinese goederen in Europa te kunnen profiteren, is een goede infrastructuur in Nederland onontbeerlijk. Bij beslissingen over uitbreiding van de infrastructuur om de rol van Nederland als Europees distributiecentrum te handhaven, is het wel van belang om milieuconsequenties mee te wegen.

Het versterken van het comparatief voordeel vraagt ook om innovatie. Op het gebied van onderwijs zijn er kansrijke opties om het innovatievermogen van de Nederlandse economie te

⁵² Zie verder R. de Mooij, *Reinventing the Welfare State*, CPB Speciale Publicatie 60, 2006.

versterken en daarmee de welvaart op termijn te verhogen.⁵³ Zo zijn goede resultaten te verwachten van verhoging van de kwaliteit van leraren en van vroegschoolse educatie van risicoleerlingen. Meer R&D (onderzoek & ontwikkeling) is ook welvaartsverhogend, maar het blijkt moeilijk om beleid te ontwerpen dat extra R&D uitlokt. Er zijn geen aanwijzingen dat de overheid goed kan inschatten in welke sectoren of in welk technologiegebied extra R&D-beleid zinvol is. Belastingvermindering voor startende innovatieve bedrijven en fondsen die risicokapitaal verstrekken zijn daarentegen wel kansrijk. Gastvrije toegang voor hoogopgeleiden draagt eveneens bij aan de Nederlandse kennisontwikkeling. Zo vormt het stijgend aantal afgestudeerde wetenschappers en ingenieurs in China (en India) eerder een kans dan een bedreiging, mede gezien de aanhoudende vraag naar hoogopgeleiden vanuit de technologie.

6.2 Effectiviteit van de politie: van meer naar beter blauw

Het prikkelen van de politie tot 'beter blauw' is een kosteneffectievere manier om de veiligheid te verhogen dan het vrijmaken van middelen voor 'meer blauw'. Een vergelijking met de Engelse politie suggereert dat ruimte bestaat voor verdere verbetering van de effectiviteit van de Nederlandse politie. De uitdaging waar de overheid nu voor staat is het stimuleren van een cultuur van experimenteren, monitoren en evalueren binnen de politie, een noodzakelijke voorwaarde voor een effectievere inzet van bestaande middelen. Onderlinge vergelijking van de prestaties van de korpsen kan de politie hiertoe prikkelen.

6.2.1 Nóg eens 10% minder criminaliteit

'Nederland moet veiliger', onder dit motto is het budget van de politie de laatste 20 jaar sterk gegroeid. Het aantal mensen in dienst bij de regionale politiekorpsen is in de periode 1994-2005 met 30% gestegen (van 35 758 tot 46 148 voltijdbanen). Daarnaast zijn zowel gemeenten als de nationale overheid zich sinds 2002 intensiever gaan bemoeien met de wijze waarop de politie al die extra middelen inzet. Zo richten verschillende gemeenten de politie-inzet op de meest onveilige plekken en spoort het kabinet de politie aan tot strengere handhaving.

Wat is het effect van 'meer blauw' en van een andere manier van werken door de politie op de criminaliteit en overlast? En wat kunnen we hiervan leren voor de komende jaren? Deze vragen zijn relevant, omdat de ambities hoog zijn. Het kabinet heeft als doelstelling de criminaliteit en overlast over de periode 2002-2010 met 20 à 25% te verlagen. Hiervan is inmiddels de helft gerealiseerd. Het percentage mensen dat tenminste één keer slachtoffer wordt van criminaliteit is volgens de Politiemonitor Bevolking in de periode 2002-2005 met 11% gedaald; het percentage mensen dat vaak te maken heeft met overlast is met 8% gedaald. Hoe kan de politie bijdragen aan de volgende 10% daling? Voor de beantwoording van deze vraag analyseren we eerst onder welke druk de politie staat om effectief op te treden. Vervolgens presenteren we de resultaten van empirisch onderzoek naar de effectiviteit van de Nederlandse

⁵³ M. Cornet e.a., Kansrijk kennisbeleid, CPB Document 124, 2006.

politie en geven we een verklaring van de ontwikkeling hierin. Tenslotte gaan we in op de vraag met welk politiebeleid de overheid haar ambities op het gebied van veiligheid het best kan realiseren. De uitvoering van de taak van de politie staat dus centraal.

De laatste jaren is een efficiënte en effectieve uitvoering van overheidstaken prominenter op de beleidsagenda gekomen. Hierdoor is meer aandacht gekomen voor de vraag hoe prestaties zijn te meten en hoe overheidsdiensten hier op zijn af te rekenen. Gegeven deze vraag heeft het CPB onderzoek uitgevoerd naar onder meer de uitvoering van de sociale zekerheid, onderwijs en de gezondheidszorg.⁵⁴ Deze bijdrage vat de inzichten van het onderzoek op het gebied van politiewerk samen. We richten ons exclusief op de bestrijding van door de burger ervaren criminaliteit en overlast door de regionale politiekorpsen. Landelijke politiediensten, zoals de nationale recherche, georganiseerde criminaliteit en criminaliteit tegen bedrijven blijven buiten beschouwing.

6.2.2 Meer druk van buiten op de politie

Lange tijd kreeg de politie van de overheid alle vrijheid om haar taak zelf in te vullen. Het lokale en nationale politiebeleid kenmerkte zich door een *'hands-off'* benadering'. Tot zo rond 2002 vormden de nationale beleidsprioriteiten en de verantwoording van de politie 'naar boven' een papierwinkel met weinig concrete effecten op politieoptreden. Ook gemeenten namen niet het initiatief. De politie had eerder invloed op de lokale gedachtevorming en besluitvorming dan andersom.⁵⁵ Door deze passieve houding had de overheid weinig grip op de politie. Over de vormgeving en de resultaten van het politieoptreden was weinig tot niets bekend. De nationale overheid hield zich vooral bezig met het aantal politiemensen, niet met de manier waarop de politie werkte.

Gemeenten en de nationale overheid zijn zich rond 2002 actiever met het optreden van de politie gaan bemoeien. De gedachte dat de politie als 'zelfsturende professionals' volledig zelf kunnen bepalen wat te doen, is verlaten. Dit gebeurde onder druk van grote ontevredenheid over het presteren van de politie. Zo nam de tevredenheid over het totale functioneren van de politie met 20% af in de periode 1993-2002, aldus de Politie-monitor Bevolking. Verschillende burgemeesters, waaronder die van Rotterdam en Maastricht, maakten rond 2002 lokale veiligheid tot hun prioriteit. In een toenemend aantal steden neemt de gemeente de regie. Gemeenten monitoren nauwkeurig de lokale veiligheidssituatie, stemmen de politie-inzet af op specifieke plekken (de zogenaamde *hot spots*) dan wel groepen (bijvoorbeeld dakloze drugsverslaafden) en versterken de samenwerking tussen de politie en lokale instellingen en instanties zoals scholen en de GGD. Om de verantwoording en prestatieprikkels te versterken heeft de nationale overheid in 2003 prestatiecontracten afgesloten met alle politiekorpsen. In de contracten staat een aantal streefcijfers voor onder meer het aantal uit staandehouding

⁵⁴ P. Koning et al., Centrale doelen, decentrale uitvoering. Over de *do's* en *don'ts* van prestatieprikkels voor semi-publieke instellingen, CPB Document 45, 2004.

⁵⁵ J. Terpstra, Lokale inbedding van de Nederlandse politie: stand van zaken en overzicht, hoofdstuk 3 in F. Vlek et al. (red.), *Uit balans: politie en bestel in de knel*, Politie en Wetenschap, 2004, Kerckebosch, Zeist, blz. 59-79.

Waarom prestatieprikkels voor de politiekorpsen?

Druk vanuit de overheid, de 'opdrachtgever' van de politie, kan nuttig zijn.^a Allereerst kan het de eigen motivatie van politiemensen ondersteunen. Veel politiemensen zijn intrinsiek gemotiveerd om hun werk goed doen, zij hebben 'blauw bloed' door de aderen stromen. Zonder erkenning van inzet kan deze intrinsieke motivatie omslaan in 'intrinsieke frustratie'. Dit geldt zowel op het niveau van de individuele agent als op het niveau van de korpsleiding. Prestatieverbetering gaat immers gepaard met inspanning. Als hier geen enkele erkenning en beloning tegenoverstaat, dan kan onverschilligheid ontstaan. Kortom, het benoemen en belonen van goede prestaties kan verdere verbetering aanmoedigen.

Daarnaast kan het belonen van datgene 'waar het uiteindelijk om gaat' richting geven in de vele vragen die op de politie afkomen. De politie staat middenin de samenleving. Vooral de media kunnen het politiewerk beïnvloeden. In afwezigheid van goede maatstaven van het presteren van de politie meten journalisten politieprestaties vaak af aan incidenten. De prikkels die hieruit voortvloeien, zijn niet altijd in lijn met de doelstellingen van de overheid. Politieoptreden om de media te 'bespelen' leidt niet noodzakelijkerwijs tot de beste aanpak, denk aan de twijfels over de effectiviteit van de 'mediagenieke' campagnes van preventief fouilleren. Idealiter corrigeren prikkels van de overheid deze verstoringen en richten ze de politie op de gewenste uitkomsten van politiewerk. Later in dit hoofdstuk gaan we in op de uitdaging om prikkels inderdaad zo vorm te geven. De praktijk is immers vaak anders: de overheid verandert de prioriteiten voortdurend, al dan niet in reactie op media-aandacht.

Ten slotte kan de overheid samenwerking tussen de regiokorpsen versterken. De voordelen van samenwerking zijn evident: betere uitwisseling van gegevens en van *best practices* ondersteunen een effectieve aanpak van problemen. Hoewel alle korpsen beter af zijn als ze samenwerken, is het niet eenvoudig om dit ook te realiseren. Het is moeilijk om te bepalen wat de samenwerking precies oplevert voor de verschillende partijen. Daar hangt natuurlijk ook de inzet van elke partij van af. Als niemand een 'dissident korps' tot de orde kan roepen, dan kan dat samenwerkingsprojecten frustreren. De onzekerheid van de baten van samenwerking en de complexiteit om dit te realiseren, kan resulteren in een te laag niveau van samenwerking. De Nederlandse praktijk laat ook zien, dat korpsen weinig samenwerken als de overheid dit volledig aan hen overlaat. De overheid kan als *mediator* optreden en ook beslissingen bindend opleggen, zoals dat in Engeland en Wales gewoon is.

^a Zie hoofdstuk 3 in B. Vollaard, *Police effectiveness. Measurement and Incentives*, RAND Graduate School, Santa Monica, januari 2006.

voortkomende boetes, het aantal opgespoorde verdachten en de tevredenheid over het laatste contact met de politie en de beschikbaarheid van de politie. Wanneer de korpsen de streefcijfers voor de periode 2002-2006 halen, dan ontvangen zij een prestatiebonus. Uit een kwalitatieve evaluatie blijkt dat de prestatiecontracten duidelijke effecten hebben op het dagelijkse politiewerk.⁵⁶

Bijgaand tekstkader gaat meer specifiek in op de vraag waarom druk van de overheid op de politie gezond is. De vraag is nu of de toegenomen druk vanuit gemeenten en de nationale overheid op de politie positief heeft gewerkt. Hieronder bespreken we drie verschillende bronnen die hier inzicht in geven. Eerst gaan we in op kwalitatief onderzoek naar veranderingen in de wijze waarop de politie werkt. Vervolgens laten we de resultaten zien van een onderzoek

⁵⁶ M. Jochoms et al., *Op prestaties gericht. Over de gevolgen van prestatiesturing en prestatieconvenanten voor sturing en uitvoering van het politiewerk*, Politie en Wetenschap Nr. 32c, 2006, Elsevier, Den Haag.

naar ontwikkelingen in de effectiviteit van de politie over de periode 1996-2004. Ten slotte presenteren we de resultaten van een onderzoek naar veranderingen in het politieoptreden in reactie op actieve bemoeienis van de overheid en de effecten daarvan op de veiligheid.

6.2.3 Druk van buiten vormt katalysator voor verdere professionalisering politie

Begin jaren '90 kenmerkte de werkwijze van de politie zich door een grote mate van vrijblijvendheid. De reorganisatie van de politie, afgerond in 1994, had daar geen positieve invloed op. De jaren daarna was de politie vooral met de eigen organisatie bezig. De blik was naar binnen gericht.⁵⁷ De weinig gestructureerde manier van werken maakte politiewerk haast per definitie weinig effectief (zie het tekstkader). Allereerst werd de inzet van middelen niet afgestemd op de behoeften. Niet alleen sloot de verdeling van het politiebudget tussen regio's niet aan op regionale ontwikkelingen in de werklust van de politie, de korpsen zelf waren ook niet goed in staat om de verdeling van middelen af te stemmen op lokale behoeften.⁵⁸ Kortom, het capaciteitsmanagement was zwak ontwikkeld.

Effectief politieoptreden is resultaat van bepaalde manier van werken

Voor een effectief politieoptreden zijn twee zaken van groot belang: capaciteitsmanagement en een cultuur van experimenteren, monitoren en evalueren. Capaciteitsmanagement gaat over de vraag: *waar zetten we de middelen in?* Dit vereist zowel een grondige analyse van de lokale veiligheidssituatie – op welke plekken en tijdstippen concentreert zich de criminaliteit en overlast? – als flexibiliteit in de inzet van middelen. De internationale literatuur laat duidelijk zien dat een politieorganisatie die hier toe in staat is, beter presteert.^a 'Hoe zetten we de middelen in?', dit is de vraag die centraal staat bij experimenteren, monitoren en evalueren. Zonder kritische evaluatie van het eigen presteren en de bereidheid hiervan te leren, is het politieoptreden niet anders dan door toeval te verbeteren. Een korps kan nieuwe ideeën 'van eigen bodem' uitproberen, maar ook ideeën overnemen die elders succesvol zijn gebleken.

^a Voor een overzicht en duiding van de internationale literatuur, zie D. Weisburd en J. Eck, 2004, What can police do to reduce crime, disorder and fear?, *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 59 (3), blz. 42-65.

Daarnaast bestond er binnen de politie geen cultuur van experimenteren, monitoren en evalueren. Een 'lerende houding' was grotendeels afwezig. Het gebrek aan systematische verzameling en analyse van prestatiegegevens gaf dit al aan. De zeldzame evaluaties liepen spaak, en dat niet alleen vanwege het gebrek aan goede informatie. Criminoloog Bovenkerk geeft hiervoor een aantal redenen.⁵⁹ Vaak was het achteraf onduidelijk wat het te evalueren project precies behelsde en waren de doelstellingen breed en vaag. Ook was het niet ongebruikelijk om de doelstellingen halverwege een project bij te stellen. Alleen al om deze redenen was het succes van een project niet te meten. De evaluaties zaten ten slotte zo in elkaar dat harde conclusies niet mogelijk waren. Het is dan ook niet verrassend dat een inventarisatie

⁵⁷ Zie hoofdstuk 2 in B. Hoogeboom, *Operationele betrokkenheid. Prestatiesturing en bedrijfsvoering Nederlandse politie*, Politie en Wetenschap Nr. 32b, 2006, Elsevier, Den Haag.

⁵⁸ Algemene Rekenkamer, *Zicht op taakuitvoering politie*, 2003, Sdu, Den Haag.

⁵⁹ F. Bovenkerk, *Jaarcijfers over criminaliteit en haar bestrijding. Dwalen door het onbekende*, 2001, Politiekorps Amsterdam-Amstelland, Amsterdam.

van 20 jaar toegepast (Nederlands) politieonderzoek slechts twee studies heeft opgeleverd die voldoen aan minimale wetenschappelijke voorwaarden voor een evaluatie.⁶⁰ Ten slotte was de bereidheid om van anderen te leren laag. Het ‘*not invented here*-syndroom’ bemoeilijkte kennisuitwisseling. Onderzoeken van de Algemene Rekenkamer geven keer op keer aan dat de korpsen opereerden als eilanden die ieder voor zich het wiel gingen uitvinden.

Pas geleidelijk aan krijgen de regiokorpsen vorm en gaat de politie weer ‘naar buiten kijken’. In een recent onderzoek beschrijft Hoogeboom de beteugeling van de chaos na de reorganisatie en de stapsgewijze professionalisering van de bedrijfsvoering. Binnen de politie ontstaat een grotere aandacht voor bedrijfsprocessen en adequate sturing als voorwaarden voor goede resultaten.⁶¹ De actieve bemoeienis van de overheid met het politiewerk rond 2002 versnelt de professionalisering van de bedrijfsvoering. Zo voeren de prestatiecontracten de druk op om de politieorganisatie gericht te laten werken (met aandacht voor sturing, monitoring en evaluatie) en in het bijzonder om de kwaliteit van de informatiehuishouding te verbeteren. Kortom, de voorwaarden voor een effectiever politioptreden werden over de periode 1993-2002 langzaam geschapen, deze ontwikkeling komt daarna in een stroomversnelling dankzij actieve overheidsbemoeienis. Zoals we hieronder zien, bevestigt kwantitatief onderzoek dit beeld.

6.2.4 Verbetering van effectiviteit politie

Recentelijk heeft het CPB een methode ontwikkeld om de effectiviteit van de politie te schatten. Bijstaand tekstkader licht de onderzoeksmethode toe. Naast de onderzoeksmethode is een andere vernieuwing het gebruik van slachtoffergegevens als bron van criminaliteitsgegevens in plaats van politiestatistieken. De slachtoffergegevens komen uit de Politie-monitor Bevolking (PMB), een tweejaarlijkse telefonische enquête onder 50 tot 80 duizend Nederlanders. Deze keuze voorkomt kritiek dat gevonden effecten alleen opgaan voor de ‘cijfers van de politie’ en niet voor de daadwerkelijke veiligheid. Slachtoffergegevens zijn een meer betrouwbare bron van ontwikkelingen in de veiligheid dan politiestatistieken. Definities van delicten verschillen tussen korpsen, de manier waarop politiekorpsen aangiften afhandelen verschilt, hoe veel delicten een korps binnenhaalt is afhankelijk van prioriteiten, enzovoort. Vooral politiestatistieken over geweldscriminaliteit zijn onbetrouwbaar. De slachtoffergegevens zijn gebaseerd op dezelfde vragen die al sinds 1993 in elke politieregio gesteld worden, bijvoorbeeld: ‘Is er in de afgelopen 12 maanden wel eens iets gestolen uit uw woning?’. De enquête biedt bovendien veel gegevens over de ‘leefbaarheid’ van de buurt. Overlast van rondhangende jongeren, drugsgebruikers, vandalen, graffiti-spueters, enz.; het zit allemaal in de enquête. Dit is relevant, omdat de burger verwacht dat de politie niet alleen de criminaliteit, maar ook de overlast aanpakt.

⁶⁰ K. Wittebrood en M. van Beem, Sociale veiligheid vergroten door gelegenheidsbeperking: wat werkt en wat niet?, Werkdocument No. 2, 2004, SCP, Den Haag.

⁶¹ Vooral de introductie van het INK-managementmodel is hierbij instrumenteel geweest, zie B. Hoogeboom, *ibid.*, 2006.

Hoe schatten we de effectiviteit van de politie?

Het basisidee achter de schattingsmethode is eenvoudig: als de politie effectief is in het bestrijden van criminaliteit (en overlast), dan neemt de veiligheid toe als er meer politie is en *vice versa*.^a Aan de hand van verschillen in de groei in politiesterkte en in de veiligheidssituatie kunnen we aflezen hoe effectief één agent gemiddeld is. We schatten de effectiviteit gemiddeld genomen over het hele land. Het gaat ons om de landelijke ontwikkeling in politieprestaties, niet om verschillen tussen korpsen.

Idealiter voeren we willekeurige veranderingen in politiesterkte door om eens te kijken wat er gebeurt. Hoewel dergelijke experimenten zijn uitgevoerd in de Verenigde Staten, is het makkelijker om te kijken naar veranderingen in politiesterkte in het verleden, waarvan we weten dat die niet zijn ingegeven door veranderingen in de criminaliteit. Als politiesterkte ontwikkelingen in criminaliteit namelijk volgt, dan lijkt het al snel dat meer politie tot méér criminaliteit leidt. Dit is een simultaneiteitsprobleem: niet alleen beïnvloedt de politie de criminaliteit, de criminaliteit beïnvloedt ook de politiesterkte. Recentelijk zijn onderzoekers met creatieve oplossingen gekomen om dit probleem te omzeilen. Zo onderzochten twee Amerikaanse economen het effect van een plotselinge, tijdelijke toename van politiesterkte in het centrum van Washington D.C. als gevolg van een terreuralarm. Deze verandering in politiesterkte was natuurlijk niet ingegeven door veranderingen in de criminaliteit. Zij vonden een duidelijk negatief effect van politie op criminaliteit.^b Hetzelfde idee en soortgelijke resultaten vinden we terug in verschillende andere studies.^c

Voor Nederland gebruiken we een andere benadering. Het unieke aan de Nederlandse situatie is, dat we weten hoe de verdeling van politiesterkte reageert op veranderingen in de veiligheid. Door de beleidsreactie uit de variatie in politiesterkte te halen, kunnen we ons concentreren op niet aan de criminaliteit gerelateerde variaties in politiesterkte. De beleidsreactie op verschillende regionale trends in de veiligheidssituatie is vastgelegd in de budgetverdeel formule. De overheid verdeelt het totale politiebudget al sinds de jaren '60 aan de hand van een formule. In deze formule staat een aantal voorspellers van de werkdruk van de politie op het niveau van gemeenten, waaronder de omvang van de bevolking, het percentage allochtonen en de lengte van wegen. Aan de hand van de score op deze variabelen ontvangt een politiekorps meer of minder geld. De daadwerkelijke politiesterkte is nooit helemaal gelijk aan de (op de formule gebaseerde) gewenste sterkte. Het duurt vaak een tijd voor meer dan wel minder budget is vertaald in meer of minder personeel. Afslanken is moeilijk, ook politiek: 'daalkorpsen' worden vaak tijdelijk gecompenseerd. Groeien kost tijd vanwege de duur van de politieopleiding. Deze 'onbedoelde' variatie in politiesterkte relateren we aan verschillen in criminaliteit. Dit levert een schatting op van de effectiviteit van de politie.

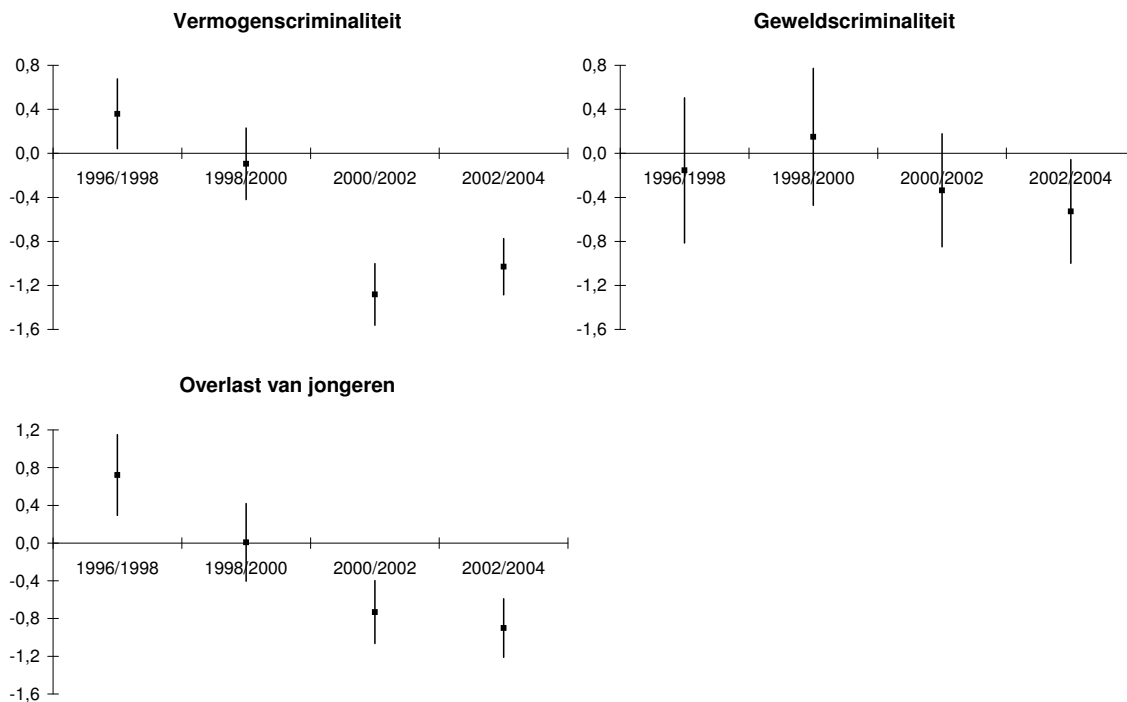
^a B. Vollaard, Police numbers up, crime rates down, CPB Document 75, januari 2005 en B. Vollaard en P. Koning, Estimating police effectiveness with individual victimisation data, CPB Discussion Paper 47, juli 2005.

^b J. Klick en A. Tabarrok, Using terror alert levels to estimate the effect of police on crime, *Journal of Law and Economics*, 48 (1), 2005, blz. 267-279.

^c Zie bijvoorbeeld R. Di Tella en E. Schargrodsky, Do police reduce crime? Estimates using the allocation of police forces after a terrorist attack, *American Economic Review*, 94 (1), 2004, blz. 115-133.

Figuur 6.7 laat de schattingsresultaten zien voor vier opeenvolgende perioden. Hoe negatiever de geschatte waarde, hoe hoger de effectiviteit. De effectiviteit is uitgedrukt als elasticiteit: de procentuele daling in criminaliteit of overlast als gevolg van 1% meer politiepersoneel per inwoner. Om een voorbeeld te geven: in de periode 2002/2004 betekende 1% meer politiepersoneel per inwoner ook 1% minder slachtofferschap van vermogenscriminaliteit.

Figuur 6.7 Geschat effect van 1% meer politiepersoneel per inwoner op de criminaliteit en overlast, in procenten (95%-betrouwbaarheidsinterval), 1996-2004^a

^a Hoe negatiever de geschatte waarde, hoe hoger de effectiviteit. Vermogenscriminaliteit omvat inbraak, diefstal van en uit auto, en fietsdiefstal. Geweldscriminaliteit omvat bedreiging met geweld, mishandeling en beroving met geweld. Bron: Schattingen op basis van gegevens uit de Politiemonitor Bevolking, zie Vollaard en Koning, *ibid.*, juli 2005.

We zien duidelijk dat de effectiviteit is toegenomen. Tot het jaar 2000 vertaalde meer politiepersoneel zich niet in een statistisch significante hogere veiligheid. Het slachtofferschap van criminaliteit nam deze jaren wel af, maar dat was niet te danken aan 'meer blauw'. In deze periode werd de toevloed van extra personeel niet effectief ingezet (de positieve waarden voor 1996/1998 kunnen het resultaat zijn van een relatief sterke groei in personeel in weinig effectieve politiekorpsen). Pas na 2000 zien we dat meer politiepersoneel ook minder criminaliteit en overlast betekent. In lijn met onderzoek naar de kwaliteit van de bedrijfsvoering is de verbetering in effectiviteit al ingezet vóórdat de gemeenten en de nationale overheid zich actief met het politietoetreden gingen bemoeien. Het is moeilijk te bepalen wat het ingrijpen van de overheid precies heeft bijgedragen aan een effectiever politietoetreden. Duidelijk is wel dat de effectiviteit zich na 2002 gunstig blijft ontwikkelen.

6.2.5 Druk om harder en gericht op te treden werkt positief

Het beleid van gemeenten en Rijk is de laatste jaren vooral gericht op een harder en meer gericht politietoetreden. Heeft de burger hier iets van gemerkt? En zien we dat de veiligheid zich het sterkst verbetert in gemeenten waar de politie harder en meer gericht werkt? Op deze vragen gaat een ander recent onderzoek van het CPB in. Het tekstkader geeft een toelichting op de onderzoeksmethode.

Rond 2003/2004 blijkt de burger voor het eerst in tien jaar gunstige veranderingen in het politieoptreden op te merken. Figuur 6.8 laat zien dat deze trend zich doorzet. De ontevredenheid over het gebrek aan hard optreden van de politie daalt. In de rechter figuur zien we dat sinds 2003 de ontevredenheid over de zichtbaarheid van de politie afneemt (de verticale as), terwijl de daadwerkelijke zichtbaarheid grofweg gelijk blijft (de horizontale as). De politie is dus even vaak zichtbaar, maar is vaker op plaatsen waar de mensen dit het meest op prijs stellen. Dit suggereert dat de politie haar middelen gerichter inzet.

Hoe schatten we het effect van harder en gerichter optreden?^a

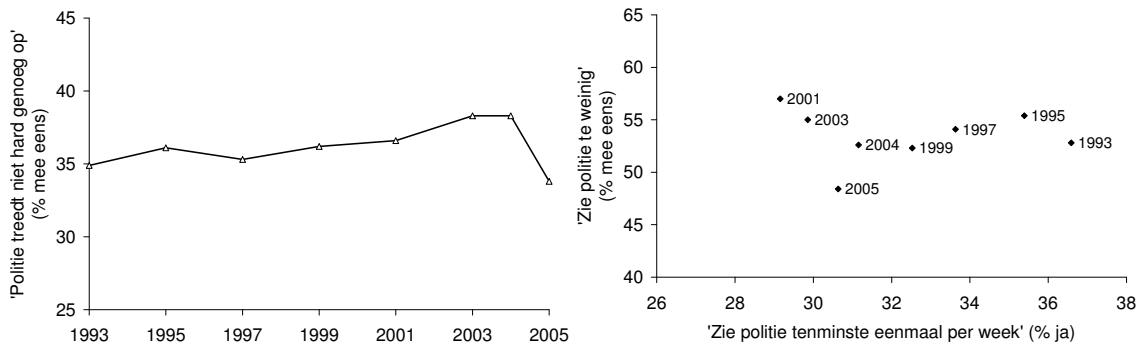
In de Politiemonitor Bevolking zit een reeks vragen over het optreden van de lokale politie. Harder politieoptreden meten we af aan het percentage mensen dat het eens is met de stelling dat de politie niet hard genoeg optreedt. Of de politie gerichter optreedt, meten we af aan de relatie tussen de ontevredenheid over de zichtbaarheid van de politie en de daadwerkelijke zichtbaarheid van de politie. Als de lokale politie de inzet van bestaande middelen verschuift van goede naar slechte buurten, dan blijft gemiddeld genomen de zichtbaarheid van de politie in die gemeente gelijk. De politie zet nog altijd evenveel mensen in, al is het dan in andere delen van de gemeente. De ontevredenheid over de zichtbaarheid zal in die gemeente gemiddeld genomen wel afnemen, omdat de politie vaker daar is waar de mensen dat het meest belangrijk vinden.

Als strenger en gerichter politieoptreden effect heeft, dan zullen de criminaliteit en overlast relatief sterk dalen in gemeenten waarbinnen de politie relatief streng en gericht optreedt. Om te onderzoeken hoe groot dit effect is, vergelijken we per gemeente ontwikkelingen in het optreden van de politie in relatie tot slachtofferschap van criminaliteit. Net als bij het schatten van het effect van meer blauw moeten we ook in dit geval rekening houden met simultaneïteit. Niet alleen kan politieoptreden de veiligheid beïnvloeden, ook kan de politie haar optreden veranderen in reactie op de lokale veiligheidssituatie. Als we met het laatste geen rekening houden, dan lijkt het al snel dat bijvoorbeeld harder optreden de criminaliteit verhoogt. Wat we dan meten, is niet het effect van politieoptreden, maar de reactie in de stijl van politieoptreden op de lokale veiligheidssituatie. Om dit te voorkomen richten we ons voor schatting van het effect op de periode 1993-2001. Zoals hierboven besproken, was dit een periode waarin de korpsen hun optreden nog weinig afstemden op ontwikkelingen in de lokale veiligheidssituatie.

Daarnaast kan het zo zijn dat mensen hun oordeel over de politie laten afhangen van de ontwikkeling in de lokale veiligheidssituatie. Als het goed gaat, door wat voor oorzaken dan ook, zouden mensen hun oordeel over het politieoptreden ook gunstiger kunnen laten uitvallen. In dat geval overschatten we het effect. Dit lijkt niet waarschijnlijk, omdat het oordeel over de politie in de jaren 1993-2001 sterk verslechterde, terwijl het slachtofferschap van criminaliteit en overlast bleef dalen. Ook vinden we niet dat mensen in veilige gebieden (plattelandsgemeenten) gemiddeld genomen positiever zijn over het politieoptreden dan mensen in relatief onveilige gebieden (stedelijke gemeenten). Het oordeel over het politieoptreden lijkt dus vooral gebaseerd op informatie over het politieoptreden zelf.

Dit onderzoek geeft dus een indicatie van de effectiviteit van een specifieke wijze van politieoptreden. De evaluatie is niet gebaseerd op een vooraf bedacht experiment in een aantal buurten of steden. Daardoor kunnen we nooit volledig uitsluiten dat de schattingsresultaten op een andere manier zijn te verklaren. Het kan zijn dat bovengenoemd simultaneïteitsprobleem ons toch nog parten speelt. Voor het identificeren van een stevig oorzakelijk verband tussen politieoptreden en de veiligheid is het uitvoeren van experimenten gewenst.

^a B. Vollaard, Evaluating the push for tougher, more targeted policing in the Netherlands, CPB Document 119, juni 2006.

Figuur 6.8 **Ontwikkeling in wijze van politieoptreden in de ogen van burgers, 1993-2005**

Bron: Politiemonitor Bevolking.

We vinden dat strenger politieoptreden en politietoezicht dat is gericht op de meest onveilige plekken effectief is. Met de resultaten van de empirische analyse schatten we dat deze omslag in politieoptreden de overlast met ongeveer 5% heeft verlaagd en de criminaliteit met 2 tot 3%. Deze veranderingen in politieoptreden zoals de burgers die ervaren verklaren een deel van de stijging in de effectiviteit van de politie. De gerichtheid van de overheid op harder en meer gericht optreden lijkt dus een duw in de goede richting.

6.2.6 Tot slot: van meer naar beter blauw

De ervaringen van de laatste jaren laten zien dat de effectiviteit van de politiekorpsen is te verbeteren. Verbeteringen in de bedrijfsvoering door de politie zelf zijn door de grotere druk van gemeenten en de nationale overheid in een stroomversnelling gekomen. De extra middelen worden langzamerhand effectief. Ook de burger begint te merken dat de politie effectiever optreedt. De politie zet haar middelen daar in waar ze het grootste verschil maken en treedt harder op tegen crimineel en overlastgevend gedrag. Hierdoor is de veiligheid daadwerkelijk verbeterd.

Wat betekenen deze bevindingen voor de ambities voor de toekomst? Voor een verdere verhoging van de veiligheid heeft de overheid twee middelen: middelen vrijmaken voor 'meer blauw' en de politie aansporen tot 'beter blauw'. Laten we de ambitie van het huidige kabinet – een verdere daling van de criminaliteit en overlast met 10% – als uitgangspunt nemen. Een meer of minder ambitieuze doelstelling verandert onze conclusies niet. De optie 'meer blauw' is eenvoudig in kaart te brengen. Uit onze schattingen van de effectiviteit blijkt dat voor een daling van de criminaliteit en overlast met 10% ruim 10% extra politiepersoneel per inwoner nodig is.⁶² Dit komt neer op circa 5 000 extra voltijdbanen voor de regiokorpsen, uitgaande van de sterktegegevens voor 2005. De kosten hiervan zijn 350 mln euro extra personeelskosten *per jaar*.

⁶² De elasticiteit voor totale criminaliteit is 0,9 en voor overlast ook. Voor een 10% stijging in de veiligheid is dus een 11% stijging in het politiepersoneel *per capita* nodig. Deze schattingen van de effectiviteit zijn hoger dan de schattingen gemeld in eerder CPB onderzoek. De reden hiervoor is dat we niet langer uitgaan van de gemiddelde effectiviteit van meer blauw in de periode 1996-2004, maar van de effectiviteit in de meest recente periode: 2002-2004.

Wat is de meest effectieve manier om de veiligheid met 10% te verhogen: het verbeteren van de prestaties van het huidige personeel in dienst van de regiokorpsen of het uitbreiden van het personeelsbestand met 5 000 voltijdbanen? Het antwoord op deze vraag hangt af van drie factoren: (1) de ruimte voor verdere verbetering van de effectiviteit; (2) de invloed die de overheid hierop heeft; (3) de kosten die daarmee gemoeid zijn.

Engelse politie effectiever in bestrijden van geweldscriminaliteit dan Nederlandse politie

Een vergelijking tussen de Engelse en Nederlandse politie is interessant, omdat beide landen een soortgelijk niveau van criminaliteit kennen, een zelfde aantal politieagenten per inwoner hebben en een in regiokorpsen georganiseerde politie. Een gunstige omstandigheid is dat ook Engeland het politiebudget tussen de korpsen verdeelt volgens een formule. We kunnen dus dezelfde schattingsmethode gebruiken als voor Nederland (zie het eerdere tekstkader voor een beschrijving van deze methode). Bovendien kunnen we slachtoffergegevens op het niveau van korpsen gebruiken uit de *British Crime Survey*. Met slachtoffergegevens is een vergelijking met het Nederlandse onderzoek goed mogelijk. De Nederlandse schattingsresultaten zijn gebaseerd op gegevens voor 25 regiokorpsen gedurende de jaren 2002-2004; de Engelse resultaten op gegevens voor 42 korpsen gedurende de jaren 2002-2005.^a

We vinden dat de Engelse regiokorpsen even effectief zijn in het bestrijden van de vermogenscriminaliteit als de Nederlandse. In beide landen levert 1% meer politiepersoneel per inwoner ongeveer 1% minder slachtofferschap van vermogensdelicten op (beiden statistisch significant op het 1%-niveau). Op het gebied van de bestrijding van de geweldscriminaliteit zijn de Nederlandse korpsen minder effectief dan de Engelse: 1% meer politiepersoneel per inwoner resulteert in respectievelijk 0,5 en 1,3% minder slachtofferschap van geweld (significant op het 5%-niveau). Het verschil is statistisch significant. De oorzaak van het verschil zit waarschijnlijk niet in een andere definitie van geweldscriminaliteit: in beide landen omvat deze delictcategorie bedreiging, mishandeling en beroving. Een vergelijking van de werkwijze van de Engelse en Nederlandse politie zal moeten uitwijzen waarom de Engelse politie op dit terrein effectiever is.

^a Voor een beschrijving van de aanpak en de resultaten zie: J. Hamed en B. Vollaard, Using the funding formula to estimate police effectiveness, evidence for England and Wales, mimeo, Home Office, London, augustus 2006.

Als de overheid de korpsen kan prikkelen tot verdere verbetering van de effectiviteit, dan is 'beter blauw' een kosteneffectievere manier om de veiligheid te verhogen dan 'meer blauw'. Een 10% daling van de criminaliteit door effectiever politieoptreden lijkt haalbaar gegeven wat we weten over de effecten hiervan in Nederland en daarbuiten. Alleen al het harder en gericht optreden van de politie in de periode 2003-2005 deed de criminaliteit met 2 tot 3% dalen en de overlast met 5%. Het strengere optreden tegen kleine vergrijpen door het New York Police Department deed autodiefstal met een geschatte 14% dalen en overvallen met 21% in de periode 1990-1999.⁶³ Daarnaast suggereert een vergelijking met de effectiviteit van de Engelse politie, dat de Nederlandse politie meer kan bereiken op het gebied van bestrijding van geweldscriminaliteit (zie het tekstkader). Onderzoek naar de kwaliteit van de bedrijfsvoering van de politie geeft ten slotte aan dat de korpsen veel mogelijkheden voor verbetering van de

⁶³ H. Corman en N. Mocan, Carrots, sticks, and broken windows, *Journal of Law and Economics*, 48 (1), 2005, blz. 235-266.

effectiviteit beperkt benutten.⁶⁴ Kortom, de indruk bestaat dat er ruimte is voor verbetering van de effectiviteit en dat met het benutten daarvan de ambities van dit kabinet zijn te realiseren.

De totale kosten gemoeid met een verbetering van de effectiviteit zijn geringer dan de kosten van meer blauw. Het hele idee is om de *bestaande* middelen effectiever in te zetten. De verhoging van de effectiviteit van de laatste jaren is niet gepaard gegaan met een sterke verhoging van het politiebudget. Natuurlijk zijn inspanningen om de effectiviteit te verhogen niet gratis. Voor de korpsen gaat het onder meer om kosten van het monitoren van de ontwikkelingen in de lokale veiligheidssituatie, het verbeteren en daadwerkelijk gebruiken van informatie- en capaciteitsmanagementsystemen om de inzet van politiepersoneel hierop af te stemmen en het systematisch evalueren van het effect van politioptreden. Ook de bemoeienis van de overheid heeft zijn prijs, denk aan het monitoren van prestaties, inhoudelijke discussies over doelstellingen, etc. Maar deze inspanningen vormen *investeringen* en niet doorlopende kosten zoals in het geval van meer blauw.

De uitdaging waar de overheid nu voor staat is de korpsen te prikkelen tot een gerichtheid op resultaten die zich uit in informatiegestuurd capaciteitsmanagement (waar zetten we de middelen in?) en een cultuur van experimenteren, monitoren en evalueren (hoe zetten we de middelen in?). Dit zijn twee belangrijke voorwaarden voor effectief politioptreden. Voor een korps dat resultaatgericht opereert, is het niet moeilijk om in de verantwoording te laten zien wat de belangrijkste problemen in hun regio zijn, hoe het korps daar op heeft gereageerd en wat voor resultaten dat heeft gehad. De ontwikkelingen in andere politieregio's kunnen bij deze verantwoording als 'benchmark' dienen. De basis van de beoordeling is dus een onderlinge vergelijking, geen vooraf bepaald *target*. Een vergelijking van de belangrijkste prestaties van korpsen op basis van betrouwbare en vergelijkbare gegevens richt de aandacht op zaken waar het echt om gaat. Voor een goede vergelijking kan de overheid indicatoren kiezen die de verschillende politietaken weerspiegelen en ook een (visuele) vorm om de prestaties van een korps met dat van soortgelijke korpsen te vergelijken. Weliswaar komen er de laatste jaren steeds meer cijfers beschikbaar; het op een zinnige manier met elkaar vergelijken van soortgelijke korpsen vereist meer dan het presenteren van een reeks tabellen in de Kerngegevens Nederlandse Politie. De Engelse *Police Performance Assessments* kunnen als inspiratiebron dienen voor een meer tot de verbeelding sprekende vergelijking op een aantal kernpunten.

Een vergelijking van prestaties op basis van objectieve productiecijfers is niet voor elke politietaak goed mogelijk. Voor politietaken met een duidelijk product, zoals de opsporing, is dat eenvoudiger dan voor het straatwerk. Op het gebied van de opsporing gebruikt zowel de Nederlandse als de Engelse overheid productiecijfers zoals het aantal aangeleverde verdachten, al dan niet gewogen met de zwaarte van de zaak. Het straatwerk kent daarentegen zo veel dimensies, dat alleen een subjectief oordeel die zinvol kan integreren tot een totaalbeeld. In

⁶⁴ Denk hierbij aan de informatiehuishouding, capaciteitsmanagement en het 'operationeel korpsmanagement overleg' (*Compstat*) zie B. Hoogeboom, *ibid.*, 2006.

beide landen maakt de overheid daarom gebruik van het subjectieve oordeel van de burger over bijvoorbeeld het contact met de politie en de bereikbaarheid van de politie. De Nederlandse overheid wil inmiddels af van productiecijfers voor deze ‘zachte’ politietaken, zoals het aantal uit staandehouding voortkomende boetes. Als de overheid wil afdalen tot het niveau van de bedrijfsvoering, dan is daarvoor het oordeel van deskundigen nodig. In het Verenigd Koninkrijk is het vooral de Inspectie die ‘verder graaft’. In Nederland is de rol van de inspectie nu beperkt. Harde, beredeneerde oordelen over de bedrijfsvoering van een korps geeft de inspectie niet. Een optie is de rol van de inspectie te versterken, maar de keuze hiervoor hangt af van hoe ver de overheid wil gaan met actieve bemoeienis met de interne organisatie van de korpsen.

Kortom, op basis van onderzoek naar de effectiviteit van de politie concluderen we dat het prikkelen van de politie tot ‘beter blauw’ een kosteneffectievere manier is om de veiligheid te verhogen dan het vrijmaken van middelen voor ‘meer blauw’. Voor het prikkelen tot ‘beter blauw’ kan de overheid meer gebruik maken van onderlinge vergelijkingen van politiekorpsen (*benchmarking*). Deze vergelijkingen zijn te baseren op productiecijfers, tevredenheid van burgers en het oordeel van deskundigen zoals de Inspectie. De keuze van prestatie-indicatoren hangt af van het type politietaak en in hoeverre de overheid zich wil bemoeien met de interne organisatie van de korpsen.

Bijlagen

De cijfers in de A-bijlagen sluiten aan bij de Nationale rekeningen 2005. In 2004 heeft het CBS een revisie van de Nationale rekeningen doorgevoerd, waarbij nieuwe definities en berekeningsmethoden zijn toegepast.⁶⁵ Door deze revisie zijn de gegevens in de A-bijlagen voor het verleden vanaf 1995 t/m 2001 veranderd in vergelijking met het *CEP 2006*.

In 2005 en 2006 hebben een groot aantal institutionele wijzigingen hun beslag gekregen. Het ging daarbij in 2005 om de invoering van de wet Verlenging Loondoorbetalingsverplichting bij Ziekte (VLZ) en de Wet Basisvoorziening Kinderopvang (WBK). Voor 2006 volgden de invoering van de Zorgverzekeringswet (ZVW), de wet VUT, Prepensioen en Levensloop (VPL) en de wet Werk en Inkomen naar Arbeidsvermogen (WIA). Veel van deze institutionele wijzigingen leidden tot financieringsverschuivingen tussen de particuliere en de collectieve sector en zijn als zodanig van invloed op de ontwikkeling van bijvoorbeeld de particuliere consumptie, de overheidsconsumptie, de werkgelegenheid bij bedrijven en de overheid, de arbeidsproductiviteit in de marktsector en de collectieve lastendruk.

Voor sommige grootheden hebben deze stelselwijzigingen dermate grote gevolgen gehad, dat gemakkelijk een verkeerd beeld kan ontstaan van de onderliggende ontwikkeling. Om die reden is ervoor gekozen in diverse tabellen *in de hoofdtekst* naast de ongecorrigeerde ook gecorrigeerde cijfers toe te voegen, waarbij rekening is gehouden met de verschuivingen die zijn opgetreden als gevolg van de invoering van de genoemde stelselwijzigingen. In de A-bijlagen worden geen gecorrigeerde cijfers gegeven, teneinde zo goed mogelijk aan te sluiten bij de Nationale rekeningen van het CBS.

⁶⁵ Zie voor een uitgebreide toelichting: CBS, *Nationale rekeningen - Revisie 2001, Beschrijvingen en uitkomsten revisiejaar 2001*, augustus 2005 en CBS, *Toelichting bij de tabellen 2001-2004*, september 2005.

Bijlage A 1.1 Middelen en bestedingen 2006 (mld euro, mutaties per jaar in %)

	2005 in Prijzen 2005	Volume- mutatie	2006 in prijzen 2005	Prijs- mutatie	2006 in prijzen 2006
Beloning werknemers	252,17	1½	256,07	1¼	259,19
Bedrijven	210,68	2	214,70	1¼	217,48
Overheid	41,50	- ¼	41,37	¾	41,71
Exploitatieoverschot (netto)	119,29				128,32
Afschrijvingen	75,40	2¼	77,14	1¼	78,01
Bedrijven	64,09	2¼	65,54	1¼	66,34
Overheid	11,32	2½	11,60	¾	11,68
Belastingen	66,38				71,18
Productgebonden	60,69				65,17
Niet-productgebonden	5,68				6,00
Subsidies	7,60				7,62
Productgebonden	4,21				4,40
Niet-productgebonden	3,39				3,22
Bruto binnenlands product marktprijzen	505,65	3¼	521,53	1½	529,08
Invoer	314,62	6¾	336,15	4½	351,25
Goederen	242,42	7¾	261,10	4¾	273,22
Diensten	72,20	4	75,05	4	78,04
Finale bestedingen	820,27	4½	857,68	2¾	880,33
Betaalde primaire inkomens	117,21		119,35		121,44
Betaalde inkomensoverdrachten	14,08				14,41
Saldo lopende transacties met het buitenland	36,69				38,27
Totaal	167,98				174,11

	2005 in prijzen 2005	Volume- mutatie	2006 in prijzen 2005	Prijs- Mutatie	2006 in prijzen 2006
Consumptieve bestedingen	368,90	2¼	376,79	1¾	383,50
Huishoudens	247,05	- 1¼	243,87	2¼	249,28
Overheid	121,84	9	132,93	1	134,22
Uitkeringen in natura	41,31	22½	50,57	1¼	51,20
Lonen	50,18	½	50,49	0	50,46
Overig	30,36	5	31,87	2¼	32,55
Investeringen vaste activa	97,71	4¾	102,43	1½	104,00
Bedrijven	83,56	5½	88,21	1¾	89,71
Woningen	32,00	5½	33,72	2½	34,53
Overige vaste activa	51,56	5¾	54,49	1¼	55,18
Overheid	14,16	½	14,21	½	14,29
Veranderingen voorraden	0,06		1,41		1,39
Nationale Bestedingen	<u>466,67</u>	3	<u>480,63</u>	1¾	<u>488,89</u>
Uitvoer	353,60	6¾	377,05	3¾	391,44
Goederen	281,05	7¼	301,37	4¼	313,80
Diensten	72,55	4¼	75,67	2½	77,64
Finale bestedingen	<u>820,27</u>	4½	<u>857,68</u>	2¾	<u>880,33</u>
Uitvoersaldo	38,98				40,19
Ontvangen primaire inkomens	121,75				126,47
Ontvangen inkomensoverdrachten	7,25				7,45
Totaal	<u>167,98</u>				<u>174,11</u>

Bijlage A 1.2 Middelen en bestedingen 2007 (mld euro, mutaties per jaar in %)

	2006 in Prijzen 2006	Volume- mutatie	2007 in prijzen 2006	Prijs- mutatie	2007 in prijzen 2007
Beloning werknemers	259,19	1½	263,29	2¼	269,53
Bedrijven	217,48	1¾	221,13	2¼	226,37
Overheid	41,71	1	42,16	2½	43,16
Exploitatieoverschot (netto)	128,32				137,78
Afschrijvingen	78,01	2½	80,05	1	80,75
Bedrijven	66,34	2½	68,08	1	68,68
Overheid	11,68	2½	11,97	¾	12,07
Belastingen	71,18				73,91
Productgebonden	65,17				67,66
Niet-productgebonden	6,00				6,25
Subsidies	7,62				7,64
Productgebonden	4,40				4,43
Niet-productgebonden	3,22				3,20
Bruto binnenlands product marktprijzen	529,08	3	545,05	1¾	554,34
Invoer	351,25	6½	374,33	1¼	378,74
Goederen	273,22	7	292,66	1	295,65
Diensten	78,04	4¾	81,67	1¾	83,09
Finale bestedingen	880,33	4½	919,38	1½	933,08
Betaalde primaire inkomens	121,44				128,83
Betaalde inkomensoverdrachten	14,41				15,08
Saldo lopende transacties met het buitenland	38,27				38,92
Totaal	174,11				182,83

	2006 in prijzen 2006	Volume- mutatie	2007 in prijzen 2006	Prijs- Mutatie	2007 in prijzen 2007
Consumptieve bestedingen	383,50	2	391,21	2	398,82
Huishoudens	249,28	2	254,05	2	258,91
Overheid	134,22	2¼	137,16	2	139,91
Uitkeringen in natura	51,20	4¼	53,31	1½	54,14
Lonen	50,46	1	50,93	2	51,97
Overig	32,55	1¼	32,92	2¾	33,80
Investeringen vaste activa	104,00	4	108,17	1¼	109,53
Bedrijven	89,71	4½	93,68	1¼	94,93
Woningen	34,53	4	35,95	1¾	36,59
Overige vaste activa	55,18	4¾	57,74	1	58,34
Overheid	14,29	1½	14,49	¾	14,60
Veranderingen voorraden	1,39		3,86		3,87
Nationale Bestedingen	<u>488,89</u>	3	<u>503,24</u>	1¾	<u>512,23</u>
Uitvoer	391,44	6¼	416,14	1¼	420,85
Goederen	313,80	6¾	335,06	1	338,38
Diensten	77,64	4½	81,08	1¾	82,46
Finale bestedingen	<u>880,33</u>	4½	<u>919,38</u>	1½	<u>933,08</u>
Uitvoersaldo	40,19				42,11
Ontvangen primaire inkomens	126,47				132,86
Ontvangen inkomensoverdrachten	7,45				7,85
Totaal	<u>174,11</u>				<u>182,83</u>

Bijlage A2 Middelen en bestedingen, 1995-2007

	1995	1996	1997	1998
	mld euro's in lopende prijzen			
Beloning werknemers	155,8	161,8	171,2	184,1
Bedrijven	129,4	135,4	143,9	155,3
Overheid	26,4	26,4	27,4	28,7
Exploitatieoverschot (netto)	73,2	77,4	85,6	87,8
Afschrijvingen	45,2	47,2	49,3	52,4
Bedrijven	38,1	39,8	41,7	44,5
Overheid	7,1	7,3	7,6	7,9
Belastingen	36,0	38,4	41,7	44,5
Subsidies	4,9	5,1	5,6	6,2
Bruto binnenlands product marktprijzen	305,3	319,8	342,2	362,5
Invoer	163,9	173,8	197,3	209,8
Goederen	126,9	133,5	151,9	159,8
Diensten	37,0	40,3	45,4	50,0
Totaal middelen	469,1	493,5	539,5	572,3
Consumptieve bestedingen	223,7	233,5	246,7	263,0
Huishoudens	151,1	160,7	170,2	182,5
Overheid	72,7	72,8	76,5	80,5
Uitkeringen in natura	22,7	22,1	24,0	25,4
Lonen	32,3	32,4	33,6	35,3
Overig	17,7	18,3	18,9	19,8
Investerings vaste activa	63,5	69,1	75,1	80,5
Bedrijven	55,1	59,7	66,5	71,1
Woningen	16,9	18,3	19,9	21,1
Overige vaste activa	38,2	41,5	46,5	50,0
Overheid	8,4	9,4	8,7	9,3
Veranderingen voorraden	0,7	0,2	1,1	2,0
Nationale Bestedingen	287,9	302,9	322,8	345,5
Uitvoer	181,2	190,7	216,7	226,8
Goederen	144,4	150,9	170,9	177,5
Diensten	36,9	39,8	45,8	49,2
Finale bestedingen	469,1	493,5	539,5	572,3
Uitvoersaldo	17,3	16,9	19,4	17,0
Saldo primaire inkomens	4,5	2,9	4,6	- 3,8
Saldo secundaire inkomensoverdrachten	- 2,7	- 3,5	- 3,6	- 3,9
Saldo lopende rekening betalingsbalans	19,1	16,3	20,4	9,3

1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
197,3	211,8	227,4	238,8	245,8	250,2	252,2	259,2	269,5
166,8	179,5	192,3	201,2	206,1	209,6	210,7	217,5	226,4
30,5	32,4	35,0	37,6	39,7	40,5	41,5	41,7	43,2
90,5	99,9	104,3	106,2	107,4	111,2	119,3	128,3	137,8
56,3	61,3	65,9	69,4	71,5	73,4	75,4	78,0	80,8
48,0	52,4	56,4	59,4	60,9	62,5	64,1	66,3	68,7
8,3	8,9	9,4	10,0	10,5	10,9	11,3	11,7	12,1
49,1	52,4	57,9	58,9	60,5	63,4	66,4	71,2	73,9
7,1	7,4	7,7	8,2	8,1	8,3	7,6	7,6	7,6
386,2	418,0	447,7	465,2	476,9	489,9	505,6	529,1	554,3
227,2	269,7	275,3	268,1	270,5	290,5	314,6	351,3	378,7
171,5	208,6	209,8	200,9	202,2	221,3	242,4	273,2	295,6
55,7	61,2	65,5	67,2	68,3	69,2	72,2	78,0	83,1
613,4	687,7	723,0	733,3	747,5	780,3	820,3	880,3	933,1
281,6	302,7	325,6	343,3	354,9	360,3	368,9	383,5	398,8
195,8	210,8	224,2	233,0	238,1	241,4	247,1	249,3	258,9
85,9	91,9	101,4	110,2	116,8	118,8	121,8	134,2	139,9
26,8	29,2	32,0	36,2	39,0	40,3	41,3	51,2	54,1
37,4	39,6	42,8	45,6	48,0	49,1	50,2	50,5	52,0
21,6	23,0	26,6	28,5	29,8	29,5	30,4	32,6	33,8
88,4	91,7	94,7	92,9	92,8	93,5	97,7	104,0	109,5
78,3	80,1	82,2	78,6	77,7	79,6	83,6	89,7	94,9
22,9	24,6	27,1	26,9	27,0	29,7	32,0	34,5	36,6
55,4	55,5	55,1	51,7	50,7	49,9	51,6	55,2	58,3
10,1	11,5	12,5	14,3	15,2	13,9	14,2	14,3	14,6
- 0,1	0,4	1,5	- 1,3	- 0,8	0,9	0,1	1,4	3,9
369,9	394,8	421,8	434,9	447,0	454,6	466,7	488,9	512,2
243,5	292,9	301,2	298,5	300,5	325,7	353,6	391,4	420,8
188,5	232,3	236,7	232,1	233,3	255,8	281,1	313,8	338,4
54,9	60,6	64,5	66,3	67,2	69,8	72,5	77,6	82,5
613,4	687,7	723,0	733,3	747,5	780,3	820,3	880,3	933,1
16,3	23,2	25,9	30,3	30,0	35,2	39,0	40,2	42,1
4,2	9,0	3,4	4,3	5,4	13,9	4,5	5,0	4,0
- 3,6	- 5,1	- 5,3	- 5,7	- 5,6	- 6,3	- 6,8	- 7,0	- 7,2
16,8	27,1	23,9	28,9	29,8	42,9	36,7	38,3	38,9

Bijlage A3 Middelen en bestedingen, 1995-2007

	1995	1996	1997	1998
	volumemutaties per jaar in %			
Beloning werknemers	.	2,0	3,1	3,5
Bedrijven	.	2,6	3,7	3,8
Overheid	.	- 1,0	0,0	1,9
Afschrijvingen	.	3,6	4,3	5,4
Bedrijven	.	3,8	4,5	5,9
Overheid	.	2,7	3,1	3,1
Bruto binnenlands product marktprijzen	.	3,4	4,3	3,9
Invoer	.	5,3	11,9	9,0
Goederen	.	4,9	12,1	9,1
Diensten	.	6,7	11,3	8,7
Totaal middelen	.	4,1	7,0	5,8
Consumptieve bestedingen	.	2,7	3,2	4,3
Huishoudens	.	4,3	3,5	5,1
Overheid	.	- 0,7	2,5	2,5
Uitkeringen in natura	.	- 2,6	5,1	3,2
Lonen	.	- 0,3	2,8	3,5
Overig	.	1,0	- 1,3	- 0,3
Investeringen vaste activa	.	8,5	8,5	6,8
Bedrijven	.	8,0	11,0	6,6
Woningen	.	4,1	5,8	2,8
Overige vaste activa	.	9,8	13,3	8,2
Overheid	.	11,7	- 7,4	8,0
Veranderingen voorraden (in % BBP)	.	- 0,1	0,1	0,2
Nationale Bestedingen	.	3,9	4,5	5,1
Uitvoer	.	4,4	10,9	6,8
Goederen	.	3,8	10,3	6,9
Diensten	.	6,8	13,1	6,3
Finale bestedingen	.	4,1	7,0	5,8

1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
3,1	2,1	1,9	- 0,1	- 1,2	- 1,9	- 0,7	1½	1½
3,4	2,3	1,8	- 0,6	- 1,8	- 1,9	- 0,7	2	1¾
1,3	1,4	2,7	2,9	2,0	- 1,7	- 0,8	- ¼	1
6,3	5,8	4,0	2,9	1,6	1,5	1,7	2¼	2½
6,7	6,1	4,3	2,9	1,4	1,3	1,5	2¼	2½
3,9	4,0	2,3	3,2	2,8	2,7	3,4	2½	2½
4,7	3,9	1,9	0,1	0,3	2,0	1,5	¾	3
9,3	12,2	2,5	0,3	1,8	6,4	5,1	¾	6½
9,3	14,1	2,1	0,4	3,1	8,8	6,0	¾	7
9,4	6,2	3,8	- 0,1	- 2,1	- 0,7	2,1	4	¾
6,4	7,0	2,1	0,1	0,9	3,6	2,9	½	½
4,5	3,2	2,7	1,7	0,8	0,5	0,6	¼	2
5,3	3,7	1,8	0,9	- 0,2	0,6	0,7	- ¼	2
2,8	2,0	4,6	3,3	2,9	0,1	0,3	9	¼
1,3	3,9	3,5	6,1	4,7	2,6	0,4	22½	¼
1,8	1,9	2,7	2,3	2,5	- 1,3	0,0	½	1
6,6	- 0,3	9,0	1,4	1,3	- 0,9	0,6	5	¼
8,7	0,6	0,2	- 4,5	- 1,5	- 0,8	3,6	¾	4
8,7	- 0,7	- 0,5	- 7,0	- 2,4	0,8	3,9	½	½
2,8	1,7	3,0	- 6,6	- 3,6	6,5	5,3	½	4
11,2	- 1,7	- 2,1	- 7,2	- 1,8	- 2,2	3,1	¾	¾
8,2	10,8	5,0	11,4	3,4	- 9,2	2,0	½	½
- 0,6	0,2	0,2	- 0,6	0,1	0,4	- 0,2	¼	½
4,9	2,7	2,3	- 0,4	0,4	0,6	0,9	3	3
8,7	13,5	1,9	0,9	1,5	8,0	5,5	¾	¾
8,4	15,3	1,8	1,3	2,2	9,4	6,3	¼	¾
9,8	7,0	2,6	- 0,4	- 0,6	3,1	2,9	¼	½
6,4	7,0	2,1	0,1	0,9	3,6	2,9	½	½

Bijlage A4 Kerngegevens, 1995-2007

	1995	1996	1997	1998
	Mutaties per jaar in %			
Internationaal				
Relevant wereldhandelsvolume	8,7	4,8	7,0	8,0
Prijspeil goederenimport	.	0,3	1,5	-3,5
Concurrentenprijs	-1,1	1,1	6,4	-1,0
Ruwe olieprijs (Brent, niveau in dollars per vat)	17,0	20,6	19,1	12,8
Eurokeurs (dollar per euro)	1,37	1,31	1,13	1,11
Arbeidskosten p.e.p. verw. industrie concurrenten	-6,6	3,7	5,6	0,7
Volume bestedingen en productie				
Bruto binnenlands product (BBP)	.	3,4	4,3	3,9
Particuliere consumptie	.	4,3	3,5	5,1
Bruto investeringen bedrijven (exclusief woningen)	.	9,8	13,3	5,1
Investeringen in woningen	.	4,1	5,8	2,8
Goederenimport (exclusief energie)	.	3,6	11,4	7,3
w.v. binnenlands geproduceerd	.	2,4	6,2	3,3
wederimport	.	6,0	21,1	13,7
Goederenimport	.	4,9	12,1	9,1
Productie marktsector ^a	.	3,6	5,5	4,9
Prijzen en lonen				
Consumentenprijsindex	.	2,0	2,2	2,0
Prijs nationale bestedingen	.	1,3	2,0	1,8
Prijspeil goederenimport (exclusief energie)	.	-0,3	2,1	-1,6
Prijsconcurrentiepositie	.	1,3	4,1	-1,1
Contractloon marktsector	.	1,9	2,3	3,1
Loonsom per werknemer marktsector	.	1,8	2,8	4,1
Arbeidskosten p.e.p. verwerkende industrie	.	-0,4	2,0	1,3
Arbeidsmarkt				
Werkloze beroepsbevolking (in % beroepsbevolking)	8,2	7,6	6,6	5,2
Werkgelegenheid in arbeidsjaren	.	2,3	3,1	2,9
Werkzame beroepsbevolking	.	2,0	3,2	3,2
Beroepsbevolking	.	1,4	2,2	1,6
Collectieve sector				
EMU-saldo collectieve sector (% BBP)	-9,2	-1,9	-1,2	-0,9
Bruto schuld collectieve sector (ultimo jaar, % BBP)	76,1	74,1	68,2	65,7
Collectieve lasten (% BBP)	40,2	40,2	39,7	39,4
Diversen				
Koopkracht, mediaan alle huishoudens	.	.	0,5	1,9
Nominaal beschikbaar gezinsinkomen	.	4,9	6,5	5,5
Arbeidsproductiviteit marktsector ^a	.	0,7	2,0	2,2
Prijs toegevoegde waarde marktsector ^a	.	0,6	1,7	1,4
Reële arbeidskosten marktsector ^a	.	1,3	1,1	2,7
Arbeidsinkomensquote marktsector ^a (niveau %)	80,8	80,9	79,8	80,0
Uitvoersaldo (% BBP)	5,7	5,3	5,7	4,7
Lange rente (%)	6,9	6,2	5,6	4,6
Korte rente (%)	4,4	3,0	3,3	3,5

^a Exclusief delfstoffenwinning en verhuur van en handel in onroerend goed.

1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
5,0	11,1	0,8	2,4	5,2	7,6	5,5	7 ³ / ₄	6 ³ / ₄
-1,8	6,6	-1,5	-4,6	-2,4	0,6	3,3	4 ³ / ₄	1
-1,5	7,7	0,7	-1,7	-4,9	0,3	1,6	1 ³ / ₄	1
17,8	28,4	24,4	25,0	28,8	38,2	54,4	68	70
1,07	0,92	0,90	0,94	1,13	1,24	1,24	1,24	1,25
2,3	6,2	2,5	-1,8	-5,7	-4,5	0,0	-1 ¹ / ₂	- ³ / ₄
4,7	3,9	1,9	0,1	0,3	2,0	1,5	3 ¹ / ₄	3
5,3	3,7	1,8	0,9	-0,2	0,6	0,7	-1 ¹ / ₄	2
11,2	-1,7	-2,1	-7,2	-1,8	-2,2	3,1	5 ³ / ₄	4 ³ / ₄
2,8	1,7	3,0	-6,6	-3,6	6,5	5,3	5 ¹ / ₂	4
9,2	16,4	0,8	2,0	2,6	9,8	6,8	7 ³ / ₄	7 ¹ / ₂
4,3	7,0	-3,3	3,8	-2,2	6,5	1,9	4 ¹ / ₄	3 ¹ / ₂
16,9	29,6	5,9	-0,1	8,8	13,6	12,4	11 ³ / ₄	11 ¹ / ₂
9,3	14,1	2,1	0,4	3,1	8,8	6,0	7 ³ / ₄	7
5,8	5,1	1,6	-0,8	0,0	2,2	2,3	3 ¹ / ₂	3 ³ / ₄
2,2	2,6	4,5	3,4	2,1	1,2	1,7	1 ¹ / ₄	1 ¹ / ₂
2,1	3,9	4,5	3,5	2,3	1,1	1,7	1 ³ / ₄	1 ³ / ₄
-3,0	2,9	0,3	-2,6	-2,1	-0,5	0,6	1	¹ / ₂
0,7	2,3	-1,6	-1,2	-4,3	-0,2	-1,3	- ¹ / ₄	0
2,9	3,2	4,2	3,5	2,7	1,5	0,8	1 ³ / ₄	2
3,9	5,3	5,4	5,5	4,5	3,9	1,3	1 ¹ / ₄	2 ¹ / ₂
-0,5	-2,0	4,1	2,6	1,9	-1,5	-0,8	-2 ³ / ₄	-1 ¹ / ₂
4,3	3,8	3,5	4,1	5,4	6,5	6,5	5 ¹ / ₂	4 ¹ / ₂
2,4	1,9	1,6	-0,3	-1,1	-1,4	-0,3	1 ³ / ₄	1 ¹ / ₂
2,7	2,2	2,1	0,2	-0,5	-1,2	0,0	2	1 ³ / ₄
1,8	1,7	1,8	0,9	0,9	0,0	0,0	³ / ₄	1
0,4	2,0	-0,2	-2,0	-3,1	-1,8	-0,3	-0,1	0,0
61,1	53,8	50,7	50,5	52,0	52,6	52,7	50,2	47,9
40,4	39,9	38,3	37,7	37,4	37,7	38,2	39,6	39,1
0,3	1,1	3,3	0,5	-1,2	0,1	-1,7	1 ³ / ₄	1 ¹ / ₄
4,0	6,1	10,3	2,3	-0,2	1,0	1,0	³ / ₄	4 ¹ / ₂
3,1	3,1	0,6	1,0	2,5	4,5	2,9	1 ³ / ₄	2 ¹ / ₄
1,0	2,7	4,0	4,7	2,1	-0,3	-0,1	-1 ³ / ₄	1
2,8	2,6	1,4	0,7	2,3	4,2	1,4	3 ¹ / ₄	1 ¹ / ₂
80,1	80,0	80,6	80,4	80,3	80,1	79,0	80 ¹ / ₄	79 ¹ / ₄
4,2	5,5	5,8	6,5	6,3	7,2	7,7	7 ¹ / ₂	7 ¹ / ₂
4,6	5,4	5,0	4,9	4,1	4,1	3,4	3 ³ / ₄	4 ¹ / ₄
3,0	4,4	4,3	3,3	2,3	2,1	2,2	3	3 ¹ / ₂

Bijlage A5 Volume consumptie, investeringen en buitenlandse handel, winstindicatoren, 1995-2007

	1995	1996	1997	1998
	mutaties per jaar in %			
Consumptieve bestedingen van gezinnen				
Particuliere consumptie	.	4,3	3,5	5,1
w.v. voedings- en genotmiddelen	.	2,3	1,9	1,1
duurzame consumptiegoederen	.	5,7	5,6	10,2
vaste lasten	.	7,2	- 0,6	2,0
overige goederen en diensten	.	2,7	5,3	5,7
uitgaven voor toerisme in buitenland	.	0,4	4,7	8,9
Uitkeringen in natura	.	- 2,6	5,1	3,2
Individuele besparingen (in % beschikbaar inkomen)	5,3	4,1	4,5	3,1
Totale besparingen (in % beschikbaar inkomen)	14,1	12,2	12,4	11,4
Investeringen				
Totaal bedrijven (exclusief woningen)	.	9,8	13,3	8,2
w.v. machines en computers	.	18,1	17,1	4,3
bedrijfsgebouwen	.	- 2,4	10,5	8,7
wegvervoermiddelen	.	13,2	9,1	13,1
overige vervoermiddelen	.	- 29,8	- 25,3	9,3
Totaal bedrijven (exclusief woningen, overige vervoermiddelen en energiesector)	.	10,3	13,6	14,5
Woningen	.	4,1	5,8	2,8
Overheid	.	11,7	- 7,4	8,0
Investeringsquote bedrijven ^a	17,3	18,0	18,9	19,2
Uitvoer goederen				
Totaal	.	3,6	11,4	7,3
w.v. binnenslands geproduceerd	.	2,4	6,2	3,3
wederuitvoer	.	6,0	21,1	13,7
Invoer goederen				
Totaal	.	4,9	12,1	9,1
w.v. consumptiegoederen	.	6,8	6,7	7,2
investeringsgoederen	.	20,3	15,2	16,8
energie	.	8,6	4,1	0,9
overige grondstoffen en halffabrikaten	.	1,8	13,5	9,1
	niveaus in %			
Winstgevendheid en vermogensverhoudingen marktsector				
Kapitaalinkomensquote	19,2	19,1	20,2	20,0
Winstquote (van productie in Nederland) ^b	8,7	7,5	8,4	9,1
Rentabiliteit eigen vermogen ^b	8,2	7,1	8,0	7,4
Solvabiliteit ^b	46,4	47,3	47,8	46,5

^a Exclusief onroerend goed sector.^b Ongerekend banken en verzekeringswezen.

1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
5,3	3,7	1,8	0,9	- 0,2	0,6	0,7	- 1¼	2
1,8	1,3	1,0	0,7	0,3	0,7	0,0	1	1
9,1	5,2	0,1	0,9	- 1,7	- 0,8	1,0	5	4
2,8	1,2	4,8	1,6	3,0	2,6	0,7	- 10	1½
5,8	5,1	1,4	0,6	- 1,3	0,2	0,8	¼	1½
4,8	4,7	1,1	2,3	- 3,5	- 7,5	- 4,7	3¾	3½
1,3	3,9	3,5	6,1	4,7	2,6	0,4	22½	4¼
0,4	- 1,0	2,3	1,0	- 1,2	- 1,6	- 2,8	- 3	- 2½
8,0	5,8	9,7	8,7	7,6	7,4	6,5	5½	5½
11,2	- 1,7	- 2,1	- 7,2	- 1,8	- 2,2	3,1	5¾	4¾
13,1	- 3,7	- 0,1	- 6,8	- 0,5	- 0,8	3,4	12	11
11,4	3,4	0,3	- 8,4	- 7,1	- 5,6	- 2,1	2½	4
17,4	- 5,3	- 3,2	- 14,1	- 1,6	7,5	3,6	5	2¼
- 6,7	50,7	- 30,6	0,2	106,1	- 38,3	- 0,1	11½	- 59½
14,5	- 2,3	- 1,5	- 8,1	- 4,6	- 0,5	2,7	6¼	7¼
2,8	1,7	3,0	- 6,6	- 3,6	6,5	5,3	5½	4
8,2	10,8	5,0	11,4	3,4	- 9,2	2,0	½	1½
20,0	18,4	17,1	15,4	14,7	14,2	14,2	14½	14¾
9,2	16,4	0,8	2,0	2,6	9,8	6,8	7¾	7½
4,3	7,0	- 3,3	3,8	- 2,2	6,5	1,9	4¼	3½
16,9	29,6	5,9	- 0,1	8,8	13,6	12,4	11¾	11½
9,3	14,1	2,1	0,4	3,1	8,8	6,0	7¾	7
9,0	8,7	1,4	2,3	- 2,9	4,7	0,8	5¼	4
15,0	- 4,9	- 3,8	- 0,6	6,6	- 0,5	10,4	8¼	3¼
- 0,6	6,6	9,4	- 9,0	5,5	10,1	0,9	2½	2½
9,2	19,5	1,9	1,6	3,4	10,6	7,2	9¼	9¼
19,9	20,0	19,4	19,6	19,7	19,9	21,0	19¾	20¾
10,3	11,0	10,1	11,2	10,9	10,9	11,1	10½	11¼
8,7	8,70	6,7	7,7	8,5	10,8	9,9	9½	8¼
46,9	45,5	44,4	43,3	44,8	45,0	45,4	45	45¼

Bijlage A6 Inkomens en prijzen, 1995-2007

	1995	1996	1997	1998
	mutaties per jaar in %			
Loonvoet marktsector				
Contractloon (incl. overloop)	.	1,9	2,3	3,1
Incidenteel	.	<u>1,2</u>	<u>1,0</u>	<u>0,6</u>
Brutoloon	.	3,1	3,2	3,7
Sociale lasten werkgevers	.	<u>-1,3</u>	<u>-0,5</u>	<u>0,4</u>
Loonvoet marktsector	.	1,8	2,8	4,1
Loonvoet bedrijven	.	1,9	2,4	4,0
Opbouw consumptieprijs				
Finale invoer	.	0,2	0,4	0,1
Invoer grondstoffen en diensten	.	0,1	0,2	0,1
Invoer energie	.	0,2	0,1	-0,3
Indirecte belastingen	.	0,4	0,2	0,2
Huur	.	0,7	0,6	0,6
Aardgas	.	0,0	0,3	-0,1
Kwartaire diensten	.	0,0	0,1	0,1
Arbeidskosten	.	0,8	0,1	0,8
Bruto margeverbetering (inclusief afschrijvingen en rente)	.	<u>-0,5</u>	<u>0,3</u>	<u>0,6</u>
Consumptieprijs	.	2,0	2,3	2,0
Overige prijsindices				
Consumentenprijsindex	.	2,1	2,2	2,0
Afgeleide index (laag tot en met 2002)	.	1,2	1,9	1,7
Geharmoniseerde inflatie (HICP)	.		1,9	1,8
Koopkracht (exclusief incidenteel)^a				
Mediaan alle huishoudens	.		0,5	1,9
Modaal, alleenverdiener met kinderen	.	0,6	0,4	1,7
Modaal alleenstaand	.	0,0	0,3	0,9
2x Modaal, alleenverdiener met kinderen	.		-0,7	1,5
Tweeverdieners, 1½ x modaal met kinderen	.		0,6	1,4
Minimum plus, alleenverdiener met kinderen	.	0,4	0,4	2,6
Minimumuitkeringsgerechtigden, paar met kinderen	.	-0,2	0,5	2,0
Idem, zonder kinderen	.	-0,2	0,5	1,9
Minimumuitkeringsgerechtigde, alleenstaand	.		0,3	2,0
AOW alleenstaand	.		1,5	5,0
Gemiddelde wig en replacement rate (markt)	niveaus in %			
Werknemerswig	23,7	25,0	25,0	25,0
Werkgeverswig	21,5	18,9	18,3	18,1
Replacement rate	72,1	70,6	70,6	70,5

^a In 2001 wel inclusief het bruteringspercentage van de overhevelingstoelag.

1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
2,9	3,2	4,2	3,5	2,7	1,5	0,8	1 $\frac{3}{4}$	2
<u>0,9</u>	<u>1,7</u>	<u>2,7</u>	<u>0,5</u>	<u>0,9</u>	<u>1,3</u>	<u>0,9</u>	<u>-1</u>	<u>$\frac{3}{4}$</u>
3,7	5,0	6,9	4,0	3,6	2,8	1,7	$\frac{3}{4}$	2 $\frac{3}{4}$
<u>0,1</u>	<u>0,3</u>	<u>-1,5</u>	<u>1,5</u>	<u>0,9</u>	<u>1,1</u>	<u>-0,4</u>	<u>$\frac{1}{2}$</u>	<u>0</u>
3,9	5,3	5,4	5,5	4,5	3,9	1,3	1 $\frac{1}{4}$	2 $\frac{1}{2}$
3,9	5,1	5,3	5,2	4,3	3,7	1,2	1 $\frac{1}{4}$	2 $\frac{1}{2}$
0,1	0,6	0,2	0,2	0,0	-0,1	0,4	$\frac{1}{2}$	$\frac{1}{4}$
-0,1	0,7	0,5	-0,2	0,2	0,1	0,2	$\frac{1}{2}$	$\frac{1}{4}$
0,2	0,7	-0,2	0,0	0,0	0,2	0,6	$\frac{1}{2}$	0
0,3	0,2	0,7	-0,1	0,3	0,4	0,3	0	0
0,5	0,4	0,5	0,4	0,5	0,5	0,4	$\frac{1}{2}$	$\frac{1}{2}$
-0,3	0,4	0,3	0,0	0,2	0,0	0,5	$\frac{3}{4}$	$\frac{1}{4}$
0,2	0,2	0,3	0,4	0,1	0,0	0,1	0	0
0,7	1,0	2,1	1,8	1,3	-0,2	0,0	0	$\frac{1}{4}$
<u>0,1</u>	<u>-0,3</u>	<u>0,0</u>	<u>0,4</u>	<u>-0,2</u>	<u>-0,1</u>	<u>-0,8</u>	<u>$-\frac{1}{2}$</u>	<u>$\frac{1}{2}$</u>
1,9	3,8	4,5	3,0	2,4	0,8	1,6	2 $\frac{1}{4}$	2
2,2	2,6	4,5	3,4	2,1	1,2	1,7	1 $\frac{1}{4}$	1 $\frac{1}{2}$
1,7	2,1	3,6	3,4	1,9	0,9	1,4	1 $\frac{3}{4}$	1 $\frac{1}{2}$
2,0	2,3	5,1	3,9	2,2	1,4	1,5	1 $\frac{3}{4}$	1 $\frac{1}{4}$
0,3	1,1	3,3	0,5	-1,2	0,1	-1,7	1 $\frac{3}{4}$	1 $\frac{1}{4}$
-0,2	0,9	6,0	0,8	-1,4	0,6	-1,1	2	1
-0,2	0,5	4,5	-0,1	-1,4	0,3	-2,2	1 $\frac{1}{2}$	1
-1,0	1,1	4,2	-0,4	-0,5	-0,7	-1,8	6	$\frac{3}{4}$
0,0	1,0	5,8	0,3	-1,4	1,7	-1,5	$\frac{3}{4}$	1 $\frac{1}{4}$
0,0	2,0	8,9	1,9	-0,2	1,3	-0,1	1 $\frac{1}{2}$	$\frac{1}{4}$
0,1	1,4	4,3	2,1	-0,9	0,2	-0,9	3 $\frac{1}{4}$	1
0,1	0,8	3,1	0,6	-1,8	-0,2	-1,9	2 $\frac{3}{4}$	$\frac{3}{4}$
0,3	1,2	2,9	0,7	-1,1	-0,1	-2,1	1 $\frac{1}{4}$	1
0,6	0,8	3,4	1,1	-0,7	0,6	-0,5	3 $\frac{1}{4}$	1 $\frac{1}{4}$
25,5	25,2	23,1	22,7	23,8	23,1	23,3	22,7	22,2
18,1	18,6	18,1	19,4	20,0	21,5	21,6	21,0	21,2
70,4	70,1	68,7	68,6	68,7	67,9	67,6	68,1	67,9

Bijlage A7 Kerngegevens arbeidsmarkt^a, 1995-2007

	1995	1996	1997	1998
Bevolking (in dzd personen) ^b	15459	15530	15611	15707
w.v. 15-64 jaar ^c	10569	10604	10642	10687
w.v. in volledig dagonderwijs	1145	1134	1120	1105
werkloosheids- of bijstandsuitkering	1012	996	917	807
arbeidsongeschiktheidsuitkering	886	869	877	899
uitkering wegens ziekte	352	334	347	380
Participatiegraad 20-64 jaar (in %)	66	67	68	68
w.v. mannen	80	81	82	83
vrouwen	52	52	53	54
Beroepsbevolking 15-64 (in dzd personen) ^d	6517	6619	6740	6840
Arbeidsvolume (in dzd arbeidsjaren)	5774	5908	6089	6266
w.v. overheid	731	724	725	738
bedrijven	5043	5183	5365	5528
w.v. loontrekkers	4269	4382	4545	4719
zelfstandigen	773	802	820	809
Arbeidsduur van voltijdswerknemers (in uren per jaar) ^e	1734	1734	1728	1716
Verhouding personen/arbeidsjaren werkgelegenheid (in %)	124	124	124	123
Werkzame personen (in dzd personen)	7155	7315	7541	7738
Werkzame personen vanaf 12 uur per week (in dzd personen) ^f	6117	6253	6431	6629
Werkzame beroepsbevolking 15-64 (in dzd personen)	5984	6118	6292	6486
Werkloze beroepsbevolking 15-64 (in dzd personen)	533	501	448	354
Idem, in % van de beroepsbevolking	8,2	7,6	6,6	5,2
Vacatures (in dzd) ^g	55	68	85	123

^a Inclusief personen ouder dan 65 jaar, tenzij anders vermeld. Voor 1995-2000 is de werkzame beroepsbevolking het resultaat van eigen berekeningen. Dit heeft ook gevolgen voor de participatiegraad, de beroepsbevolking, en het werkloosheidspercentage in die periode.

^b Jaargemiddelden. De prognose is gebaseerd op de laatst gerealiseerde maandcijfers en de ontwikkeling volgens de meest recente bevolkingsprognose van het CBS.

^c De onderscheiden categorieën sluiten elkaar niet altijd uit.

^d De beroepsbevolking is gedefinieerd als de som van werkzame beroepsbevolking en de werkloze beroepsbevolking.

^e Contractuele arbeidsduur, dus exclusief feest, vakantie-, en ADV-dagen. Inclusief voltijdswerknemers met een flexibele arbeidsduur (vooral uitzendkrachten). De gegevens voor de prognosejaren zijn gebaseerd op cao-gegevens.

^f Het verschil met de werkzame beroepsbevolking zoals door CBS gedefinieerd wordt voornamelijk veroorzaakt door grenspendel, werkzame 65-plussers en overige niet-ingezetenen.

^g Exclusief het aantal vacatures bij overheid en onderwijs. Vóór 1994 ook exclusief het aantal vacatures bij sociale werkplaatsen, uitzendbureau's en uitleenbedrijven.

1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
15812	15926	16046	16149	16225	16282	16321	16345	16371
10740	10801	10872	10935	10977	11000	11015	11028	11041
1099	1102	1112	1132	1162	1204			
708	623	572	572	644	694	691	617	566
909	928	955	975	982	948	921	862	834
409	428	435	434	379	348	378	419	420
69	70	71	71	72	72	72	72	73
83	83	83	83	83	82	82	82	82
55	57	59	59	61	61	62	63	64
6960	7133	7272	7337	7401	7398	7401	7449	7525
6414	6534	6636	6620	6547	6453	6433	6538	6642
748	758	778	800	816	802	796	794	802
5667	5776	5858	5819	5731	5650	5637	5745	5840
4880	4992	5080	5050	4960	4864	4831	4923	5006
787	784	778	769	771	787	806	821	835
1713	1713	1714	1722	1724	1726	1726	1727	1727
124	124	125	126	127	127	128	128	128
7937	8116	8282	8324	8283	8206	8208	8372	8530
6806	7014	7158	7189	7159	7088	7088	7228	7366
6659	6862	7020	7035	7001	6919	6918	7049	7180
301	270	252	302	399	479	483	400	345
4,3	3,8	3,5	4,1	5,4	6,5	6,5	5½	4½
158	188	182	135	99	109	139		

Bijlage A8 Kerngegevens collectieve sector, 1995-2007

	1995	1996	1997	1998
	% BBP			
Collectieve uitgaven				
Directe bestedingen	27,8	27,0	26,2	26,1
w.v. beloning werknemers	10,6	10,1	9,8	9,7
materiële aankopen	6,7	6,6	6,4	6,4
investeringen	3,2	3,3	2,9	3,0
uitkeringen in natura	7,4	6,9	7,0	7,0
Overdrachten in geld	23,7	17,8	16,9	16,4
w.v. subsidies (incl. EU)	1,6	1,6	1,6	1,7
overige overdrachten in geld	22,1	16,2	15,3	14,7
w.v. huishoudens	13,9	13,2	12,3	11,6
bedrijven ^a	5,7	0,4	0,5	0,7
buitenland	2,5	2,5	2,5	2,5
Rente	5,6	5,3	4,9	4,7
Bruto collectieve uitgaven ^{a, b}	57,2	50,1	48,0	47,2
Niet-belastingmiddelen	7,8	8,0	7,1	6,9
w.v. materiële verkopen	3,3	3,3	3,3	3,2
gasbaten	0,9	0,9	0,9	0,6
overige inkomsten	3,6	3,7	3,0	3,1
Netto collectieve uitgaven ^{a, b}	49,4	42,1	40,9	40,3
Collectieve lasten	40,2	40,2	39,7	39,4
w.v. belastingen	24,3	25,0	24,6	24,5
premies wettelijke sociale verzekering	15,9	15,2	15,1	15,0
EMU-saldo en schuld				
EMU-saldo collectieve sector ^{a,c}	- 9,2	- 1,9	- 1,2	- 0,9
w.v. rijk ^{a,c,d}	- 8,5	- 1,6	- 2,1	- 1,2
overige centrale overheid	0,0	0,0	0,0	0,1
lokale overheid ^d	0,0	0,2	0,8	0,0
wettelijke sociale verzekering	- 0,8	- 0,5	0,0	0,3
Bruto schuld collectieve sector (EMU)	76,1	74,1	68,2	65,7
Diversen	mutaties per jaar in %			
Reële bruto collectieve uitgaven	.	- 9,3	- 0,1	2,1
Werkgelegenheid sector overheid	.	- 0,3	0,5	1,9
Werkgelegenheid zorg (incl. zelfstandigen)	.	2,3	4,3	5,6
Loonvoet sector overheid	.	0,4	3,2	3,1
Prijs overheidsconsumptie, beloning werknemers	.	0,4	0,9	1,4
Prijs netto materiële overheidsconsumptie (IMOC) ^e	.	2,5	4,4	5,5
Prijs intermediair verbruik ^e	.	2,1	5,0	5,7
Prijs bruto overheidsinvesteringen (IBOI)	.	0,5	- 0,6	- 0,4
Prijs nationale bestedingen	.	1,3	2,0	1,8
Verhouding niet-actieven versus actieven (in %)	76,5	74,1	71,4	68,7

^a In 1995 zijn de jaarlijkse subsidies aan de woningcorporaties afgekocht voor een bedrag van 14,9 mld euro, d.w.z. 4,9% BBP.

^b Door de financieringsverschuivingen in verband met het nieuwe zorgstelsel zijn de bruto collectieve uitgaven in 2006 met 1,5% BBP toegenomen.

^c In 2000 inclusief opbrengst UMTS-veiling van 0,7% BBP en in 2001 inclusief afkoop DSM van - 0,3% BBP.

^d In 2003 komt het saldo voor de lagere overheid gecorrigeerd voor de invoering van het BTW-compensatiefonds 0,3% BBP lager uit en het saldo van het rijk 0,3% BBP hoger.

^e Dit is gecorrigeerd voor de invloed van het nieuwe zorgstelsel.

1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
26,2	26,1	26,8	28,2	29,1	28,5	28,4	29,4	29,1
9,7	9,5	9,6	9,8	10,1	10,0	9,9	9,5	9,4
6,6	6,5	6,9	7,0	7,3	7,1	7,1	7,1	7,0
3,0	3,1	3,3	3,5	3,6	3,2	3,2	3,1	3,0
6,9	7,0	7,1	7,8	8,2	8,2	8,2	9,7	9,8
15,8	15,2	15,2	15,0	15,2	15,2	14,6	14,5	14,2
1,8	1,8	1,7	1,8	1,7	1,7	1,5	1,4	1,4
13,9	13,5	13,5	13,2	13,5	13,5	13,1	13,1	12,8
11,0	10,6	10,5	10,6	11,1	11,0	10,4	10,5	10,2
0,5	0,5	0,7	0,5	0,5	0,4	0,3	0,2	0,4
2,4	2,4	2,3	2,1	1,9	2,1	2,4	2,3	2,2
4,3	3,7	3,2	2,8	2,6	2,5	2,4	2,3	2,2
46,3	45,0	45,2	45,9	46,9	46,2	45,4	46,2	45,5
6,3	7,1	6,6	6,2	6,3	6,8	6,9	6,5	6,4
3,2	3,2	3,1	3,1	3,3	3,3	3,4	3,2	3,1
0,4	0,7	0,9	0,9	0,9	1,0	1,1	1,7	1,8
2,7	3,2	2,6	2,2	2,2	2,5	2,4	1,6	1,5
39,9	38,0	38,6	39,7	40,6	39,5	38,5	39,7	39,1
40,4	39,9	38,3	37,7	37,4	37,7	38,2	39,6	39,1
24,8	24,5	24,7	24,5	23,6	23,7	25,0	25,0	25,2
15,5	15,4	13,7	13,3	13,8	14,0	13,1	14,6	13,9
0,4	2,0	-0,2	-2,0	-3,1	-1,8	-0,3	-0,1	0,0
-0,9	0,4	-0,1	-1,0	-2,8	-1,7	0,1	0,3	0,3
0,0	0,0	-0,1	0,0	0,0	0,1	0,0	0,0	0,0
0,1	0,0	-0,1	-0,5	-0,3	-0,2	-0,3	-0,3	-0,3
1,2	1,6	0,1	-0,4	0,0	0,1	-0,1	-0,0	0,0
61,1	53,8	50,7	50,5	52,0	52,6	52,7	50,2	47,9
2,7	1,1	2,4	1,7	2,5	0,5	-0,4	5	1½
1,6	0,9	2,7	2,1	0,2	-1,5	0,0	-¼	½
2,4	2,1	5,3	6,3	4,5	3,0	1,0	2¼	2½
4,4	5,0	5,2	4,3	5,1	3,7	2,2	¾	2½
4,3	3,9	5,1	4,1	2,8	3,6	2,2	0	2
1,6	5,9	4,3	3,7	2,0	0,4	1,8	1¾	2½
2,6	5,6	4,9	3,6	2,4	3,5	2,2	2	2½
0,5	2,7	3,3	2,5	3,0	0,7	0,0	½	¾
2,1	3,9	4,5	3,5	2,3	1,1	1,7	1¾	1¾
66,9	65,5	64,6	65,2	65,9	67,3	68,5	67	65¼

Bijlage A9 Collectieve uitgaven naar functie, 1995-2007

	1995	1996	1997	1998
	volumemutaties in %			
Openbaar bestuur	.	0,6	- 0,2	1,8
Veiligheid	.	3,2	1,6	5,5
Defensie	.	- 1,0	- 7,9	- 5,3
Infrastructuur	.	14,0	- 5,4	6,3
Onderwijs	.	0,6	- 1,8	0,4
Collectieve zorg ^a	.	- 2,9	3,9	2,8
Sociale zekerheid	.	- 2,1	- 1,6	- 0,8
Overdrachten aan bedrijven	.	- 71,4	8,9	17,1
Internationale samenwerking	.	4,0	4,2	1,7
Rente	.	5,0	0,0	- 0,1
Bruto collectieve uitgaven	.	- 8,8	0,0	1,6
Niet-belastingmiddelen	.	6,6	- 8,7	0,8
Netto collectieve uitgaven	.	- 11,2	1,6	1,7
Bruto binnenlands product	.	3,4	4,3	3,9
	prijsmutaties in %			
Openbaar bestuur	.	1,4	3,8	3,8
Veiligheid	.	1,4	3,5	3,4
Defensie	.	4,7	5,1	2,4
Infrastructuur	.	2,5	2,0	2,4
Onderwijs	.	- 0,3	2,8	3,5
Collectieve zorg	.	0,5	3,3	2,4
Sociale zekerheid	.	2,3	2,0	1,9
Overdrachten aan bedrijven	.	1,3	2,6	1,9
Internationale samenwerking	.	1,3	2,6	1,9
Rente	.	- 6,1	- 0,5	0,5
Bruto collectieve uitgaven	.	0,6	2,6	2,5
Niet-belastingmiddelen	.	1,1	4,0	2,0
Netto collectieve uitgaven	.	0,6	2,3	2,6
Bruto binnenlands product	.	1,3	2,6	1,9

^a Als gecorrigeerd wordt voor de invoering van de ZVW de WMO en de overheveling van het zorgopleidingsfonds, is de volumegroei in 2006 en 2007 3¼% per jaar.

1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
2,8	3,4	3,5	2,9	3,2	- 4,2	0,0	½	- ¾
5,6	- 1,9	17,4	9,1	3,8	0,5	0,7	2¼	2½
9,3	- 7,9	0,6	- 2,6	1,1	- 4,7	- 1,3	¾	½
8,2	7,4	8,1	4,0	- 5,3	- 8,6	- 1,8	½	3
2,5	1,8	3,8	3,9	1,7	- 0,8	0,6	1	2¼
1,4	3,7	3,9	6,6	5,3	2,9	0,5	24	- ¾
- 0,5	1,7	0,4	1,4	3,0	0,4	0,1	4¼	1¾
2,9	0,8	9,2	- 6,7	- 2,3	- 2,7	- 12,5	- 5¼	9
1,6	2,5	- 2,2	- 8,0	- 8,1	13,3	15,5	- 1½	0
0,6	- 2,5	- 2,0	2,3	4,5	4,7	3,6	1½	0
1,9	1,7	2,8	2,1	2,2	- 0,3	0,4	5	1
- 4,2	15,2	- 5,9	- 6,2	1,0	4,9	1,9	- 5½	0
2,9	- 0,4	4,5	3,5	2,5	- 1,1	0,2	7	1
4,7	3,9	1,9	0,1	0,3	2,0	1,5	3¼	3

3,1	4,8	5,0	3,9	2,8	3,4	2,6	1¼	2
3,1	4,5	5,0	4,1	2,9	3,4	3,1	1	2¼
2,8	3,2	5,7	3,8	3,4	4,3	2,3	1¼	2¼
3,4	5,8	5,7	4,6	5,5	1,6	1,8	1¼	1½
4,9	5,2	5,0	3,8	3,2	3,4	2,0	1	2¼
4,1	5,2	6,3	6,4	2,9	0,7	2,1	1¼	1¾
2,6	3,0	5,7	4,2	3,7	0,9	- 1,5	2¾	3½
1,8	4,1	5,1	3,8	2,2	0,7	1,7	1½	1¾
1,8	4,1	5,1	3,8	2,2	0,7	1,7	1½	1¾
- 3,0	- 5,2	- 5,2	- 10,1	- 9,2	- 4,5	- 6,1	0	¾
2,6	3,4	4,6	3,4	2,4	1,6	0,9	1½	2¼
2,4	4,4	6,8	3,9	3,6	4,3	3,6	5	3
2,6	3,3	4,2	3,3	2,2	1,1	0,4	1	2¼
1,8	4,1	5,1	3,8	2,2	0,7	1,7	1½	1¾

Bijlage A10 Sociale zekerheid, 1995-2007

	1995	1996	1997	1998
	mld euro			
I Exploitatierkening sociale verzekeringen				
Uitkeringen	50,7	50,5	53,5	53,6
Werkgeverspremies over SV-uitkeringen	1,2	1,0	0,9	1,8
Kapitaaloverdrachten gezinnen	0,0	0,0	0,0	0,0
Administratiekosten	2,2	2,2	2,1	2,0
Exploitatiesaldo	- 2,5	- 1,8	- 0,1	1,0
Premies werkgevers bedrijven en overheid	5,9	6,1	6,0	16,4
Premies gezinnen	42,5	42,6	45,7	37,9
Werkgeverspremies over SV-uitkeringen	1,2	1,0	0,9	1,8
Per saldo ontvangen inkomensoverdrachten overheid	1,9	2,3	4,2	2,8
Per saldo ontvangen inkomensoverdrachten bedrijven	- 0,1	- 0,1	- 0,4	- 0,4
Kapitaaloverdrachten overheid	0,0	0,0	0,0	0,0
Ontvangen rente	0,2	0,1	0,0	0,0
II Uitsplitsing van de sociale lasten bedrijven				
Bruto loon bedrijven	100,5	106,2	113,0	121,3
Overhevelingstoelage	9,9	8,9	9,4	1,8
Wettelijke sociale premies	5,8	6,0	5,8	14,6
Pensioenpremies	6,0	6,2	6,3	7,2
Doorbetaling bij ziekte	2,9	3,3	3,6	4,2
Overige sociale premies	1,6	1,6	1,8	1,5
Loonkosten bedrijven	126,8	132,2	139,9	150,6
III Inactieven/actieven				
Inactieven (dzd uitkeringsjaren)	4184	4165	4131	4074
Werkloosheids- en bijstandsuitk. (dzd uitkeringsjaren)	907	899	831	738
Arbeidsvolume (dzd mensjaren, excl. Ziektewet)	5358	5520	5691	5832
i/a-ratio (%)	78,1	75,5	72,6	69,9
w.v. AOW	38,8	38,1	37,4	36,9
AWW / ANW	3,5	3,4	3,2	2,5
ZW / AAW / WAO	19,7	18,6	18,3	18,7
WW / Vorstverlet / IOAW / IOAZ	6,8	6,6	5,5	4,5
ABW	9,2	8,8	8,2	7,3
IV De koppeling				
	mutaties per jaar in %			
Contractloon ^a	1,2	1,6	2,0	2,8
Bruto minimum loon	0,0	1,4	1,7	2,7
Netto minimum uitkering	1,7	2,2	2,3	3,3

^a Tot en met 1991: contractloon bedrijven; daarna gewogen contractloon bedrijven en overheid volgens WKA.

1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
55,4	58,2	62,8	68,4	73,6	76,0	76,3	85 $\frac{3}{4}$	86 $\frac{1}{2}$
1,8	1,9	2,0	2,1	2,3	2,4	2,4	2 $\frac{1}{4}$	2
0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0	0
2,1	2,2	2,4	2,7	2,7	3,0	3,1	3 $\frac{1}{2}$	3 $\frac{1}{4}$
4,7	6,5	0,2	-2,1	0,0	0,2	-0,6	- $\frac{1}{4}$	- $\frac{1}{4}$
17,2	18,7	19,4	20,2	20,6	21,4	20,7	24 $\frac{3}{4}$	25 $\frac{1}{2}$
42,8	45,8	41,8	41,5	45,2	47,1	45,8	52 $\frac{3}{4}$	51 $\frac{1}{2}$
1,8	1,9	2,0	2,1	2,3	2,4	2,4	2 $\frac{1}{4}$	2
2,6	2,4	4,0	7,4	10,8	11,8	13,3	12 $\frac{1}{2}$	13 $\frac{1}{4}$
-0,4	-0,3	-0,4	-0,4	-0,4	-1,2	-1,2	- $\frac{1}{4}$	-1 $\frac{1}{4}$
0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0	0
0,1	0,3	0,5	0,3	0,2	0,2	0,2	$\frac{1}{4}$	$\frac{1}{2}$
129,8	138,9	156,5	161,5	164,2	165,2	166,7	171 $\frac{1}{4}$	178 $\frac{3}{4}$
2,4	2,5	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0	0
15,3	16,7	17,1	17,6	18,0	18,8	18,1	20 $\frac{3}{4}$	21 $\frac{1}{2}$
7,5	8,8	12,5	15,7	17,9	19,7	19,9	19 $\frac{1}{4}$	20
4,5	4,5	4,8	5,0	4,7	4,7	4,8	5 $\frac{1}{2}$	5 $\frac{3}{4}$
1,8	1,6	1,4	1,5	1,3	1,2	1,2	$\frac{3}{4}$	$\frac{1}{2}$
161,3	172,9	192,3	201,2	206,1	209,6	210,7	217 $\frac{1}{2}$	226 $\frac{1}{2}$
4049	4031	4033	4064	4104	4137	4178	4135	4095
653	576	543	551	609	660	662	590	535
5946	6042	6247	6232	6213	6149	6102	6170	6275
68,1	66,7	64,6	65,2	66,1	67,3	68,5	67	65 $\frac{1}{4}$
36,5	36,3	35,4	35,9	36,4	37,4	38,3	38 $\frac{1}{2}$	38 $\frac{1}{2}$
2,4	2,3	2,1	2,1	2,0	1,9	1,9	1 $\frac{3}{4}$	1 $\frac{3}{4}$
19,0	19,4	19,0	19,2	18,5	17,9	18,1	17 $\frac{3}{4}$	17 $\frac{1}{4}$
3,7	3,0	2,8	3,0	3,8	4,6	4,7	3 $\frac{3}{4}$	3
6,5	5,8	5,2	5,1	5,3	5,5	5,5	5 $\frac{1}{4}$	5
2,7	3,2	4,3	3,7	2,8	1,2	0,7	1 $\frac{3}{4}$	2
3,0	2,8	6,0	4,4	3,1	0,6	0,0	1	2 $\frac{1}{4}$
3,1	3,1	6,9	4,4	2,8	1,4	0,0	4 $\frac{1}{4}$	3

Bijlage A11 Zorg, 1995-2007

	1995	1996	1997	1998
	mutaties per jaar in %			
Uitgaven				
Gehandicaptenzorg en geestelijke gezondheidszorg	3,5	4,8	5,2	9,2
Verzorgings- en verpleeghuizen, thuiszorg	2,4	2,9	3,4	5,5
Ziekenhuiszorg en specialistische hulp	2,3	3,1	3,0	5,0
Huisartsen-, tandheelkundige en paramedische zorg	- 21,9	- 5,7	6,9	3,6
Genees- en hulpmiddelen	7,3	3,1	6,4	10,8
Preventie, beheer en diversen	9,2	5,6	9,0	0,6
Totaal	1,1	2,8	4,5	6,1
Idem in mld euro	27,1	27,8	29,1	30,8
Idem, in % BBP	9,0	8,8	8,7	8,7
Financiering	mld euro's			
AWBZ, Inclusief eigen betalingen	12,2	9,4	12,2	12,9
ZFW	7,4	9,9	10,4	11,0
Particulier	3,3	4,3	4,3	4,3
Overheid	2,7	2,7	1,3	1,5
Eigen betalingen overig, exclusief eigen betalingen AWBZ	1,4	1,5	1,0	1,1
Financieringsachterstand (enkelvoudig)	0,1	0,1	- 0,1	0,1
Aantal verzekerden				
Ziekenfondswet ^b	9711	9771	9902	9915
Particulier	5544	5566	5465	5524
Volume-indicatoren				
Ziekenhuizen en specialistenpraktijken ^c	0,7	0,9	1,3	1,3
Specialistenpraktijken	2,8	1,5	- 2,5	2,0
Huisartsenpraktijken	1,8	1,4	0,5	1,1
Praktijken voor tandheelkundige hulp	- 8,6	- 0,4	6,9	4,6
Praktijken van verloskundigen en paramedici	2,1	- 5,3	0,2	2,0
Genees-,kunst- en hulpmiddelen	9,3	4,5	6,7	6,5
Verstrekkers gehandicaptenzorg				
Verstrekkers geestelijke gezondheidszorg				
Verpleeghuizen	1,7	1,5	1,7	1,5
Verzorgingshuizen				
Totale zorg ^d	2,8	1,9	2,6	2,9
Werkgelegenheid in arbeidsjaren				
Ziekenhuizen	0,1	1,4	1,9	3,5
Medisch specialisten ziekenhuizen	.	1,5	1,7	1,6
Huisartsen	.	1,8	2,0	1,3
Tandartsen	.	- 4,1	5,7	- 4,8
Verloskundigen en andere paramedici ^e	.	1,5	2,5	3,1
Instellingen voor verstandelijk gehandicapten ^f	3,2	2,5	4,5	5,2
Verzorgingshuizen	- 0,3	- 1,1	4,1	1,6
Verpleeghuizen	2,4	3,4	4,0	7,5

^a Vanaf 2005 worden begrotingsgefinancierde uitgaven niet meer tot de uitgaven gerekend.

^b Vanaf 2006 ZVW.

^c Voor 1999 ziekenhuizen, vanaf 1999 inclusief specialistenpraktijken.

^d Voor 1999 gezondheidszorg, vanaf 1999 inclusief welzijnszorg.

^e Werkzame personen.

^f Tot 1998: aantal bezette arbeidsplaatsen (fte's) intramuraal. Vanaf 1998: totaal aantal bezette arbeidsplaatsen.

1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005 ^a	2006	2007
8,5	9,1	9,9	14,3	8,3	9,8	2,1	6	2¾
6,3	8,3	11,5	13,0	10,2	2,5	3,8	5½	-5¼
4,7	6,8	10,0	10,5	2,9	6,2	1,9	6½	4¾
4,1	6,3	8,6	14,3	4,4	-18,2	0,0	3¼	2¾
7,0	5,3	10,0	10,0	8,6	1,1	4,0	8½	8½
8,9	-5,4	9,9	11,8	2,0	9,1	4,0	-71	3¼
6,2	6,5	10,2	12,1	6,4	3,9	-2,9	3¼	1¼
32,8	34,9	38,5	43,1	45,9	47,6	46,3	47¾	48½
8,8	8,7	8,6	9,3	9,6	9,7	9,2	9	8¾
13,4	14,7	16,1	18,4	20,0	21,2	22,0	22¾	20
11,9	12,6	13,7	15,2	16,1	16,6	16,8	25	28½
4,7	5,0	5,3	6,1	6,7	6,7	6,9	0	0
1,6	1,9	2,2	2,4	2,5	2,5	0	0	0
1,0	0,8	0,8	0,7	0,5	0,6	0,7	0	0
0,2	-0,1	0,5	-0,2	0,0	0,0	0	0	0
9934	10272	10290	10171	10149	10163	10155	16175	16214
5569	5273	5445	5668	5746	5792	5800	.	.
0,1	0,0	4,1	4,9	6,0	6,9	.	.	.
0,8	4,2	-1,3	4,3	-0,2	-0,4	.	.	.
0,7	2,7	3,5	7,4	4,8	1,2	.	.	.
4,7	0,2	0,3	1,5	3,3	-1,6	.	.	.
5,0	3,1	6,1	1,9	4,7	3,0	.	.	.
4,8	5,2	5,0	10,8	4,5	9,0	.	.	.
4,8	-0,5	0,0	2,9	6,4	7,8	.	.	.
-0,8	1,7	8,5	5,0	2,5	8,9	.	.	.
0,8	1,2	-0,6	4,0	4,4	-0,9	.	.	.
2,4	2,0	4,4	4,6	4,9	4,9	.	.	.
1,9	2,3	3,2	3,7	2,9
0,9	2,1	4,4	3,3	-1,1
1,7	1,3	1,5	2,2	1,7
-0,7	3,9	3,7	2,6	3,8	4,8	.	.	.
3,1	3,9	4,9	4,1	0,4
4,5	-8,5	-14,6
2,5	0,8	2,7	1,6	4,5
-0,7	2,0	3,7	0,7	3,5

Bijlage B1 Externe data voor Nederland, 1993-2007

	1993	1994	1995	1996	1997
	mutaties per jaar in %				
Relevant wereldhandelsvolume, goederen excl. energie	0,4	9,1	8,7	4,8	7,0
Concurrentenprijs, goederen excl. energie	- 2,9	1,9	- 1,1	1,1	6,4
Invoerprijs Nederland (gld/euro)					
Goederen	.	.	.	0,3	1,5
Goederen exclusief energie	.	.	.	- 1,2	1,1
Consumptiegoederen	.	.	.	- 0,1	1,9
Investeringsgoederen	.	.	.	- 3,0	- 5,1
Overige grondstoffen en halffabrikaten	.	.	.	- 0,6	2,0
Wederuitvoer	.	.	.	- 1,6	2,0
Energie	.	.	.	19,5	6,9
Concurrentiepositie Nederland ^a	.	.	.	4,2	3,5
Arbeidskosten pep verwerkende industrie (gld/euro)					
Alle concurrenten	0,4	- 2,7	- 6,6	3,7	5,6
Euroconcurrenten	.	.	- 3,3	4,2	- 0,6
Niet-euroconcurrenten	.	.	- 9,8	3,3	11,5
Nederland	.	.	.	- 0,4	2,0
Loonvoet verwerkende industrie (nationale valuta)					
Alle concurrenten	.	.	3,7	4,2	5,1
Euroconcurrenten	.	.	3,4	3,1	2,9
Niet-euroconcurrenten	.	.	3,8	5,4	6,5
Nederland	.	.	.	2,2	2,2
Arbeidsproductiviteit verwerkende industrie					
Alle concurrenten	.	.	4,0	2,4	4,8
Euroconcurrenten	.	.	3,8	1,2	4,8
Niet-euroconcurrenten	.	.	4,2	3,5	4,8
Nederland	.	.	.	2,7	0,2
Effectieve wisselkoers, industrieproducten, t.o.v. concurrenten (gld/euro)					
Alle concurrenten	1,7	2,7	6,8	- 1,8	- 5,1
Euroconcurrenten	5,3	1,0	3,0	- 2,2	- 1,4
Niet-euroconcurrenten	- 1,7	4,2	10,5	- 1,4	- 8,9
t.o.v. leveranciers (gld/euro)					
Alle leveranciers	1,2	1,9	6,1	- 1,6	- 6,1
Eurokoers					
Dollar per euro	- 5,3	2,0	13,3	- 4,8	- 13,6
	niveaus				
Eurokoers (dollar per euro)	1,19	1,21	1,37	1,31	1,13
Korte rente Eurogebied (Duitsland t/m 1998)	7,3	5,4	4,5	3,3	3,3
Lange rente Duitsland	6,4	6,8	6,8	6,2	5,7

^a Relatieve arbeidskosten pep verwerkende industrie concurrenten t.o.v. Nederland.

1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
8,0	5,0	11,1	0,8	2,4	5,2	7,6	5,5	7 ³ / ₄	6 ³ / ₄
- 1,0	- 1,5	7,7	0,7	- 1,7	- 4,9	0,3	1,6	1 ³ / ₄	1
- 3,5	- 1,8	6,6	- 1,5	- 4,6	- 2,4	0,6	3,3	4 ³ / ₄	1
- 1,8	- 3,4	2,2	- 0,4	- 5,1	- 2,6	- 1,1	- 0,7	1 ¹ / ₄	1 ¹ / ₄
0,7	- 0,1	0,5	0,3	0,2	- 1,3	- 2,1	0,3	1	1 ¹ / ₄
- 4,4	- 3,5	- 1,2	- 3,2	- 3,4	- 1,5	- 0,9	- 1,8	1	1 ¹ / ₄
- 0,4	- 3,7	5,5	2,8	- 5,7	- 2,5	- 0,5	0,6	4 ¹ / ₄	1 ¹ / ₂
- 2,8	- 4,3	1,0	- 2,0	- 6,5	- 3,3	- 1,2	- 1,4	1 ¹ / ₄	1 ¹ / ₄
- 24,7	26,7	70,1	- 9,5	0,6	- 0,6	15,0	34,6	25 ¹ / ₂	4 ¹ / ₂
- 0,6	2,8	8,4	- 1,5	- 4,3	- 7,4	- 3,1	0,8	1 ¹ / ₄	3 ⁴ / ₄
0,7	2,3	6,2	2,5	- 1,8	- 5,7	- 4,5	0,0	- 1 ¹ / ₂	- 3 ⁴ / ₄
- 0,9	0,8	- 1,0	2,7	1,7	1,1	- 0,9	- 1,2	- 3	- 1 ³ / ₄
2,2	3,6	12,6	2,3	- 4,9	- 11,8	- 7,7	1,0	- 1 ¹ / ₄	0
1,3	- 0,5	- 2,0	4,1	2,6	1,9	- 1,5	- 0,8	- 2 ³ / ₄	- 1 ¹ / ₂
4,5	4,2	6,2	4,6	3,9	5,3	3,6	3,0	3 ¹ / ₄	3 ³ / ₄
1,8	2,6	3,5	2,8	3,5	3,1	3,2	2,0	2 ¹ / ₄	2 ¹ / ₂
7,1	5,5	7,3	6,2	4,2	6,5	3,8	3,9	4	5
3,9	3,3	4,9	4,3	5,3	4,3	4,5	1,7	1 ¹ / ₂	2 ¹ / ₄
2,1	3,7	5,7	1,3	3,5	3,9	5,4	3,5	5	4 ¹ / ₂
2,6	1,8	4,9	0,2	1,8	2,0	4,2	3,4	5 ¹ / ₂	4 ¹ / ₄
1,7	5,5	6,3	2,2	5,2	5,8	6,5	3,6	4 ³ / ₄	4 ¹ / ₂
2,6	3,8	7,0	0,3	2,6	2,4	6,0	2,6	4 ¹ / ₂	3 ³ / ₄
1,6	- 1,7	- 5,3	0,8	2,2	7,5	3,0	- 0,4	- 1 ¹ / ₄	1 ¹ / ₄
0,1	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0	0
3,1	- 3,4	- 10,4	1,6	4,2	14,2	5,6	- 0,7	- 1 ¹ / ₂	1 ¹ / ₂
1,2	- 2,4	- 6,6	0,7	2,7	9,2	3,6	- 0,2	- 1 ¹ / ₄	1 ¹ / ₄
- 1,6	- 4,0	- 13,4	- 3,1	5,5	19,7	9,9	0,1	- 1 ¹ / ₂	1
1,11	1,07	0,92	0,90	0,94	1,13	1,24	1,24	1,24	1,25
3,5	3,0	4,4	4,3	3,3	2,3	2,1	2,2	3	3 ¹ / ₂
4,6	4,5	5,3	4,8	4,8	4,1	4,1	3,4	4	4 ¹ / ₄

Bijlage B2 Kerngegevens voor de wereldeconomie en de wereldhandel, 1993-2007

	1993	1994	1995	1996	1997
	mutaties per jaar in %				
Bruto binnenlands product (volume)					
Wereld	2,2	3,6	3,6	4,0	4,2
Hoogontwikkelde economieën	1,1	3,1	2,5	2,7	3,3
Opkomende economieën	3,8	4,2	5,0	5,7	5,3
Wereldhandelsvolume (goederen)					
Invoervolume EU-15 (goederen)	- 3,8	8,6	7,8	4,4	7,3
Consumentenprijsindex G3	2,8	2,3	2,2	2,2	2,0
Gestandaardiseerde werkloosheid G3 ^a	7,3	7,3	7,1	7,1	6,9
Wereldhandelsprijs (dollar)					
Goederen	- 5,0	2,4	7,6	- 2,0	- 6,0
Industrieproducten	- 4,2	2,4	7,2	- 3,7	- 7,6
Grondstoffenprijzen HWWA-index (dollar)					
Grondstoffen exclusief energie	- 7,3	22,5	13,0	- 8,2	0,0
Voedings- en genotmiddelen	3,9	29,0	3,4	3,4	2,1
Industriële grondstoffen van agrarische oorsprong	- 13,2	20,6	17,8	- 16,3	- 4,5
Metalen	- 11,6	17,5	19,2	- 11,9	1,7
Energie	- 11,7	- 4,8	9,8	14,4	- 3,9
Wereldhandelsprijs (euro)					
Goederen	0,3	0,3	- 5,0	2,9	8,8
Industrieproducten	1,2	0,3	- 5,4	1,2	6,9
Grondstoffenprijzen HWWA-index (euro)					
Grondstoffen exclusief energie	- 2,1	20,0	- 0,3	- 3,6	15,8
Voedings- en genotmiddelen	9,7	26,4	- 8,8	8,5	18,2
Industriële grondstoffen van agrarische oorsprong	- 8,3	18,2	3,9	- 12,1	10,5
Metalen	- 6,7	15,1	5,2	- 7,5	17,8
Energie	- 6,7	- 6,7	- 3,1	20,1	11,2
	niveaus				
Wisselkoersen					
Euro (dollar per euro)	1,19	1,21	1,37	1,31	1,13
Yen (yen per dollar)	111,21	102,20	94,05	108,75	120,93
Ruwe olieprijs Brent					
dollar per vat	17,0	15,8	17,0	20,6	19,1
euro per vat	14,3	13,1	12,4	15,8	16,9
Korte rente					
Duitsland	7,3	5,4	4,5	3,3	3,3
Verenigde Staten	3,2	4,6	5,9	5,4	5,6
Lange rente					
Eurogebied (Duitsland t/m 1998)	6,4	6,8	6,8	6,2	5,7
Verenigde Staten	5,9	7,1	6,6	6,4	6,4

^a In procenten van de beroepsbevolking.

1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
2,6	3,6	4,8	2,5	3,0	4,2	5,2	4,7	5¼	4½
2,8	3,2	3,7	1,3	1,3	1,9	3,0	2,4	3	2½
2,4	4,1	6,1	4,0	4,9	6,5	7,5	7,0	7¼	6¾
4,4	6,1	13,5	- 0,2	3,6	6,5	10,9	7,4	9¼	8¾
10,2	5,7	12,5	0,5	0,3	4,2	7,0	4,3	7¼	6
1,2	1,4	2,3	2,1	1,4	1,8	2,1	2,4	2½	2½
6,6	6,3	5,8	6,0	6,7	6,9	6,7	6,4	5¾	5½
- 5,8	- 2,6	- 0,3	- 4,0	0,3	9,5	9,4	5,8	4½	1¾
- 3,1	- 3,4	- 4,6	- 3,1	0,4	9,0	6,4	2,5	1½	1
- 15,3	- 9,5	3,7	- 10,0	2,8	14,2	20,6	10,1	23	2
- 16,3	- 19,2	- 7,1	- 7,3	12,0	8,3	11,7	0,0	9½	2
- 14,1	- 2,6	5,9	- 14,2	- 0,6	21,8	9,7	1,3	11¼	4¼
-15,3	-4,1	12,3	-8,7	-2,1	13,8	37,3	23,2	44¼	2¾
-29,0	28,1	50,0	-10,4	-0,3	14,4	35,3	36,5	25½	2
-4,2	1,4	15,1	-0,9	-4,9	-8,5	-0,5	5,7	5	¾
-1,5	0,5	10,1	0,0	-4,8	-8,9	-3,2	2,4	2	0
-13,9	-5,7	19,7	-7,1	-2,6	-4,6	9,7	10,0	23¾	1
-14,9	-15,8	7,2	-4,3	6,1	-9,5	1,6	-0,1	10	1
-12,6	1,4	22,2	-11,5	-5,8	1,7	-0,2	1,2	11¾	3¼
-13,9	-0,2	29,6	-5,8	-7,2	-4,9	24,9	23,1	45	1¾
-27,8	33,4	73,1	-7,6	-5,5	-4,4	23,0	36,4	26¼	1
1,11	1,07	0,92	0,90	0,94	1,13	1,24	1,24	1,24	1,25
130,80	113,76	107,76	121,46	125,23	115,95	108,17	110,14	114,80	114,00
12,8	17,8	28,4	24,4	25,0	28,8	38,2	54,4	68	70
11,5	16,7	30,7	27,2	26,4	25,5	30,7	43,7	55	56
3,5	3,0	4,4	4,3	3,3	2,3	2,1	2,2	3	3½
5,5	5,3	6,5	3,7	1,7	1,2	1,6	3,5	5¼	5¼
4,6	4,5	5,3	4,8	4,8	4,1	4,1	3,4	4	4¼
5,3	5,6	6,0	5,0	4,6	4,0	4,3	4,3	5	5¼

Bijlage B3 **BBP-volume naar regio's en landen, 1993-2007**

	1993	1994	1995	1996	1997
	volumemutaties per jaar in %				
Wereld	2,2	3,6	3,6	4,0	4,2
Hoogontwikkelde economieën	1,1	3,1	2,5	2,7	3,3
Verenigde Staten	2,7	4,0	2,5	3,7	4,5
Japan	0,2	1,1	1,9	2,6	1,4
EU-15	- 0,3	2,7	2,5	1,8	2,6
Eurogebied	- 0,7	2,4	2,2	1,5	2,5
Duitsland	- 0,8	2,7	1,9	1,0	1,8
Frankrijk	- 0,9	1,6	1,7	1,1	2,1
Italië	- 0,9	2,2	2,8	0,7	1,9
Spanje	- 1,0	2,4	2,8	2,4	3,9
Nederland	.	.	.	3,4	4,3
België	- 1,0	3,2	2,3	1,2	3,3
Oostenrijk	0,3	2,6	1,9	2,6	1,8
Griekenland	- 1,7	2,1	2,0	2,4	3,7
Portugal	- 2,0	1,0	4,3	3,6	4,2
Finland	- 0,9	3,6	4,0	3,7	6,1
Ierland	2,7	5,8	9,6	8,3	10,8
Luxemburg	4,2	3,8	1,4	1,8	6,0
Verenigd Koninkrijk	2,3	4,3	2,9	2,8	3,0
Zweden	- 2,0	3,9	3,9	1,3	2,3
Denemarken	- 0,1	5,5	3,1	2,8	3,2
Opkomende economieën	3,8	4,2	5,0	5,7	5,3
Azië	8,9	9,4	8,8	8,1	6,5
China	14,0	13,1	10,9	10,0	9,3
Nieuwe industrielanden	6,7	7,8	7,5	6,4	5,6
Overige landen	4,9	6,5	7,1	6,8	4,6
Latijns Amerika	4,1	5,1	1,2	3,7	5,2
Transitielanden	- 5,6	- 8,2	- 0,5	0,4	2,7
Nieuwe EU-lidstaten	0,4	3,7	5,4	4,8	4,9
Overige landen	- 7,1	- 11,4	- 2,4	- 1,0	1,9
Afrika en Midden-Oosten	0,9	2,4	3,0	5,3	3,4
EU-25	- 0,3	2,8	2,7	2,0	2,8

1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
2,6	3,6	4,8	2,5	3,0	4,2	5,2	4,7	5¼	4½
2,8	3,2	3,7	1,3	1,3	1,9	3,0	2,4	3	2½
4,2	4,5	3,7	0,8	1,6	2,5	3,9	3,2	3½	2½
-1,8	-0,2	2,9	0,4	0,1	1,8	2,3	2,6	2¾	2¼
2,9	3,0	3,9	2,0	1,1	1,2	2,2	1,5	2½	2¼
2,8	3,0	3,9	1,9	0,9	0,8	1,9	1,4	2½	2¼
2,0	2,0	3,2	1,2	0,0	-0,2	1,2	0,9	2¼	1½
3,2	3,1	3,9	1,9	1,0	1,1	2,3	1,2	2¼	2
1,4	1,9	3,6	1,8	0,3	0,0	1,1	0,0	1¾	1¾
4,5	4,7	5,1	3,5	2,7	3,0	3,1	3,4	3¼	3¼
3,9	4,7	3,9	1,9	0,1	0,3	2,0	1,5	3¼	3
1,9	3,1	3,8	1,1	1,5	0,9	2,6	1,2	2¾	2½
3,6	3,4	3,3	0,8	1,0	1,4	2,4	1,8	2¾	2½
3,3	3,4	4,5	5,1	3,8	4,7	4,7	3,6	3¾	3½
4,7	4,0	3,9	2,0	0,8	-1,1	1,1	0,4	¾	1½
5,1	4,0	5,0	2,6	1,6	1,7	3,6	2,9	3½	3¼
8,6	10,7	9,2	5,7	6,0	4,4	4,3	5,5	5½	5
6,2	8,6	8,4	2,7	3,5	2,1	4,2	4,4	4½	4½
3,3	3,0	3,8	2,3	2,1	2,7	3,3	1,9	2½	2½
3,7	4,5	4,3	1,1	2,0	1,7	3,7	2,7	3¾	3¼
2,2	2,6	3,5	0,7	0,5	0,7	1,9	3,2	3	2¾
2,4	4,1	6,1	4,0	4,9	6,5	7,5	7,0	7¼	6¾
3,0	6,4	7,1	5,4	6,8	7,9	8,4	8,3	8½	8
7,8	7,1	8,4	8,3	9,1	10,0	10,1	10,2	10½	9½
-2,7	7,4	7,8	1,0	5,3	3,2	5,8	4,6	5½	5
5,6	6,5	5,3	4,2	4,5	7,0	7,6	7,8	7¾	7¼
2,3	0,4	3,9	0,5	-0,2	2,1	5,6	4,3	4¾	4¼
-0,2	2,4	6,9	3,2	4,7	6,2	7,5	5,9	6¼	6
3,8	3,3	4,4	2,6	2,5	4,0	5,2	4,6	5½	5
-1,7	2,1	7,9	3,4	5,6	7,0	8,2	6,3	6½	6¼
3,1	2,2	4,1	3,3	3,5	5,3	5,4	5,4	5½	5¼
3,0	3,1	3,9	2,0	1,2	1,4	2,5	1,8	2¾	2½

Bijlage B4 Kerngegevens voor de G3 en Duitsland, 1993-2007

	1993	1994	1995	1996	1997
	mutaties per jaar in %				
Eurogebied					
Bruto binnenlands product (volume)	- 0,7	2,4	2,2	1,5	2,5
Particuliere consumptie	- 0,7	1,7	1,7	1,8	1,7
Overheidsconsumptie	0,9	1,0	0,8	1,6	1,1
Bruto investeringen	- 6,5	2,5	2,3	1,5	2,8
Voorraadvorming (% BBP)	0,2	- 0,2	0,3	- 0,6	0,2
Binnenlandse bestedingen	- 1,4	1,5	1,9	1,1	2,0
Uitvoer goederen en diensten	1,4	9,4	8,4	4,6	10,5
Invoer goederen en diensten	- 4,4	8,8	7,4	3,6	9,1
Consumentenprijs (gestandaardiseerd)	3,4	2,8	2,6	2,3	1,7
Gestandaardiseerde werkloosheid (% beroepsbevolking)	10,1	10,7	10,5	10,7	10,6
Vorderingensaldo totale overheid (% BBP)	- 5,6	- 4,9	- 4,9	- 4,2	- 2,6
Saldo lopende rekening (% BBP)	0,3	0,2	0,6	1,0	1,4
Korte rente	7,3	5,4	4,5	3,3	3,3
Lange rente	6,4	6,8	6,8	6,2	5,7
Verenigde Staten					
Bruto binnenlands product (volume)	2,7	4,0	2,5	3,7	4,5
Particuliere consumptie	3,3	3,7	2,7	3,4	3,8
Overheidsconsumptie	- 0,3	0,3	0,2	0,4	1,8
Bruto investeringen	6,0	7,3	5,7	8,1	8,0
Voorraadvorming (% BBP)	0,1	0,5	- 0,5	- 0,1	0,5
Binnenlandse bestedingen	3,1	4,2	2,3	3,6	4,7
Uitvoer goederen en diensten	3,2	8,7	10,1	8,4	11,9
Invoer goederen en diensten	8,8	11,9	8,0	8,7	13,6
Consumentenprijs	3,0	2,6	2,8	2,9	2,3
Gestandaardiseerde werkloosheid (% beroepsbevolking)	6,9	6,1	5,6	5,4	4,9
Vorderingensaldo totale overheid (% BBP)	- 4,9	- 3,6	- 3,1	- 2,2	- 0,8
Saldo lopende rekening (% BBP)	- 1,3	- 1,7	- 1,5	- 1,6	- 1,7
Korte rente	3,2	4,6	5,9	5,4	5,6
Lange rente	5,9	7,1	6,6	6,4	6,4
Japan					
Bruto binnenlands product (volume)	0,2	1,1	1,9	2,6	1,4
Particuliere consumptie	1,4	2,7	1,8	2,3	0,8
Overheidsconsumptie	3,0	3,2	3,9	2,9	0,8
Bruto investeringen	- 2,6	- 1,6	0,9	4,7	- 1,1
Voorraadvorming (% BBP)	- 0,3	- 0,2	0,7	0,1	0,2
Binnenlandse bestedingen	0,2	1,3	2,6	3,1	0,4
Uitvoer goederen en diensten	- 0,1	3,6	4,3	6,2	11,3
Invoer goederen en diensten	- 1,4	7,9	13,3	13,1	0,7
Consumentenprijs	1,2	0,7	- 0,1	0,1	1,8
Gestandaardiseerde werkloosheid (% beroepsbevolking)	2,5	2,9	3,1	3,4	3,4
Vorderingensaldo totale overheid (% BBP)	- 2,4	- 4,2	- 5,1	- 5,1	- 4,1
Saldo lopende rekening (% BBP)	3,0	2,8	2,2	1,4	2,3
Korte rente	3,0	2,2	1,2	0,6	0,6
Lange rente	4,3	4,4	3,4	3,1	2,4

1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
2,8	3,0	3,9	1,9	0,9	0,8	1,9	1,4	2½	2¼
3,1	3,4	3,1	2,0	0,8	1,2	1,5	1,3	2¼	1½
1,2	1,9	2,3	2,0	2,4	1,8	1,2	1,4	1¾	1¼
6,0	6,2	5,0	0,5	-1,5	1,0	2,1	2,7	3¾	3¾
0,4	0,0	0,1	-0,4	-0,3	0,3	0,3	0,1	-¼	¼
3,6	3,6	3,4	1,2	0,4	1,5	1,8	1,7	2¼	2¼
7,2	5,6	12,2	3,7	1,7	1,1	6,8	4,2	7½	6¼
10,3	7,7	11,0	1,8	0,3	3,1	6,7	5,3	7	6¼
1,2	1,1	2,1	2,4	2,3	2,1	2,1	2,2	2¼	2¼
10,1	9,2	8,2	7,9	8,3	8,7	8,9	8,6	7¾	7½
-2,3	-1,3	0,0	-1,8	-2,6	-3,1	-2,8	-2,4	-2¼	-2
0,8	0,3	-0,7	0,0	0,6	0,4	0,8	-0,2	-½	-½
3,5	3,0	4,4	4,3	3,3	2,3	2,1	2,2	3	3½
4,6	4,5	5,3	4,8	4,8	4,1	4,1	3,4	4	4¼
4,2	4,5	3,7	0,8	1,6	2,5	3,9	3,2	3½	2½
5,0	5,1	4,7	2,5	2,7	2,8	3,9	3,5	3	2¾
1,6	3,1	1,7	3,1	4,3	2,5	2,2	0,8	1¼	1
9,1	8,2	6,1	-1,7	-3,5	3,2	6,1	6,4	4½	3
0,0	-0,1	-0,2	-0,2	-0,2	0,0	0,3	-0,5	0	0
5,2	5,3	4,3	1,5	1,6	2,8	4,3	3,1	3	2½
2,4	4,3	8,7	-5,4	-2,3	1,3	9,2	6,8	8½	8
11,6	11,5	13,1	-2,7	3,4	4,1	10,8	6,1	6¼	6
1,5	2,2	3,4	2,8	1,6	2,3	2,7	3,4	3½	3
4,5	4,2	4,0	4,7	5,8	6,0	5,5	5,1	4¾	4¾
0,4	0,9	1,6	-0,4	-3,8	-5,0	-4,7	-3,8	-3½	-3¾
-2,4	-3,2	-4,2	-3,8	-4,5	-4,8	-5,7	-6,4	-6¾	-7
5,5	5,3	6,5	3,7	1,7	1,2	1,6	3,5	5¼	5¼
5,3	5,6	6,0	5,0	4,6	4,0	4,3	4,3	5	5¼
-1,8	-0,2	2,9	0,4	0,1	1,8	2,3	2,6	2¾	2¼
-0,8	1,1	1,1	1,4	1,1	0,6	1,9	2,1	1¾	1¾
1,8	4,1	4,3	3,0	2,4	2,3	2,0	1,7	¾	1
-6,5	-0,7	1,2	-0,9	-5,0	0,3	1,1	3,3	4	2¼
-0,2	-1,1	0,8	0,2	-0,4	0,4	-0,2	0,1	-¼	0
-2,2	-0,1	2,5	1,2	-0,6	1,2	1,5	2,4	2	1¾
-2,4	1,5	12,2	-6,7	7,6	9,0	13,9	7,0	11	8
-6,7	3,7	8,5	0,9	0,9	3,9	8,5	6,3	5¾	5½
0,6	-0,3	-0,7	-0,7	-0,9	-0,3	0,0	-0,3	½	¾
4,1	4,7	4,7	5,0	5,4	5,3	4,7	4,4	4	3½
-5,9	-7,5	-7,7	-6,4	-8,2	-8,0	-6,3	-5,2	-5	-4½
3,1	2,7	2,6	2,2	2,9	3,2	3,7	3,6	3¾	4
0,7	0,2	0,2	0,1	0,1	0,0	0,0	0,0	¼	½
1,5	1,7	1,7	1,3	1,3	1,0	1,5	1,4	2	2¼

Bijlage B4 Kerngegevens voor de G3 en Duitsland, 1993-2007 (vervolg)

	1993	1994	1995	1996	1997
	mutaties per jaar in %				
G3^a					
Bruto binnenlands product (volume)	1,0	2,9	2,3	2,7	3,3
Particuliere consumptie	1,5	2,8	2,2	2,6	2,5
Overheidsconsumptie	0,7	1,1	1,1	1,3	1,4
Bruto investeringen	- 0,3	4,0	3,6	5,1	4,6
Voorraadvorming (% BBP)	0,1	0,1	0,0	- 0,2	0,3
Binnenlandse bestedingen	0,9	2,7	2,2	2,6	3,0
Uitvoer goederen en diensten	2,0	8,1	8,5	6,6	11,4
Invoer goederen en diensten	2,0	10,1	8,8	7,6	9,8
Consumentenprijs	2,8	2,3	2,2	2,2	2,0
Gestandaardiseerde werkloosheid (% beroepsbevolking)	7,3	7,3	7,1	7,1	6,9
Vorderingensaldo totale overheid (% BBP)	- 4,7	- 4,2	- 4,1	- 3,4	- 2,0
Saldo lopende rekening (% BBP)	0,1	- 0,2	- 0,1	- 0,1	0,1
Duitsland					
Bruto binnenlands product (volume)	- 0,8	2,7	1,9	1,0	1,8
Particuliere consumptie	0,8	2,0	2,2	1,3	0,8
Overheidsconsumptie	0,1	2,7	1,9	2,1	0,5
Bruto investeringen	- 4,3	4,3	- 0,2	- 0,5	1,0
Voorraadvorming (% BBP)	- 0,3	0,0	0,3	- 0,7	0,1
Binnenlandse bestedingen	- 0,8	2,7	1,9	0,4	0,9
Uitvoer goederen en diensten	- 4,9	8,0	6,3	6,0	11,7
Invoer goederen en diensten	- 4,7	8,3	6,5	3,5	8,2
Consumentenprijs (gestandaardiseerd)	4,4	2,7	1,7	1,2	1,5
Gestandaardiseerde werkloosheid (% beroepsbevolking)	7,7	8,3	8,0	8,5	9,2
Vorderingensaldo totale overheid (% BBP)	- 3,0	- 2,3	- 3,2	- 3,3	- 2,6
Saldo lopende rekening (% BBP)	- 1,0	- 1,4	- 1,2	- 0,6	- 0,4
Korte rente	7,3	5,4	4,5	3,3	3,3
Lange rente	6,4	6,8	6,8	6,2	5,7

^a G3: Eurogebied, Verenigde Staten en Japan.

1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
2,7	3,2	3,6	1,1	1,1	1,7	2,8	2,4	2 ³ / ₄	2 ¹ / ₄
3,4	3,8	3,5	2,2	1,8	1,8	2,6	2,4	2 ¹ / ₂	2
1,5	2,8	2,3	2,7	3,3	2,2	1,7	1,1	1 ¹ / ₄	1
5,4	6,1	4,9	-0,8	-3,0	1,9	3,7	4,4	4	3
0,1	-0,2	0,1	-0,2	-0,3	0,1	0,2	-0,2	0	0
3,4	3,8	3,7	1,4	0,8	2,0	2,8	2,4	2 ¹ / ₂	2 ¹ / ₄
3,4	4,4	10,6	-2,3	0,7	2,4	8,7	5,6	8	7
8,1	8,9	11,7	-0,5	1,8	3,6	8,6	5,6	6 ¹ / ₄	5 ³ / ₄
1,2	1,4	2,3	2,1	1,4	1,8	2,1	2,4	2 ¹ / ₂	2 ¹ / ₂
6,6	6,3	5,8	6,0	6,7	6,9	6,7	6,4	5 ³ / ₄	5 ¹ / ₂
-1,6	-1,3	-0,5	-1,9	-4,0	-4,7	-4,3	-3,5	-3 ¹ / ₄	-3 ¹ / ₄
-0,3	-1,0	-1,8	-1,5	-1,5	-1,6	-1,9	-2,6	-2 ³ / ₄	-3
2,0	2,0	3,2	1,2	0,0	-0,2	1,2	0,9	2 ¹ / ₄	1 ¹ / ₂
1,5	3,0	2,4	1,9	-0,8	-0,1	0,1	0,1	1 ¹ / ₂	1 ¹ / ₂
1,8	1,1	1,4	0,5	1,5	0,4	-1,3	0,6	1 ¹ / ₄	0
4,0	4,7	3,0	-3,7	-6,1	-0,8	-0,4	0,8	3 ¹ / ₄	2 ³ / ₄
0,3	-0,3	-0,1	-0,9	-0,6	0,7	0,3	0,2	-1 ¹ / ₄	0
2,4	2,7	2,2	-0,5	-2,0	0,6	0,0	0,5	1 ¹ / ₂	1
8,0	5,9	13,5	6,4	4,3	2,4	9,6	6,9	10	7 ¹ / ₄
9,5	8,6	10,2	1,2	-1,4	5,4	6,9	6,5	9 ³ / ₄	6 ¹ / ₄
0,6	0,6	1,4	1,9	1,3	1,0	1,8	1,9	2	2
8,8	7,9	7,2	7,4	8,2	9,1	9,5	9,5	8 ¹ / ₄	7 ³ / ₄
-2,2	-1,5	1,3	-2,8	-3,7	-4,0	-3,7	-3,3	-2 ³ / ₄	-2 ¹ / ₄
-0,8	-1,3	-1,8	0,0	2,0	1,9	3,7	4,2	4	4 ¹ / ₂
3,5	3,0	4,4	4,3	3,3	2,3	2,1	2,2	3	3 ¹ / ₂
4,6	4,5	5,3	4,8	4,8	4,1	4,1	3,4	4	4 ¹ / ₄

Verklaring van afkortingen

AAW	Algemene Arbeidsongeschiktheidswet
ABP	Algemeen Burgerlijk Pensioenfonds
ABW	Algemene Bijstandswet
ADV	Arbeidsduurverkorting
AEX	Amsterdam Exchanges
AIQ	Arbeidsinkomensquote
ANW	Algemene Nabestaandenwet
AOF	Arbeidsongeschikheidsfonds
AOW	Algemene Ouderdomswet
ARBO	Arbeidsomstandigheden
AWBZ	Algemene Wet Bijzondere Ziektekosten
AWF	Algemeen Werkloosheidsfonds
AWW	Algemene Weduwen- en Wezenwet
BBP	Bruto Binnenlands Product
BFI's	Bijzondere Financiële Instellingen
BKZ	Budgettair Kader Zorg
BNI	Bruto Nationaal Inkomen
BNP	Bruto Nationaal Product
BPM	Belasting van Personenauto's en Motorrijwielen
BTW	Belasting op de Toegevoegde Waarde
cao	collectieve arbeidsovereenkomst
CBS	Centraal Bureau voor de Statistiek
CEP	Centraal Economisch Plan
CF	Consensus Forecasts
CFTC	Commodity Futures Trading Commission
CHEPS	Center for Higher Education Policy Studies
cif	cost, insurance, freight
CPB	Centraal Planbureau
CPI	Consumentenprijsindex
CWI	Centrum voor Werk en Inkomen
DNB	De Nederlandsche Bank
EBB	Enquête Beroepsbevolking
EC	Europese Commissie
ECB	Europese Centrale Bank
EMU	Economische en Monetaire Unie
EPL	Employment Protection Legislation
ESB	Economisch Statistische Berichten

EU	Europese Unie
Eurostat	Statistisch bureau van de EG
Fed	Federal Reserve System; stelsel van centrale banken VS
FES	Fonds Economische Structuurversterking
FIAR	Vereniging van Fabrikanten, Importeurs en Agenten op Radiogebied
FISIM	Financial Intermediation Services Indirectly Measured
fob	Free on board
FTK	Financiële Toetsingskader
GATT	General Agreement on Tariffs and Trade
G3	Verenigde Staten, Eurogebied en Japan
G7	Verenigde Staten, Japan, Duitsland, Frankrijk, Verenigd Koninkrijk, Italië, Canada
GGD	Gemeentelijke Gezondheidsdienst
GGZ	Geestelijke Gezondheidszorg
GWW	Grond-, Weg- en Waterbouw
HAVO	Hoger Algemeen Voortgezet Onderwijs
HBO	Hoger Beroepsonderwijs
HICP	European Harmonized Indices of Consumer Prices
HSL	Hoge Snelheids Lijn
HWWA	Hamburgisches Weltwirtschaftliches Archiv - Institut für Wirtschaftsforschung, Hamburg
I/A	Inactieven/Actieven
IBOI	Prijsmutatie Bruto Overheidsinvesteringen
ICT	Informatie- en Communicatietechnologie
ID-banen	Instroom- en Doorstroom banen
IFO	Institut für Wirtschaftsforschung
IMF	Internationaal Monetair Fonds
IMOC	Prijsmutatie netto materiële overheidsconsumptie
IOAW	Inkomensvoorziening Oudere en gedeeltelijk Arbeidsongeschikte werkloze Werknemers
IOAZ	Inkomensvoorziening Oudere en gedeeltelijk Arbeidsongeschikte werkloze Zelfstandigen
IVA	Inkomensvoorziening Volledig Arbeidsongeschikten
KIQ	Kapitaalinkomensquote
MAVO	Middelbaar Algemeen Voortgezet Onderwijs
MBO	Middelbaar Beroepsonderwijs
MEP	Milieukwaliteit Elektriciteitsproductie
MEV	Macro Economische Verkenning
MKB	Midden- en Kleinbedrijf

MLO	Microlastenontwikkeling
MN	Miljoenennota
MOOZ	Wet Medefinanciering Oververtegenwoordiging Oudere Ziekenfondsverzekerden
NBTC	Nederlands Bureau voor Toerisme en Congressen
NNI	Netto Nationaal Inkomen
NR	Nationale Rekeningen
NYMEX	New York Mercantile Exchange
OC&W	Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen
OECD	Organisation for Economic Co-operation and Development
OESO	Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling
OPEC	Organisation of Petroleum Exporting Countries; Organisatie van olieëxporterende landen
OPL	Overige Publiekrechtelijke Lichamen
OZB	Onroerende-zaakbelasting
P/A	Personen/Arbeidsjaren
PEMBA	Premiedifferentiatie En Marktwerking Bij Arbeidsongeschiktheidsverzekeringen
PGGM	Pensioenverzekeraar zorg- en welzijnssector
PMD	Politiemonitor Bevolking
R&D	Research and Development
ROA	Researchcentrum voor Onderwijs en Arbeidsmarkt
SCP	Sociaal en Cultureel Planbureau
SER	Sociaal Economische Raad
SGP	Stabiliteits- en Groeipact
SPAK	Specifieke afdrachtskorting
SV	Sociale Verzekering
SZA	Sociale Zekerheid en Arbeidsmarktbeleid
SZW	Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid
UFO	Uitvoeringsfonds voor de Overheid
UMTS	Universal Mobile Telecommunications Systems
UWV	Uitvoeringsorganisatie Werknemersverzekeringen
VLW	Afdrachtvermindering Langdurig Werklozen
VLZ	Verlenging Loondoorbetalingsverplichting bij Ziekte
VMBO	Vorbereidend Middelbaar Beroepsonderwijs
VN	Verenigde Naties
VpB	Vennootschapsbelasting
VPL	Wet VUT, Prepensioen en Levensloop
VROM	Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer

VS	Verenigde Staten
VUT	Vervroegde Uittreding
VWO	Voorbereidend Wetenschappelijk Onderwijs
VWS	Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport
WAO	Wet op de Arbeidsongeschiktheidsverzekering
WAZ	Wet Arbeidsongeschiktheidsvoorziening zelfstandigen
WBK	Wet Basisvoorziening Kinderopvang
Wfsv	Wet financiering sociale verzekeringen
WGA	Werkhervatting Gedeeltelijk Arbeidsongeschikten
WGF	Wachtgeldfonds
Whk	Werkhervattingskans
WIA	Wet Werk en Inkomen naar Arbeidsvermogen
WIW	Wet Inschakeling Werkzoekenden
WK	Wet Kinderopvang
WKA	Wet Koppeling met Afwijkingsmogelijkheid
WML	Wettelijk Minimumloon voor volwassenen
WMO	Wet Maatschappelijke Ondersteuning
WNVZ	Werknemersverzekeringen
WO	Wetenschappelijk Onderwijs
WOZ	Wet Waardering Onroerende Zaken
WTG	Wet Tarieven Geneesmiddelen
WTI	West Texas Intermediate
WTO	World Trade Organisation (voorheen GATT)
WTZ	Wet op de Toegang tot Ziektekostenverzekeringen
WW	Werkloosheidswet
WWB	Wet Werk en Bijstand
WWS	Woningwaardering Stelsel
ZFW	Ziekenfondswet
ZVW	Zorgverzekeringwet
ZW	Ziektewet
ZZP-ers	Zelfstandigen zonder personeel